

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

Každodennost a výchova dětí a mládeže v
Protektorátu Čechy a Morava
1939–1945

Štěpánka Skálová

Plzeň 2018

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Katedra historických věd
Studijní program Historické vědy
Studijní obor Moderní dějiny

Diplomová práce

Každodennost a výchova dětí a mládeže
v Protektorátu Čechy a Morava
1939–1945

Štěpánka Skálová

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2018

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen
uvedených pramenů a literatury.

V Plzni, duben 2018

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Lukáši
Novotnému, Ph.D. za odborné vedení mé práce.

OBSAH

1 Úvod	1
2 Doba (před)březnová	5
2.1 Prvorepublikové, druhorepublikové a protektorátní mládežnické politické organizace	5
2.2 Mimoškolní aktivity dětí a mládeže za Československa a Česko-Slovenska	11
2.3 Školství mezi lety 1918 a 1939	13
2.4 Zabírání pohraničí a uprchlické krize 1938–1939	17
2.5 Reflexe meziválečné doby očima pamětníků a tehdejších současníků	19
2.6 Březen 1939 a předválečné intermezzo	22
3 Od kolébky po první cestu do školy	30
3.1 Než se dítě vlastně narodí	30
3.2 Příchod nového člena rodiny	36
3.3 Drobotina	44
4 Zlatá školní léta?	49
4.1 Děti osm let školou povinné.....	49
4.2 A kam dál... ..	58
4.3 Říše v roli hlavního vychovatele	64
4.4 Aby nuda nebyla	68
4.5 Lepší šatit nebo žít?	79
4.6 Což takhle přiložit ruku k dílu?	87
4.7 Má mě rád, nemá mě rád,	91
4.8 Svobodu!	95
5 Závěr.....	98

6 Seznam použitých zdrojů	100
7 Resumé	109
8 Přílohy	110

1 Úvod

Předkládaná diplomová práce se zabývá každodenním životem a výchovou nejmladší generace v době trvání *Protektorátu Čechy a Morava*, všedností i nevšedností dětí a mládeže. Primárně je práce zaměřena na věkovou skupinu, jejíž spodní věková hranice sahá již k dětem prenatálního věku a horní hranice obsahuje mládež nejvýše sotva pětadvacetiletou. Ačkoliv je kladen důraz především na zkoumanou věkovou skupinu české národnosti, a to se zvláštní pozorností k západním Čechám, z hlediska komparace a celkového kontextu je zde často používáno odkazu na děti a mládež německého nebo židovského původu, případně na tyto mladé lidi z oblasti Sudet. Průběžně se bude tato práce, která využívá prvky mikrohistorie, orální historie a gender studies snažit adekvátně zasazovat dějiny každodennosti do kontextu evropských politických, hospodářských a ekonomických dějin.

Práce si klade za cíl co nejvěrněji vykreslit každodennost vybrané skupiny v nelehkém období první poloviny 40. let a to jak z pohledu současné historiografie, tak z bezprostředního pohledu tehdejší doby, případně z pohledu jejich dodnes žijících přímých účastníků. Všechny tyto aspekty za předpokladu jejich vyváženého užití a komparace mají potenciál dostat svému záměru. Nabízí se tedy otázka, jak moc válka ve svém průběhu nakonec ovlivnila život zkoumané skupiny, a následuje ji druhá, a to nakolik byl život, potažmo výchova, protektorátních dětí a mládeže jiný od jejich dnešních vrstevníků. Jedním ze záměrů předkládané práce je připravit platformu pro budoucí autorčin výzkum rozvíjející dějiny protektorátní každodennosti.

Tato diplomová práce je členěna do tří hlavních kapitol, přičemž každá z nich má pro lepší přehlednost i své podkapitoly. V rámci obsahu je číslo kapitol posunuté vždy o jednu vpřed, neboť oficiálně první kapitolu zabírá úvod. První kapitola věnující se zkoumané problematice s názvem *Doba (před)březnová* je do práce zařazena pro komplexní pochopení hlavního tématu a její první podkapitola nastiňuje politickou aktivitu mládeže v době první republiky, druhé republiky a následně i protektorátu. Mimoškolní aktivity dětí a mládeže, tentokrát již pouze v režii první a druhé republiky, zmiňuje podkapitola druhá. Třetí podkapitola přibližuje čtenáři prvorepublikové, potažmo

druhorepublikové, školství jako takové, neboť až díky jeho nastínění lze lépe demonstrovat změny ve školství protektorátním. Čtvrtá podkapitola, která se věnuje bouřícím se národnostním menšinám za první i druhé republiky má také své opodstatnění, neboť měla značný vliv na chování mladých lidí i za protektorátu. Předposlední pátá podkapitola ukazuje poslední leta svobodného Československa očima pamětníků a konečně poslední šestá podkapitola se zaměřuje na prvotní události na území Protektorátu Čechy a Morava, které se více či méně dotýkaly sledované skupiny, a to od vyhlášení samotného protektorátu až po vypuknutí druhé světové války.

Druhá kapitola pod svým názvem *Od kolébky po první cestu do školy* seznamuje čtenáře s věkovou skupinou dětí do 6 let. V první podkapitole se věnuje vnímání těhotenství nastávající matkou samotnou, stejně jako vnímáním její gravidity okolím. Druhá podkapitola seznamuje čtenáře s příchodem dítěte na svět a fungováním protektorátní rodiny jako takové, tedy jakou v ní má úlohu žena a jakou muž. Dále se v ní nachází popis sociálního zabezpečení a výhod v době protektorátní. Tato podkapitola zároveň sleduje život dítěte do jeho 3 let. Poslední podkapitola s číslem tři je zasvěcena předškolním dětem ve věku 3 až 6 let, tedy do jejich nastoupení povinné osmileté školní docházky.

Třetí a zároveň nejrozsáhlejší kapitola s názvem *Zlatá školní léta?* líčí životy zkoumané skupiny v nejširším věkovém spektru, čímž postihuje přerod dětí v mladé dámy a muže. První podkapitola se zaměřuje na osm let povinné školní docházky dívek a chlapců, přičemž klade důraz na odlišnost protektorátního školství od toho prvorepublikového. Tato podkapitola se také co nejdůvěrněji snaží popsat průběh běžného školního dne malého žáka, jak dlouho trvala výuka, které předměty se učil, jakým způsobem probíhala výuka apod. S druhou podkapitolou se čtenář dovídá, jak se žáci profilovali z hlediska navštěvovaných pokračovacích škol pro svá budoucí povolání a jak moc jejich výběr ovlivňoval protektorátní aparát propojený s nacistickou ideologií. Několik odstavců je zde též věnováno uzavření vysokých škol. Třetí podkapitola je naplněna snahou Říše přizpůsobit k obrazu svému myšlení mladých protektorátních lidí a to jak rušením starých institucí, tak zakládáním nových. Náplní této podkapitoly je také zmínka o ochraně dětí z Říše na území protektorátu. Ve čtvrté podkapitole je možné se seznámit s formou

zábavy, která se dětem naskýtala. Jedná se např. o sport, návštěvu biografu, čtení knih nebo poslouchání hudby a s ní spojeným tancem. Pátá podkapitola se zabývá tím, jak se protektorátní mládež stravovala a jak se oblékala, s čímž se pojí nutnost ještě více přiblížit protektorátní přidělový systém, který autorka nastínila již v kapitole *Doba (před)březnová*. V šesté pokapitole se lze dozvědět bližší informace ohledně zapojování široké veřejnosti do válečného úsilí, přičemž hlavní část této podkapitoly zabírá pracovní nasazení mládeže, při kteréžto příležitosti klesla spodní věková hranice nasazovaných pod 15 let. Sedmá podkapitola se věnuje vztahům, intimitě a následně svatbám mladých lidí. Poslední, osmá podkapitola přibližuje se zaměřením na děti průběh osvobozování protektorátu v květnu 1945 spojeneckými armádami. Součástí této podkapitoly je i krátký přesah do doby těsně poválečné.

Práce čerpá z několika typů pramenů. Jedním z nejcennějších zdrojů pro předkládanou práci se staly rozhovory s narátory, pro které se v samotné práci často využívá pojmu *pamětník/pamětnice* kvůli větší rozmanitosti a lepší čtivosti textu. Jelikož se jednalo o první autorčinu zkušenost s praktickým využitím orální historie, která se pojí s přísnými metodologickými pravidly, vyskytovaly se ze strany autorky diplomové práce ve způsobu získávání informací z úst narátorů dle metodologie drobné odchylky. Na druhou stranu díky méně formálnímu výzkumu, který byl veden polostrukturovanou formou, byly autorce narátory poskytnuty mnohem konkrétnější a osobnější prožitky. Vzhledem ke značně soukromým a mnohdy velmi delikátním informacím, které často nesouhlasily s hlavním tématem hovoru a kterými někteří narátoři prolínali své paměti zachycené na diktafon, se autorka po zralé úvaze rozhodla tyto nahrávky k práci oficiálně nepřikládat. Pro ověření informací je však autorka ochotna tyto nahrávky v případech, kdy to bude nezbytně nutné, poskytnout.

Mezi stěžejní primární prameny práce se zařadily dokumenty uložené v *Archivu města Plzně*, který je v citačním úzu zaznamenáván pod zkratkou *AMP*. Soustavně procházen byl zejména fond věnující se školství, fond věnující se spolkům a fond věnující se osobním pozůstalostem. Třebaže v práci není *AMP* citován tolikrát, jak by se dalo předpokládat, plnil přesto pro práci důležitou funkci, a to získávání povědomí o tehdejších smýšlení, případně ověřování informací ostatních pramenů. K omezení citování informací

pocházejících z *AMP* bylo nutno přistoupit především z důvodu zabránění přílišného naddimenzování doporučeného rozsahu diplomové práce. Neméně důležitými primárními prameny jsou protektorátní časopisy, a to především časopisy *Eva*, *Hvězda*, *Hvězda československých paní a dívek*, *Letem světem* nebo *Rozkvět*. Za zmínku také stojí výchovné příručky *Dáma a společnost* nebo *Šťastná rodina*. Zejména archivní prameny a protektorátní tisk bylo nutné z hlediska všudypřítomné nacistické ideologie a propagandy podrobit důkladné kritice. Mezi další významné prameny patří odkazy z knih s anekdotami, z propagandisticky laděných materiálů, dobové beletrie nebo ze soukromé korespondence. Součástí práce také jsou dosud nezveřejněné fotografie ze soukromých sbírek.

Co se týká sekundárních pramenů, tak ty plnily zpravidla funkci páteře celé práce. Nejčastěji sice byly vzhledem k tématu používány knihy českého původu a v českém jazyce, avšak v seznamu použité literatury se nacházejí i knihy zahraniční proveniencí v jazyce německém a anglickém. Mimo literatury pocházející z doby protektorátu, případně krátce po něm, se z hlediska možné zaujatosti prakticky nevyskytují odborné knihy vydané před rokem 1989. Mezi stěžejní sekundární prameny autorka považuje několik níže vypsanych děl, jejichž pořadí je čistě náhodné. Cennost Brandesových děl *Češi pod německým protektorátem* a *Germanizovat a vysídlit* tkví především v popisu problematiky češství a němectví za protektorátu. *Móda v ulicích protektorátu* od Burianové zas přibližuje nejen způsob odívání mladých lidí, ale i jejich způsob života. *Rodina v zájmu státu*, kniha napsaná Rákosníkem a Šustrovou, umožňuje vhled do fungování protektorátní rodiny. Díky knize *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín* od Kasperové se zas naskýtlá nejlepší možnost srovnávat české děti s židovskými. Mezi kvalitní přehledová díla patřila kniha od Gebharta a Kuklíka *Dramatické i všední dny za protektorátu*. Školství se zas nejvíc věnovali Velčovský ve své knize *Čeština pod hákovým křížem* nebo Doležal v díle *Česká kultura za protektorátu*. Celou diplomovou práci se také jako nit prolínají sepsané paměti Gissingové v *Perličkách dětství* a Nathera v *Als Deutscher in der Tschechoslowakei und im Protektorat Böhmen und Mähren*. Zbylé sekundární prameny pouze rozšiřují, byť většinou velmi kvalitně, dílčí části předkládané diplomové práce anebo upravují drobné nuance textu.

2 Doba (před)březnová

Ne nadarmo se říká, že cesta do pekel bývá dlážděná dobrými úmysly. Ostatně toto rčení jde bezesbýtku uplatnit i na vývoji Evropy včetně Československé republiky založené po první světové válce na vysoce demokratických základech. I když se první republika stala jednou z nejmodernějších zemí své doby, vyústilo nakonec její dvacetileté trvání do jedné z nejtragičtějších etap českých novodobých dějin, a to do vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Tento geograficko-politický útvar pod taktovkou Německé říše, ač trval pouhých šest let, ovlivnil osud českých zemí na dlouhá desetiletí dopředu. O to smutnější je fakt, že období protektorátu citelně zasáhlo drtivou většinu svých obyvatel snad ve všech myslitelných aspektech jejich veřejného i soukromého života. To se týkalo také dětí a mládeže, i když nenesli prakticky žádnou vinu na tom, co se událo před březnem ani během něho v roce 1939. O co méně se tato sociální skupina podílela na vzniku nového státního zřízení, o to více byla do jeho koloběhu zapojována.

2.1 Prvorepublikové, druhorepublikové a protektorátní mládežnické politické organizace

Jako v každém státním zřízení postaveném na pilířích demokracie, jak tomu u Československa v době první republiky bylo, se základem jeho fungování stalo všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo. Ačkoliv se aktivní volební právo do dolní komory prvorepublikového parlamentu týkalo výhradně mužů a žen starších 21 let,¹ angažovat se v politice za první republiky měla možnost i neplnoletá mládež. Právě pro ni totiž byly zakládány dceřiné odnože klasických politických stran a po jejich vzoru dokonce vydávaly ony mládežnické organizace vlastní tištěná periodika.²

Agrární mládež se sdružovala v *Jednotě republikánského dorostu*, mládež sociálnědemokratická v *Hnutí sociálnědemokratické mládeže*, pod jejíž mateřskou stranu spadala třetí nejsilnější tělovýchovná organizace, *Dělnická tělovýchovná jednota*

¹ Být zvolen do dolní komory bez ohledu na pohlaví se umožňovalo až voličům po dosažení 26 let.

² KOURA, Petr, *Swingáři a potápky v protektorátní noci. Česká swingová mládež a její horkej svět*, Praha 2016, s. 355.

československá. Československá strana národněsocialistická³ pod sebou sdružovala mladé lidi ve Svazu československé mládeže národněsocialistické. Poslední zmiňovaná organizace však nebyla jediná, kterou zřizovali národní socialisté. Pro učňovskou a dělnickou mládež založili *Péči pro pracující dorost*, pro milovníky přírody *Československou obec skautů „Volnosti“*, pro studenty *Klub československého studentstva* nebo pro mladou inteligenci *Klub akademiků Československé strany národněsocialistické*. Za přičinění hospodářské krize na přelomu 20. a 30. let 20. století se *Klub československého studentstva* spolu s *Klubem akademiků Československé strany národněsocialistické* radikalizoval, a stal se tak s ideou pevného semknutí se Sovětským svazem nejvíce levicově smýšlející skupinou národněsocialistické strany. U národních socialistů je rovněž důležité zmínit periodika *Mladý hlasatel*, *Ahoj* a *Hvězda*, která strana vydávala. Tyto tituly patřily k těm nejrozšířenějším mezi československým obyvatelstvem, dokonce i mezi tím nejmladším.⁴

Trochu specifické postavení nejenom ohledně mládežnických organizací měla *Československá strana lidová*, která se značně prolínala s římskokatolickou církví, a to do takové míry, že dodnes lze jen s obtížemi rozpoznat, kdo co ovládá. Katolicky založená mládež se mohla organizovat ve *Sdružení katolické mládeže*, ve *Sdružení katolické omladiny československé*, v *Mladé generaci ČSL*, v *Ústředí katolického studentstva*, ve *Spolku pro podporování studentstva při ČSL*, ve *Svatováclavské lize* či v *Klubu lidových akademiků*. Pro dívky byl zřízen *Svaz katolických žen a dívek*, kde se mohly věnovat charitativní a výchovné činnosti. Ti nejmenší chlapeci, nejčastěji katoličtí ministranti, se mohli sdružovat v *Legio angelica*, které se neslo v duchu myšlenek skautského hnutí. Tuto organizaci, stejně jako další obdobného charakteru, vzešlou i z jiných národnostních skupin, zastřešovala *Liga katolických skautů*. Nejvýznamnějším počinem Československé strany lidové však nebyly mládežnické spolky, nýbrž tělovýchovná jednota *Československý Orel*, na níž lze dobře demonstrovat právě ona provázanost strany s církví. Orel totiž neměl pro mládež jen funkci tělovýchovnou a sdružovací. Členové tohoto konzervativního a

³ Československá strana národněsocialistická byla díky svým hlavním představitelům velmi úzce spjata a zároveň ovlivňovala *Československou obec sokolskou* a *Československou obec legionářskou*, v jejichž členech mládež často spatřovala své vzory.

⁴ KOURA, s. 355–358.

nábožensky založeného spolku se zároveň účastnili coby pořádkové sbory na lidoveckých a náboženských akcích nebo se zapojovali do přednáškové kulturně-osvětové činnosti.⁵

Mezi další z mládežnických politických organizací patřila *Mladá generace Československé národní demokracie* spravovaná národními demokraty. Toto uskupení zastoupené povětšinou mládeží ze středních a vyšších vrstev se přiklánělo k radikálnímu českému nacionalismu a vystupovalo proti politice Tomáše G. Masaryka a Edvarda Beneše. Není proto divu, že *Mladá generace Československé národní demokracie* se v roce 1934 spojila s podobně smýšlejícími, taktéž radikálními mládežnickými organizacemi, konkrétně s *Mladou generací Národní ligy* a *Omladinou Národní fronty*, čímž vzniklo uskupení nové, nazývané *Mladé Národní sjednocení*.⁶

Již od první poloviny 30. let 20. století se dostávaly do střetů opoziční křídla různých mládežnických organizací, přičemž nejvyhrocenějšími byly střety mezi radikálně nacionalistickými studenty českými v opozici se studenty německými, kteří se přikláněli k Henleinově *Sudetoněmecké straně*. Na popud těchto střetů založilo *Mladé Národní sjednocení* vlastní paramilitaristickou organizaci *Šedá legie*, která měla plnit funkci pořádkové služby a bojovat proti nepřítelům hnutí, proti Němcům a komunistům. Předlohou pro *Šedé legie* se staly italské fašistické úderné oddíly, přičemž jistá inspirace pocházela i z vůdcovského principu nacistického Německa. Slogan „*Nic než národ*“ a hnutím vydávaný časopis *Polnice volá* byly již jen logickým vyústěním zvolených vzorů. Dle výše zmíněných skutečností nebyl program *Šedých legií* ničím nepředvídatelným. Mezi hlavní cíle patřilo zavést stavovský systém a omezit činnost občanům německé národnosti. Vše navíc protkávaly antisemitské prvky.⁷

Poslední důležitá prvorepubliková mládežnická organizace, o které je potřeba se ještě zmínit, spadala pod *Komunistickou stranu Československa* a nesla název *Komunistický svaz mládeže*.⁸ Jeho součástí byl *Svaz pro péči o proletářské dítě* nebo levicová opozice pravicovým stranám *Komunistická studentská frakce*⁹ určená vysokoškolákům. Roku 1936

⁵ Tamtéž, s. 358–361.

⁶ Tamtéž, s. 362–363.

⁷ Tamtéž, s. 363–364.

⁸ Po sovětském vzoru zkráceně *Komsomol*.

⁹ Po sovětském vzoru zkráceně *Kostufra*.

byl *Komunistický svaz mládeže* rozpuštěn, což dalo vzniknout *Svazu mladých*. Mezi další komunisty spravovanou organizací patřila *Federace proletářské výchovy*, kde se možnost stát se její součástí nepodmiňovala členstvím v *Komunistické straně Československa*.¹⁰

Dvě věci však měla prvorepubliková politicky angažovaná mládež napříč různými spolky shodné. Zaprvé se svorně bouřila proti starým elitám, které se svého postu držely zuby nehty a kvůli nimž neměla mládež v politice většího uplatnění,¹¹ a zadruhé byla následně za protektorátu ostře kritizována vrchními představiteli nacionálního socialismu. Jeden z dobových nacisticky propagandistických pramenů tvrdil, že tito mladí lidé pouze „papouškovali“ a přejímali názory dospělých. Proto údajně u mládeže po vzoru jejich rodičů rostla touha po místech ve státních službách, jejichž ziskem se onen mladý člověk měl snadno zadlužit té či oné politické straně, která mu se sehnáním vytouženého místa pomohla. Tímto způsobem si dle nacistů jednotlivé prvorepublikové strany získávaly nové příznivce, a tak prý nebylo divu, že se pojem *korupce* vkrádal do jejich hlav jako něco naprosto legálního. Stejný pramen dále uváděl, že „*pouze nepatrná hrstka české mládeže dospěla především po roce 1933 k poznání, že tento stav věcí, který vede k roztržitém, je neúnosný, a snažila se získati v příkladu nacionálněsocialistické mládeže upotřebitelný výchovný vzor*“.¹²

Přítrž fungování stávajícím mládežnickým organizacím učinil dne 30. září 1938 vznik tzv. druhé republiky, o níž její tehdejší obyvatelé říkali „*malá, ale naše*“. Její rozloha se totiž značně zmenšila. Druhá republika, nově nesoucí název *Česko-Slovenská republika*, přišla o české příhraniční oblasti, kde se zas vyskytovala ve velkém měřítku německá menšina, a o jižní Slovensko, které obývala nemalá menšina maďarská. Tato událost vzbudila značné rozhořčení především u mládeže, která ji interpretovala jako zradu „*generace otců*“, kteří se vzdali svých a vlastním dětem jimi vštěpovaných ideálů.¹³ Něco dobrého však z pohledu mladých druhá republika přece jenom přinesla. Za přičinění širší veřejnosti se totiž zrodil jakýsi kult mládeže, kdy se počalo věřit, že právě díky dosazení

¹⁰ KOURA, s. 366–371.

¹¹ Tamtéž, s. 389.

¹² PFITZNER, Josef, TEUNER, František, *Česká mládež a říšská myšlenka. Druhé udělení čestného daru nadace „Reinhard Heydrich Gedächtnisstiftung der Hauptstadt Prag“*, Praha 1944, s. 14–15.

¹³ KOURA, s. 398.

mladých, klidně i do důležitých funkcí, se obmění myšlení celého národa.¹⁴ Počet politických stran se zredukoval na dvě, a to na *Stranu národní jednoty*, která se skládala z dosavadních nelevicových stran, přičemž zde hráli prim agráři, a na opoziční levicovou *Národní stranu práce*. Po vzoru první republiky měly i tyto dvě politické strany své mládežnické odnože.¹⁵

Sociálně demokraticky orientovaná *Národní strana práce* byla mateřskou stranou *Národního hnutí pracujících mládeže*. Toto hnutí, které se prostřednictvím členů ve výboru snažilo ovlivňovat komunisty, se snažilo zasadit o obnovení republiky, bojovat proti fašismu a zlepšit sociální situaci dělnické třídy. Mezi typické znaky této organizace se řadily názory blízké ideám Sovětského svazu a otevřený nesouhlas s prosazováním appeasementu.¹⁶ V mládežnické frakci Strany národní jednoty, která si pro své uskupení zvolila název *Mladá národní jednota* a jejíž členové se zdravili pozdravem „*Vlasti zdar!*“, disponovaly hlavním slovem fašistické skupiny a své místo zde našly i antisemitské prvky. Vznik Protektorátu Čechy a Morava však zamíchal kartami v rámci mládežnických politických organizací po krátké době ještě jednou.¹⁷

Po začátku okupace se *Národní hnutí pracujících mládeže* rozhodlo fungovat v utajení, čímž se stalo se svojí dvacetitisícovou členskou základnou jednou z největších ilegálních protektorátních skupin. Jako nepovolená organizace vyzývala k sabotážím, tzn. aby čeští dělníci úmyslně zdržovali pracovní provoz, poškozovali koleje nebo třeba zásilky. České zemědělství zase nabádala k neplnění povinných dodávek pro nacistické Německo. Na nelegální fungování *Národního hnutí pracujících mládeže* se ale brzy po zřízení protektorátu přišlo a téměř všichni funkcionáři včetně značné části členů tohoto hnutí byli roku 1940 pozatýkáni gestapem, kvůli čemuž hnutí ztratilo životaschopnost.¹⁸ Odlišný osud měla *Mladá národní jednota*, která si po vzniku protektorátu zvolila jedinou možnou cestu, jak si

¹⁴ Tamtéž, s. 402.

¹⁵ BRANDES, Detlef, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 2000, s. 87–89.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ KOURA, s. 403–404.

¹⁸ BRANDES, s. 87–89.

zachovat své legální postavení, byť musela svůj název změnit na *Mladé národní souručenství*.¹⁹

Legalita nově vzniklé organizace se totiž nepojila pouze se změnou jména, to byl jen důsledek. Ještě téhož měsíce kdy vznikl Protektorát Čechy a Morava, tedy v březnu 1939, se dvě zbývající politické strany (*Strana národní jednoty* a *Národní strana práce*) sloučily v jedinou, *Národní souručenství*. Strana, která měla navenek působit autoritativně a totalitně, řídil ve skutečnosti výbor složený z demokratických politiků, ba co víc, velká část členů Národního souručenství neměla během jeho trvání potřebu se snižovat k propagaci nacionálního socialismu. V počátcích protektorátu se *Národní souručenství* stavilo do pozice obranářské, opoziční a snažilo se udržet národní jednotu, ačkoliv disponovalo značně omezenými pravomocemi. Členy se stávali téměř všichni muži (ženám bylo členství odepřeno), kteří se sdružovali v předmnichovských politických stranách, což v konečném součtu činilo 97 % českého mužského obyvatelstva. Kdo však *Národní souručenství* bojkotoval, byli členové prvorepublikových fašistických a jiných extremistických stran. Žádost o členství ve straně byla usnadněna tím, že se nepodmiňovala souhlasem s německou okupací. Jelikož se ale strana navenek tvářila jako „árijská“ organizace, bylo Židům zakázáno stát se její součástí.²⁰ Ba co víc, členové Národního souručenství měli vysloveně zakázáno se vůbec s Židy stýkat. Za porušení tohoto zákazu hrozil trest vyloučení ze strany.²¹ Stejně jako tomu bylo v případě první i druhé republiky, také v případě poslední zbylé strany v době protektorátu se zformovala mládežnická odnož, nesoucí výše zmíněný název *Mladé národní souručenství*. To si sice muselo počkat na svůj zrod až do května 1939, ale zato bylo odměněno 97% účastí české mládeže²² s horní věkovou hranicí 24 let, což byl ostatně také limit, do kterého mládež do *Mladého národního souručenství* mohla vstupovat.²³ Minimální věk pro vstup do *Mladého*

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ PASÁK, Tomáš, *Pod ochranou říše*, Praha 1998, s. 58–62.

²¹ JURÁŠEK, Stanislav, *Předpisy o židovském majetku a další předpisy židů se týkající*. Dodatek, Praha 1940, s. 14.

²² PASÁK, s. 62.

²³ BRANDES, s. 88.

národního souručenství v květnu 1939 bylo 17 let,²⁴ přičemž se tento věkový limit pro přijetí v listopadu 1939 snížil u žáků vybraných škol na 15 let.²⁵

2.2 Mimoškolní aktivity dětí a mládeže za Československa a Československa

Neodmyslitelnou součástí života školáků se staly i jejich nepoliticky zaměřené mimoškolní aktivity, v nichž byla účast za první republiky naprosto dobrovolná, a to včetně různých organizací, spolků nebo klubů zabírající široké spektrum zájmů dětí a mládeže. Vybírat si mohli např. z křesťanských spolků, z nichž největším byl *YMCA*, pěveckých souborů nebo ochotnických divadel. Velké oblibě se během 20. a 30. let těšily sportovní kluby a všelijaké tělovýchovné spolky, jako například již jednou zmíněný *Orel* nebo *Dělnická tělovýchovná jednota* (DTJ).²⁶ Mezi ten největší a nejrozšířenější však bezesporu patřila *Československá obec sokolská*. Tato apolitická organizace, ač měla blízko k sociálním demokratům a národním socialistům, zahrnující pod sebe děti, mládež i dospělé, formovala mimo sportovního ducha i vlastenecké povědomí.²⁷ Členové *Československé obce sokolské* pořádali v pravidelných intervalech setkání ve formě veřejného cvičení, tzv. sokolské slety, přičemž poslední z nich se v souvislosti se sledovaným obdobím uskutečnil v roce 1938.²⁸

Velkým trendem se obzvláště mezi mladými lidmi stal ve 30. letech skauting a tramping. Právě ze skautingu vycházel apolitický spolek *Junák – Český skaut* založený již v roce 1914. Ten vedl mládež prostřednictvím pobytu v přírodě k sebepoznávání, kázni a hledání mravních principů. Mládež holdující trampingu sice také nacházela zálibu v pobytu v přírodě, ale oproti řádu ve skautu toužila po volnosti a svobodě. Příznivci trampingu ve svém volném čase opouštěli ruch velkoměsta, aby se vydali do lesa v oblečení svých hrdinů

²⁴ Zahájení náboru do Mladého Národního souručenství, 31. května 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.

²⁵ Školy střední a odborné – vstup žactva od 15 let do Mladého národního souručenství, 8. listopadu 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.

²⁶ Tamtéž, s. 38.

²⁷ KOURA, s. 372.

²⁸ KROPÁČ, František, LOUDA, Vlastimil, *Persekuce českého studentstva za okupace*, Praha 1945, s. 11.

z amerických filmů z prostředí Divokého západu a po vzoru oněch filmů v českých lesích zakládali osady, večery trávili u táborových ohňů a spali buď v dřevěných chatkách nebo pod širým nebem. Těmto lidem se začalo říkat *divocí skauti* nebo *cowboyové*. Slovem *tramp*, jak se říkalo americkým tulákům cestujícím bez cíle a živícím se příležitostnou prací, se tito čeští „výletníci“ začali označovat až později. Tramping však mnoho popularity u široké veřejnosti nepobral. Ačkoliv byl v pokročilejších 30. letech tak nějak tolerován (existovaly knihy, zpěvníky i filmy s tramskou tematikou, stejně jako obchody se specializovaným oblečením), přesto jeho vyznavače značná část veřejnosti považovala za tuláky a vagabundy.²⁹

Přestože členové jednotlivých spolků a organizací byli vychováni na základech demokracie, vlastenectví a potažmo i víry, nedokázali se ani na sklonku 30. let v době ohrožení republiky sjednotit. Nakonec se to ale během okupace o rok později ukázalo jako šťastná volba, neboť nejednotnost jednotlivých uskupení značně ztížila nacistům manipulaci s mládeží.³⁰ Dokonce jeden z nacisticky smýšlejících veřejných představitelů se pak během protektorátu o mladých členech *Sokola*, *Orla*, *DTJ* a skautingu zmiňoval jako o těch, kteří znemožňovali „jednotné semknutí a usměrnění české mládeže“.³¹ Stejný muž rozvíjel svoji myšlenku ohledně tělovýchovných organizací následovně: „*Poněvadž také tyto skupiny mládeže byly úplně v zajetí politických koncepcí pražského hradu a kromě toho prošly školou živou tímž špatným politickým duchem, ztratila tato mládež schopnost pohledu do hlubokých vnitřních zdravých a organických souvislostí života národů, především pak do vysokých hodnot sousedských vztahů. Již mladistvým myslím byly naočkovány nepřátelské představy a pocity nenávisti k nejbližším sousedům, takže od dorůstající generace nebylo možno očekávat nějakou očistu zamořeného politického ovzduší.*“³² To byl ostatně také jeden z důvodů, proč se nacisté za protektorátu o to více soustředili na české školství.³³

²⁹ KOURA, s. 375–387.

³⁰ DOLEŽAL, Jiří, *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996, s. 38.

³¹ PFITZNER, s. 14.

³² Tamtéž, s. 16.

³³ DOLEŽAL, s. 38.

2.3 Školství mezi lety 1918 a 1939

Krátce po vzniku samostatného, demokraticky řízeného Československa se počaly rušit německé školy, kde klesl počet žáků pod stanovenou hranici. U těch stávajících však nebyla jakkoli pozměněna jejich úroveň, jen od roku 1923 padlo rozhodnutí, že se na všech německých školách bude celostátně vyučovat „československý jazyk“ a to z toho důvodu, aby i němečtí občané mohli zastávat funkce, kde bylo třeba ovládat češtinu. Pro Čechy se zas stala od téhož roku němčina povinným jazykem na všech středních školách, které během první republiky byly na svém kvalitativním i kvantitativním vzestupu, stejně jako české školství celkově.³⁴

Ve 20. a 30. letech 20. století se větší míře počaly zavádět jesle, mateřské školy, dokonce i školy pro retardované žáky nebo pomocné školy na úrovni obecných škol. Obecné školy, stejně jako školy měšťanské, tvořily v době první republiky nedílnou součást povinné osmileté školní docházky,³⁵ přičemž k zápisu do prvního ročníku chodili předškoláci obvykle po dosažení šestého roku věku, výjimečně o něco dříve.³⁶ Nejsnazší cestou pro nejméně nadané žáky bylo absolvovat osm let na obecné škole a poté se případně přihlásit třeba na některou z učňovských škol. Další možností bylo po pěti letech na obecné škole přestoupit na tři roky na školu měšťanskou, kde byla výuka sice o něco složitější, přesto však na ně přecházela většina dětí. Z tzv. měšťanky bylo již snazší se dostat na některou z prestižnějších alternativ středních škol, jako např. na obchodní akademii nebo průmyslovou školu, jejichž počet po roce 1918 stoupl, a to v podobě českých i německých škol. Nutno poznamenat, že pojmem *střední škola* se minimálně v době první i druhé republiky a protektorátu označovaly pouze různé typy gymnázií,³⁷ konkrétně klasická, reálná a reformní reálná, jejichž rozdíl tkvěl v preferenci výuky odlišných předmětů. Jelikož tehdejší forma gymnázií byla pouze osmiletá (s označením prvního až osmého ročníku jako prima, sekunda, tercie, kvarta, kvinta, sexta, septima a

³⁴ Tamtéž, s. 36–37.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Zápis, 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11c86.

³⁷ Před rokem 1918 se k pojmu *střední škola* řadila i lycea, ale ta po skončení první světové války zanikla a během sledovaného období se již neobjevila. V některých pramenech se ke středním školám řadí reálná škola, která zaujímala nižší pozici oproti reálnému gymnáziu, které je zas na půli cesty mezi reálnou školou a klasickým gymnáziem.

oktáva), jedinou možností, jak se na gymnázium dostat, bylo přestoupit na něj po ukončení páté třídy obecné školy. Stejně jako dnes, i tehdy se gymnázia stala ideální platformou a zároveň předpokladem pro studium na vysoké škole, na které nebylo jednoduché se udržet především kvůli značné finanční náročnosti. Studenti mohli navštěvovat nejenom věhlasnou Univerzitu Karlovu, ale i několik nově vzniknuvších univerzit jako např. Masarykovu univerzitu v Brně.³⁸

Vyvstává ještě otázka, jak to bylo s návštěvou školních zařízení u židovských dětí a mládeže. Za první republiky se Židé národnostně cítili spíše jako Češi, Němci, případně jako Slováci (židovskou národnost si zvolilo kolem 1,3 % obyvatel),³⁹ což dokládá vzpomínka jedné z pamětnic: „*Mé češství bylo pro mě mnohem důležitější než mé židovství, protože jsem svou zemi milovala a byla jsem nesmírně hrdá, že jsem se narodila jako Češka.*“⁴⁰ Z tohoto důvodu nefungovala v Čechách, na Moravě ani na Slovensku žádná veřejná obecná, měšťanská nebo střední škola s hebrejským vyučovacím jazykem. Výjimku v tomto ohledu měla v celém Československu pouze Podkarpatská Rus. Na ostatních místech navštěvovali Židé české nebo německé školy. Pak už zde byla jen možnost využít několik soukromých židovských škol, které se vyskytovaly především v Praze nebo Brně.⁴¹

Po ukončení studií se octli všichni žáci bez rozdílu před volbou jejich budoucího povolání. V době 20. a 30. let mládež nikdo neomezoval jaké si zvolit, proto u některých oborů byl nadbytek a u jiných naopak nedostatek zájemců o jeho vykonávání. Dopadalo to tedy tak, že do pozic s největším zájmem se vybírali jen ti nejlepší a nepřiliš oblíbená místa se musela spokojit s těmi, kteří vůbec přišli. Tento způsob byl však později v době protektorátu trnem v očích nacistů, kteří zastávali názor, že do volby povolání by mluvit stát měl.⁴²

Obdobně jako v dalších aspektech všedního života československých obyvatel se počala stahovat mračna i nad školstvím a čím dál zřetelněji se vykreslovaly propastné

³⁸ DOLEŽAL, s. 36–37.

³⁹ KASPEROVÁ, Dana, *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, Praha 2010, s. 36–42.

⁴⁰ GISSINGOVÁ, Věra, *Perličky dětství*, Praha 2009, s. 34.

⁴¹ KASPEROVÁ, s. 36–42.

⁴² TAUCHEN, Jaromír, *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*, Praha 2016, s. 250–251.

rozdíly mezi českými a německými školami, potažmo žáky. Zatímco po téměř celá 30. léta bylo české školství protnuto duchem demokracie, pro porovnání na německé školy v sousedním Německu začal již na počátku třetího desetiletí dopadat stín totality. Od roku 1933 se tamější školní správa i výuka začaly řídit rasovou teorií, která omezovala židovskou mládež ve vzdělání. Rasová teorie byla dokonce i jedním z povinných zkušebních předmětů na některých typech německých škol. V roce 1938, kdy německé školství již čtyři roky spadalo pod říšské ministerstvo pro vědu, výchovu a národní osvětu, se ve školách běžně uplatňoval vůdcovský princip a především se školy staly plnohodnotnou složkou nacistického výchovného řádu. Hlavním úkolem všech německých škol bylo uzpůsobit mladého člověka k obrazu nacionálního socialismu, tedy potlačit jeho individualitu, vzbudit u něj rasové uvědomění, připravit ho ke službě státu a vychovat ho k národní pospolitosti.⁴³

Soumrak českého školství nastal až během roku 1938, kdy kvůli mobilizaci obsadila československá armáda některé školní budovy, o čemž jest možnost se dočíst v kronice plzeňské dívčí měšťanské školy: „*Poněvadž bylo školních budov třeba k ubytování vojska, bylo vyučováno střídavě nebo vyučování zcela zastaveno. Naši školu obsadili vojáci dne 28. září. Od 24. září do 4. října střídaly se se žákyněmi III. měšť. dívčí šk. v již. obvodu.*“⁴⁴ Vzniklou situaci neulehčovala ani skutečnost, že mnozí učitelé byli nuceni nastoupit vojenskou službu.⁴⁵ Na odchod svého učitele bránit československé hranice vzpomíná kdyňský rodák Josef H. následovně: „*My jsme měli učitele a to byl poručík. Když musel na ty hranice, tak se přišel s náma dětma rozloučit do školy, oblečený už do uniformy, a povídá: ‚Děti, buďte hodný, doba bude zlá, poslouchajte rodiče.‘ A bylo to hotový. My jsme mu zamávali skrz okno.*“⁴⁶ Všeobecná mobilizace měla na školách i jiné důsledky. Minimálně v případě II. obecné chlapecké školy v Plzni již od dubna 1938 ve školních osnovách figuroval dodatek o branné výchově, do školní knihovny přibyla kniha *Mládež a armáda*, žáci si kupovali kalendářičky mladých obránců vlasti nebo brožury nesoucí název *Protiletecká obrana vlasti*, případně přispívali různými finančními částkami na obranu

⁴³ DOLEŽAL, s. 41–42.

⁴⁴ Náhradní vyučování, 1938, AMP, fond IV/28–32: Školy v Podmostní ul. a Otakarových sadech, kniha 11e111.

⁴⁵ DOLEŽAL, s. 38–40.

⁴⁶ Rozhovor s Josefem H. (nar. 1929) vedla Štěpánka Skálová, 2. srpna 2017.

republiky.⁴⁷ O příspěvcích československé armádě se zmiňovala i kronika plzeňské dívčí měšťanské školy a to následovně: „21. května vzrušena byla veřejnost nenadálým povoláním vojska ku cvičení na hranicích republiky, z čehož usuzováno na pokus o nepřátelský vpád. Včasný nástup naší statečné armády uspokojil národ tak, že dal najevo svoji vděčnost a pochvalu četnými dary na obranu státu.“⁴⁸ V nejvyšším ročníku té samé dívčí měšťanské školy v Plzni byla zas v rámci branné výchovy uspořádána přednáška týkající se nejnütnějších pravidel hygieny dorůstajících děvčat.⁴⁹ Už tak chatrnou plynulost a pravidelnost výuky ještě více narušila Mnichovská dohoda 30. září 1938, v jejímž důsledku se tisíce českých rodin muselo vystěhovat z německého pohraničí, jižního Slovenska a Podkarpatské Rusi do vnitrozemí. Jelikož v pohraničních oblastech mohly zůstat z českých škol jen ty obecné, ostatní typy se musely buď zlikvidovat, přemístit nebo sloučit s jinou školou v nezabraném území. Vnitrozemským českým školám nezbyvalo nakonec nic jiného, než ze zabraného území přijmout nejen žáky, ale i učitele, což mělo za následek přeplněné třídy a nucený odchod starších učitelů do výslužby.⁵⁰ O přijímání nových žáků se též zmiňovala kronika dívčí měšťanské školy: „Do školy zapsáno 22 žáků, jejichž rodiny byly donuceny k přesídlení nebo jimž bylo znemožněno docházeti do svých dosavadních škol.“⁵¹ Na situaci, se kterou se uprchlíci museli potýkat, vzpomínala jedna z pamětnic následovně: „A pak se jednoho dne v naší škole objevilo nové děvče. V chladném říjnovém počasí bylo bez kabátu a na nohou nemělo boty. Anna byla jedna z tisíců uprchlíků, kteří, když Němci vpochodovali do Sudet, utekli s prázdnými rukama ze svých domovů do relativního bezpečí českého vnitrozemí. Tatínek ji zvedl z postele a odnesl ven zabalenou v dece. ‚Utíkali jsme v takovém spěchu, že jsme neměli ani čas se obléknout,‘ vysvětlovala nám. Tohle bylo moje první setkání s obětí agrese... Styděla jsem se za hezké šaty, za pohodlný domov, za své bezpečí, když Anna přišla o všechno. Potom jsem si všimla, že má nohy asi stejně velké jako já, impulzivně jsem si sundala boty a podala jí je. ‚Prosím tě, vezmi si je,‘ řekla jsem, ‚já mám doma jiné.‘ ... Čekala jsem, že mi

⁴⁷ Branná výchova, 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11c86.

⁴⁸ Sběrka na obranu státu, 1938, AMP, fond IV/28–32: Školy v Podmostní ul. a Otakarových sadech, kniha 11e111.

⁴⁹ Přednáška sestry Jankovské, 23. května 1938, AMP, fond IV/28–32: Školy v Podmostní ul. a Otakarových sadech, kniha 11e111.

⁵⁰ DOLEŽAL, s. 38–40.

⁵¹ Ztráta území, 1938, AMP, fond IV/28–32: Školy v Podmostní ul. a Otakarových sadech, kniha 11e111.

maminka vynadá. Maminčiny oči se ale naplnily slzami, když jsem jí to vysvětlila, pevně mě objala a řekla, ať vezmu po škole Annu k nám domů, že jí dá ještě nějaké šaty.“⁵²

2.4 Zabírání pohraničí a uprchlická krize 1938–1939

Stejně jako se od počátku 30. let zvyšovalo napětí mezi Čechy a Němci v politickém prostředí, kulminovaly zároveň rozepře mezi oběma národy v soužití jako takovém, což se bezprostředně dotýkalo všedního života dětí a mládeže. Vinu těchto rozepří pravděpodobně nesly nejen sílící separatistické tendence Němců žijících v pohraničí, ale i jejich protičeské a protižidovské smýšlení. Z tohoto důvodu se již během jara 1938 tamější Češi a Židé začali stěhovat do vnitrozemí, kde ale mezitím bujela protiimigrační nálada, neboť ve vnitrozemí se již nacházeli jednak uprchlíci ze samotného nacistického Německa, což byli nejčastěji Židé, ale i z jiných zemí ohrožených nacistickým terorem.⁵³ Ačkoliv se Československo původně vyznačovalo značně velkorysou politikou vůči uprchlíkům a emigrantům, byla nucena od ní ustupovat.⁵⁴ Antipatie vůči imigrantům pramenila ponejvíce z obavy, že uprchlíci oberou původní obyvatele o pracovní místa. Jelikož imigranti bývali zároveň nejčastěji Židé, objevovaly se hojně v Československu již od roku 1938 antisemitské kampaně.⁵⁵

Plán jak zabránit další masové imigraci spočíval v hermetickém uzavření hranic s Rakouskem těsně před jeho záborem nacistickým Německem. Šanci dostat se do Československa měli jen jednotlivci nebo rodiny s dětmi československé příslušnosti.⁵⁶ Množství uprchlíků, zvláště těch židovských, se ve vnitrozemí částečně zredukovalo až po přiřknutí pohraničního pásma nacistickému Německu Mnichovskou dohodou v září 1938, neboť Československo bylo pro uprchlíky jen jakousi přestupní stanicí, kterou začali ve

⁵² GISSINGOVÁ, s. 37.

⁵³ KREJČOVÁ, Helena, *Specifické předpoklady antisemitizmu a protižidovské aktivity Protektorátu Čechy a Morava*. In: BIMAN, Stanislav, HOENSCH, Jörg K., LIPTÁK, Lubomír (eds.), *Emencipácia Židov. Antisemitizmus. Prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*, Bratislava 1999, s. 148.

⁵⁴ IGGERSOVÁ, Wilma, *Emigrace německých a rakouských židů do Československa*. In: BIMAN, Stanislav, HOENSCH, Jörg K., LIPTÁK, Lubomír (eds.), *Emencipácia Židov. Antisemitizmus. Prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*, Bratislava 1999, s. 127.

⁵⁵ KREJČOVÁ, s. 148–151.

⁵⁶ IGGERSOVÁ, s. 127.

větší míře opouštět na přelomu let 1938 a 1939. Ve stejnou dobu začaly zemi opouštět i první vlašťovky z řad původních obyvatel, kteří se obávali pro ně nepříznivého, politiky i veřejností nastavovaného klimatu.⁵⁷ O tom svědčí dokument z jednoho plzeňského gymnázia z ledna 1939, který byl nakonec kladně vyřízen: „*Nížepodepsaný MUDr. Josef Vogl žádá pro svého svěřence Richarda Spitze, studujícího osmé třídy Státního německého reálného gymnasia v Plzni, o povolení předčasné maturity. Jmenovaný Richard Spitz se chce koncem měsíce března vystěhovati do Palestiny, kde chce pokračovati na studiích na technice v Haifě. Protože letní semestr tam začíná asi 15. dubna, žádá podepsaný, aby Richardu Spitzovi byla maturita předčasně povolena již koncem měsíce března.*“⁵⁸ Ne všichni uprchlíci ale opouštěli radikalizující se Česko-Slovensko a zajistit tak základní životní potřeby tisícům uprchlíků se stalo pro tehdejší křehkou a rozjitřenou politiku nejnaléhavějším problémem, který se musel neprodleně vyřešit.⁵⁹ Jeden z plzeňských dobových pramenů hovořil o uprchlické krizi následovně: „*Do Plzně došlo mnoho uprchlíků z evakuovaného území. Žákyně pamatovaly na ně sbírkou potravin, prádla i peněz.*“⁶⁰ Podporu v nouzi uprchlíci nalézali také v rámci *Československého červeného kříže*.⁶¹ Češi zareagovali na situaci přinesenou rokem 1938 jednak podporou rodiny, obzvláště její reprodukční funkce, po vzoru sousedního nacistického Německa,⁶² a jednak se v lednu 1939 musela prostřednictvím vedení seznamu ubytovaných osob v každém domě zpřísnit registrace obyvatelstva, aby především těm přistěhovaným během roku 1938 z pohraničí mohl úřad případně zvolit jiné místo pro jejich pobyt.⁶³

⁵⁷ MÍŠKOVÁ, Alena, *Postavení Židů v první Československé republice. Příklad Německé university*. In: BIMAN, Stanislav, HOENSCH, Jörg K., LIPTÁK, Lubomír (eds.), *Emancipácia Židov. Antisemitizmus. Prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*, Bratislava 1999, s. 105.

⁵⁸ Povolení předčasné maturity, 25. ledna 1939, AMP, fond IV/18: Německé státní reálné gymnasium v Plzni 1921–1943 (1943), karton 1565.

⁵⁹ RÁKOSNÍK, Jakub, ŠUSTROVÁ, Radka, *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*, Praha 2016, s. 31.

⁶⁰ Ztráta území, 1938, AMP, fond IV/28–32: Školy v Podmostní ul. a Otakarových sadech, kniha 11e111.

⁶¹ Pomoc uprchlíkům, 6.–19. prosince 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11f50.

⁶² RÁKOSNÍK, s. 30.

⁶³ BISKUP, Jiří, KOLDINSKÁ, Kristina, RÁKOSNÍK, Jakub, TOMEŠ, Igor, TKÁČ, Vojtěch, NOVÁK, Daniel, *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*, Praha 2012, s. 290.

2.5 Reflexe meziválečné doby očima pamětníků a tehdejších současníků

Celkově byla doba první republiky reflektována jak tehdejšími tiskovinami různého typu a zaměření, tak i ve vzpomínkách pamětníků, kladně. Jedním z ceněných přívlastků Československa byla svoboda, jak o tom píše ve svých pamětech žena, která tou dobou byla ještě dítětem: „*Jakmile jsem byla dost stará na to, abych chápala i abstraktní pojmy, učili mě, že svobodu nemůžu považovat za samozřejmou věc... Byla jsem dítě první generace nové republiky a pro moji zemi byla svoboda stále ještě vzácným a drahocenným darem. Doma i ve škole nás učili, že máme být hrdi na to, že jsme Češi, že máme milovat svoji vlast i jazyk, vážit si našich spisovatelů, filozofů, malířů a hudebníků, v jejichž dílech se odráží láska k vlasti, boj našich národů za svobodu i radost nad tím, že jsme ji konečně získali.*“⁶⁴ Svoboda se ale začala vytrácet již na sklonku první republiky, což dokázal jeden ze zápisů v jednacím protokolu plzeňské obecné chlapecké školy, kde proběhla „*německá diplomatická intervence proti hanlivým písničkám na kancléře Hitlera*“.⁶⁵ Před incidenty tohoto typu vztahy mezi Němci a Čechy nebyly v Československu celoplošně nijak výjimečně vyhrcoené, nebo alespoň ne tolik, aby si toho děti běžně všimaly. Tomu ostatně nasvědčují slova některých narátorů. Paní Anna A. z Dobřan vzpomínala na dobu předválečnou takto: „*Než přišli Němci, tak jsme tam (v Dobřanech, pozn. autorky) žili velmi dobře, Češi s Němcema, akorát jako děti jsme si nadávali ‚Du bist der Ochs!‘⁶⁶ a takový ty hlouposti, ale když byl 28. říjen a měli jsme oslavu, všichni šli do průvodu. Němci šli taky, v tmavých oblecích a cylindry na hlavě. To vůbec neexistovalo, abysme se nějak hádali. Nakupovali jsme u Němců a oni u nás.*“⁶⁷ Pan Josef H. také neměl na Němce před vyostřeným obdobím na sklonku 30. let žádné špatné podmínky: „*My jsme byli těsně u hranic (ve Kdyni, pozn. autorky). A oni vám tam žili ti Němci spolu s Čechama. Ale potom ... tam začli ti Sudeťáci řídit. Prostě ubližovali tam těm lidom a teďko přišla ta doba*

⁶⁴ GISSINGOVÁ, s. 34.

⁶⁵ Hanlivé písničky na Hitlera, 1. září 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11f50.

⁶⁶ Ty jsi vůl!

⁶⁷ Rozhovor s Annou A. (nar. 1924) vedla Štěpánka Skálová, 2. března 2018.

*válečná... a byla mobilizace. Vyhlásili mobilizaci. Kufr do ruky vzal táta, byl u pětatřicátníků, a mazal na hranice.*⁶⁸

Nejvíce si na době první republiky později „smlsla“ nacistická propaganda. Tvrdila, že po roce 1918 si Československo vzalo špatný příklad z dohodových mocností, konkrétně z Velké francouzské revoluce, vysokého a nedostižitelného standardu Velké Británie a USA, případně z ruského všeslovanství. Mylně se tím prý inspirovala, místo aby inklinovala k údajnému zdravému německému vývoji. Dalším terčem kritiky se stal rok 1918 a 1919 v českých zemích, kvůli čemuž ty se vypravily bludnou cestou udávanou Tomášem G. Masarykem a Edvardem Benešem. To vše mělo pak dle totalitní propagandy zhoubný vliv na český dorost: *„Česká mládež se tím již předem octla v poměrech, které vylučovaly každou aktivní účast na veřejném životě a připravovaly ji o radost z vlastní tvůrčí práce. Zato byla ukolébávána do pohodlného, nebojovného, a tím k duchovní malátnosti spějícího stavu zdánlivé bezpečnosti, v němž se ... tříštily ,občanská odvaha a sebevědomí každého jednotlivce, a zvláště mládeže‘. Tím snáze propadala dorůstající generace nejvyš nezdravé honbě za hospodářskými statky a úsilí o sociální vzestup neodůvodněný vlastním výkonem. Při tom se tato mládež právě tak jako dospělí pustila do překotného závodění se západními vzory z Paříže a z Londýna, aby si co nejrychleji vydobyla vstup do těchto bašt demokracie. Vedle hromadného učení se západním řečím (sic!), které nebylo vůbec podmíněno nějakým konkrétním požadavkem, promarňovala česká mládež své nejlepší síly tím, že si osvojovala západnické civilisační formy, při čemž zřejmě dávala přednost výrobkům amerického a anglického světa, ale také pařížského asfaltu. V české mládeži se začaly vyskytovat v nejrůznější formě zjevy zvrácenosti a výstřelky, které neustále hlodaly na síle českého národa.*⁶⁹

Stejně negativně se stavila ke druhé republice, o jejíž mládeži mluvila takto: *„Česká mládež si v té době stále ještě libovala ve formálních a myšlenkových pochodech, které náležely k minulosti pokládané dávno za překonanou a nepostrádaly tragikomické příchuti. Po nějaké opravdové vůli a po nějakém upřímném přání vyrovnati se s novými, velkými tvůrčími zásadami státu a vnitřního řádu mladých národů nebylo ani stopy, až na mizivě malou skupinu, kterou nedostatečné politické vedení připravilo o její účín. Zde, jako v tak*

⁶⁸ Rozhovor s Josefem H. (nar. 1929) vedla Štěpánka Skálová, 2. srpna 2017.

⁶⁹ PFITZNER, s. 11–13.

*mnohých jiných oblastech, bujelo dědictví bývalého Česko-Slovenska téměř neoslabeno na škodu českého národa dále, ačkoliv mělo už být vlastně z největší části překonáno. Abychom mohli správně ocenit význam Heydrichova úsilí o zdravější existenční formu české mládeže, je nezbytno pohlédnouti zpět do doby stále silnějšího vnitřního i vnějšího rozpadu české mládeže.*⁷⁰ Dobu mezi zářím 1938 a březnem 1939, kdy se změnila nejen vláda, ale především prezident, kterým se stal Emil Hácha, lidé na území Česko-Slovenska vnímali různě. Někteří byli pobouřeni natolik, že zanevřeli na „mnichovské zrádce“, ba dokonce na Masarykovu či Benešovu politiku, v některých se naopak probudilo ještě silnější vlastenecké cítění a více tak přimkli k ideálům masarykovské republiky, někteří byli spokojeni a někteří si změnu situace téměř ani neuvědomovali. Takto se mluvilo o posledních zářijových a prvních říjnových dnech roku 1938 v kronice II. obecné chlapecké školy v Plzni: „Dne 21. září 1938 zažila celá republika a s ní i Plzeň dny vysokého napjetí (sic!) a vzrušení. Ačkoliv již v předcházejících dnech bylo tušeno, že Československo bude nuceno podlehnouti nátlaku spřátelených velmocí světových, došla teprve 21. září o 7. hodině večerní rozhlasovým přenosem z Prahy zpráva, že vláda naše po dlouhých poradách přistoupila na návrh mocností na revizi hranic republiky. Dosavadní vláda republiky podala demisi a jmenována nová vláda s armádním generálem Syrovým v čele...24. září v 11. hodin v noci vyhlášena mobilisace a nařízeno stále zatemnění města... 30. září o půl 5. hodině odpolední došla rozhlasová zpráva, že vláda podrobila se krutému rozhodnutí mnichovské konference velmocí, konané 29. září, která uložila našemu státu vydání Německu území našeho státu s většinou německou. Dne 10. října předáno Německu jižní část německých krajín Čech a postupně předávány i další. Na znamení smutku nařídila m. š. r. vyvěšení smutečních praporu (10/X), ale na rozkaz policejního ředitelství v Plzni musely být po hodinovém vyvěšení sňaty.“⁷¹

⁷⁰ Tamtéž, s. 10.

⁷¹ Historické dny, 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11c86.

2.6 Březen 1939 a předválečné intermezzo

Je jisté, že doba po Mnichovu 1938 nenechávala takřka nikoho chladným. Oproti období započatému 15. a 16. březnem 1939, konkrétně okupací Česko-Slovenska německými vojsky a zřízením Protektorátu Čechy a Morava, však pomnichovská éra byla procházkou rozkvetlou alejí. Na příjezd německých okupačních vojsk do malé vesničky Sirá u Rokycan si jedna z dotazovaných žen vzpomíná následovně: *„Bylo sněhu, bylo to 15. března, závěje tady byly, a tady jela motorka a měl u toho ten [...] tu lodičku, ten přívěs a on tady uvízl pod námi a nemohl dál. No tak mužský vyšli, no a byl to Němec. Tak šli pro strejčka, ten uměl drobet německy, tak ho vzali sem k nám. Chlapec byl zmrzlej, tak mu maminka udělala čaj a dali jsme mu jídlo a tak on tady poseděl, no ale to byl začátek, to bylo toho 15. Oni sem přijeli a on dělal nějakou spojku ... Tak tohle mi zůstalo a mám skutečně i fotografii... a adresu a my jsme tenkrát nevěděli, jaká hrůza nás čeká [...] On za to nemohl, prostě narukoval do jiné země.“*⁷² Stejně stará pamětnice z Domažlic zas vykládala o 15. březnu takto: *„Toho 15. března bylo šílený počasí, my jsme měli z ložnice okno na západ. To byla veliká trojdílná okna, celý sklo úplně zalepený, skrz to nebylo vidět, jak to bylo takovým mokrým sněhem celý zaplácaný. No, počasí příšerný. A Němci hezky na motorkách a tak. Ještě druhej den, ten den jsme asi nešli do školy, mám dojem. Já vím, že maminky se furt srocovaly na chodbách a povídaly si a my jsme se tak mezi tím oplejtali... Ještě se pamatuju, to muselo být těsně kolem toho 15. března, když sem přišli Němci, že jsem šla ze školy a proti mně po silnici jela motorka. Já tedy šla po chodníku, bylo to už na kraji města, a ten chlap volal z té motorky: ‚Ist das Taus?‘⁷³ Jenže já jsem mu rozuměla ‚Haus‘,⁷⁴ a myslela jsem si: ‚Propána, vždyť to vidíš, že jsou tady baráky!‘. Ale nějaká paní ta mu potom rozuměla líp, tak křičela: ‚Jó, jó!‘“*⁷⁵

Na to, co se událo v polovině března, si vzpomněl i kdyňský rodák Josef H., který byl tou dobou jen o rok starší než dvě výše zmíněné pamětnice: *„Přijeli Němci. Počasí, padal sníh a pršelo... Ale tak lilo nemožně. Ale oni nepřijeli autama, jeli na kolách... a nebo tlačili ty kola. A taky jeli s koňma, měli vozíky všichni, a tam seděli přikrytý*

⁷² Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁷³ Jsou to Domažlice?

⁷⁴ Dům.

⁷⁵ Rozhovor s Marií V. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 10. března 2018.

*s plachtama. Zmrzli a hladoví. A v tom pochodovali a maširovali. Oni měli ty přilby, jak vypadaly strašohrůzně ... Lidi jenom koukali.*⁷⁶ Zajímavým se jeví pohled německého patnáctiletého chlapce Fridricha N., který příjezd okupantů a vznik protektorátu zažil v Olomouci: „*Běžel jsem (15. března, pozn. autorky) do města, abych viděl vojsko, jak pochoduje... Když jsem šel dalšího rána do školy, viděl jsem, jak dav lidí stojí u Terezké brány. Židovský chrám hořel. Kolemstojící mlčky přihlíželi. Zbytky chrámu byly později kompletně zbořeny. Jeden měl pocit, že toto nebyl zrovna dobrý začátek protektorátu. Přilepeny byly 15. a 16. března dva plakáty. Jeden byl rozkaz pro obyvatele se zprávou, že wehrmacht převzal moc výkonnou... Zajímavější byl druhý plakát, na kterém byly černým písmem na červeném podkladu dvojjazyčně vypsány výhody Velkoněmecké říše.*“⁷⁷

Na pomyslné lámání chleba mezi Čechy a Němci začalo docházet již během roku 1938 s tím, že vše vyvrcholilo právě březnem 1939. Tehdy již nestálo nic v cestě k tomu, aby se Němci stali v čerstvě zřízeném protektorátu privilegovanou vrstvou. Tímto faktem se ve svých vzpomínkách zaobírá tou dobou patnáctiletý chlapec Friedrich N.: „*Již 16. března (1939, pozn. autorky) jsem na radnici neviděl žádného z dřívějších pracovníků. Člověk měl pocit, že převzetí úřadu bylo připraveno s vojenskou přesností.*“⁷⁸ Na Němce se nevztahovaly zákazy shromažďování, mohli volně podnikat, směli zastávat jakékoliv zaměstnání, v němž byli dokonce lépe placeni, nebo dostávali větší přiděly v rámci přidělového hospodářství, které bylo zavedeno několik měsíců po zřízení protektorátu.⁷⁹ Ke všemu se všichni příslušníci německé národnosti stali 20. dubna 1939 automaticky říšskými občany,⁸⁰ čímž spadali pod říšské úřady i soudní moc.⁸¹ Stalo se tak, že se v protektorátu vyskytovalo obyvatelstvo německé, s říšskoněmeckou příslušností, a obyvatelstvo české, s protektorátní příslušností, přičemž ta která příslušnost měla vlastní úřady, pod které spadala.⁸² O říšské občanství mohl požádat člověk rozličné národnosti, a to jak Čech, Ukrajinec, Slovák, Maďar, tak klidně i Polák. Neznamenal ale, že když si dotyčný o říšské

⁷⁶ Rozhovor s Josefem H. (nar. 1929) vedla Štěpánka Skálová, 2. srpna 2017.

⁷⁷ NATHER, Friedrich, *Als Deutscher in der Tschechoslowakei und im Protektorat Böhmen und Mähren*, Olomouc 2008, s. 24.

⁷⁸ NATHER, s. 25.

⁷⁹ MARŠÁLEK, Pavel, *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*, Praha 2002, s. 155.

⁸⁰ BRANDES, s. 190.

⁸¹ MARŠÁLEK, Pavel, *Pod ochranou hákové kříže. Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945*, Praha 2012, s. 194.

⁸² EMMERT, František, *Německá okupace českých zemí*, Praha 2016, s. 91.

občanství zažádal, že ho také automaticky dostal, musel totiž ke všemu splňovat různá předem stanovená kritéria. Jedinou, vzhledem k situaci i předvídatelnou, výjimku tvořili Židé, kteří tu možnost zařídit si říšskou státní příslušnost neměli.⁸³

S právy se však pojily povinnosti a rozličné strasti všedního dne. S říšským občanstvím se muži především zavazovali narukovat do německé armády, wehrmachtu, případně na konci války se přihlásit k domobraně, *Volkssturm*, což obojí vedlo k nasazení na válečné frontě.⁸⁴ Především kvůli této povinnosti se k německé národnosti nehlásilo tolik lidí, jak se čekalo.⁸⁵ Další nepříjemností pro Němce se stalo soužití s Čechy, kteří byli v protektorátu majoritou. Češi totiž považovali Němce za nepřátele, což jim ostatně dávali patřičně najevo: tisk v kavárnách jim podávali otočený vzhůru nohama, česká děvčata odmítala tančit na zábavách se členy wehrmachtu, bojkotovaly se německé obchody, případně Češi poškozovali jejich majetek nebo jim nadávali.⁸⁶ Stal se dokonce případ, kdy okresní tajemník nechtěl Němcům vydat mimořádný přiděl mýdla, protože „*Němci žádné mýdlo nepotřebují, jsou přece rasa už dost čistá*“.⁸⁷ Tato příkoří řešila německá minorita stěhováním se do míst, kde žilo více lidí německé národnosti vedle sebe.⁸⁸ Při zvažování výhod (vyšší platy, vyšší přiděly, ...) a nevýhod (narukování do armády, nenávistné chování ze strany Čechů, ...) tak vyvstávala otázka: „Mít či nemít německou národnost?“ Vyhrála-li touha po výhodách, mohlo se stát, a také se stávalo, že muži odvedení k wehrmachtu hovořili německy jen s velkými obtížemi.⁸⁹

Postavení Čechů vůči Němcům bylo o poznání horší. Češi, kteří byli Říši považováni za lidi druhého řádu, obdrželi nové, speciální občanství. Zřízením Protektorátu Čechy a Morava byla jejich příslušnost protektorátní. Ta s sebou nesla úskalí tkvějící v tom, že se Češi mohli pracovně uplatnit jen na území protektorátu, měli značná omezení v oblasti podnikání a v možnosti výběru zaměstnání, museli se podřizovat říšským orgánům. Dále měli Češi přihlašovací povinnost přechodného i trvalého pobytu. Navíc,

⁸³ BRANDES, s. 191.

⁸⁴ MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava*, s. 156.

⁸⁵ BRANDES, Detlef, *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*, Praha 2015, s. 65–67.

⁸⁶ MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 195.

⁸⁷ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 63.

⁸⁸ MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 195.

⁸⁹ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 69.

pokud ukřyvali nepřihlášenou osobu, čekal je trest, stejně jako kdyby při namátkové kontrole totožnosti byli na ulici přistiženi bez dokladů. Ve srovnání s obyvateli z nacisty okupovaných zemí jako Polsko a území dále na východ se zas Češi (pakliže se nepočítali do „nepřátel režimu“, jako inteligence, komunisté, českoslovenští legionáři, zednáři, anarchisté a různí delikventi) měli o poznání lépe a to z toho důvodu, že jednak proti Hitlerovi nebojovali a jednak je říšský kancléř využíval k práci pro Říši.⁹⁰ Jelikož Hitler přemýšlel o protektorátu pouze jako o dočasném řešení, které potrvá jen do ukončení války, hodlal jej po absolutním vítězství Říše zrušit a vymazat z něj všechno české.⁹¹ Úplně vysídlit Čechy však nechtěl a ani by to v praxi nebylo zcela možné, neboť v protektorátu byla německá menšina natolik slabá, že by nezvládla celý protektorát kompletně osídlit.⁹² Prosazoval alespoň nenásilné odpolitizování Čechů, nejčastěji formou podpory návštěvy sportovních utkání a biografů.⁹³ Snaha dostat z českých hlav jakékoliv politické smýšlení a s tím spojenou národní sounáležitost mohla být vynakládána i o něco násilněji. V archivních materiálech se dochoval takovýto dokument zakazující nošení odznaků propagujících vlastenectví: „*Ministerstvo vnitra zakázalo výnosem ze dne 31. května 1939, č. 8197 v zájmu veřejného klidu a bezpečnosti výrobu, prodej a nošení těchto odznaků: 1) jehlice srdcovitého tvaru z bílého skla šířky 25 mm a stejné výšky, uprostřed v červené barvě provedený obrys hranic bývalé Československé republiky uvnitř s nápisem ‚Naše byla, naše je a naše zůstane‘, rovněž červeně provedeným, pod tím podložena bývalá státní československá vlajka, nahoře letopočet 1918 a dole 1938; 2) jehlice v podobě husitského palcátu (kulička z červeného skla s bílými hroty, připevněná řetízem na bílém držadle s nápisem ‚Nedáme se‘, délka držadla 30 mm); 3) jehlice s destičkou z červeného skla rozměrů 25 x 14 mm dole vyběhající v širší obdélník, na destičce nahoře bílý nápis ‚Za vlast‘, pod tím v bílých obrysech podoba lva z býv. malého znaku bývalé Československé republiky, držícího bývalou československou státní vlajku, dole v obdélníku nápis ‚Na stráž‘, na pravé straně po délce pod sebou letopočty 1918 a 1938. Dole je k odznaku připojena látková trikolora v barvách bílo-modro-červené. Na zákaz a trestnost nošení*

⁹⁰ MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 195–197.

⁹¹ EMMERT, s. 91.

⁹² BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 37.

⁹³ MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava*, s. 159.

*uvedených odznaků budiž žactvo neprodleně důtklivě upozorněno.*⁹⁴ Prototypem dobrého Čecha v očích nacistů se tak stal poctivý dělník. Do oposice proti dělníkovi nacistická propaganda stavěla intelektuála, který měl údajně vždy blízko k židovství a bolševismu.⁹⁵

Vysídlení, ba dokonce likvidace, byla ale nacistickým cílem v případě Židů. Od počátku okupace 15. března 1939 měla protektorátní vláda za úkol oddálit Židy co nejvíce od veřejného života.⁹⁶ Dne 17. března 1939 tak vyšla první opatření proti Židům (jejich odstranění z postu lékařů a advokátů), která brzy následovala dalšími i v jiných oblastech. V hostincích směli Židé sedět jen na pro ně vyhrazených místech, do většiny restaurací nemohli vstupovat už vůbec. Takové restaurace byly řádně označeny cedulí „Židům nepřístupno“. Úplný zákaz vstupu měli taktéž třeba na koupaliště, a co se týká nemocnic, tak tam opět platila přísná segregace od nežidů. Postupným ukrajováním na jejich svobodě, které v konečném důsledku vyvrcholilo zřízením ghetta v Terezíně v listopadu 1941 a jejich následném převážení do koncentračních táborů, byla snaha pokud možno všechny Židy vystěhovat, a to ideálně do Palestiny.⁹⁷ Před tím ale bylo v plánu všechny Židy připravit o majetek, a to jak ty, kteří se vystěhovat chtěli, tak i ty, kteří nechtěli nebo nemohli.⁹⁸ Pro účel vystěhování se pak zřizovaly speciální úřady, v jejichž prostředí pod záštitou vyřizování administrativy byli Židé vyslýcháni, ponižováni a pro kladné vyřízení všech podstatných úkonů museli navíc platit vysokou vystěhovaleckou daň. Přes veškerá příkoří se rok 1939 stal příznačným pro největší vystěhovaleckou vlnu. Bylo to také z toho důvodu, že od září 1939, tedy počátkem druhé světové války, se značně limitoval výdej průjezdních i vstupních víz z jednotlivých cizích zemí. Od roku 1941 již nebylo možno odejít ani z vnitrostátních příčin, neboť říšské orgány Židům zakázaly se vystěhovat.⁹⁹

Není snad pochyb o tom, že neněmecké obyvatelstvo žijící na území Protektorátu Čechy a Morava nebylo z jeho zřízení nikterak nadšené. Dokonce když většina Čechů v prvních protektorátních dnech odmítala zdravit, ať už hajlováním nebo smeknutím klobouku, německou armádu, pražští Němci při průjezdu vojsk za asistence bezpečnostních

⁹⁴ Nošení nepřípustných (protiněmeckých) odznaků, 5. června 1939, AMP, fond IV/15: II. státní čsl. reálka v Plzni (1845) 1906–1942 (1957), karton 1567.

⁹⁵ EMMERT, s. 125.

⁹⁶ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 56.

⁹⁷ KASPEROVÁ, s. 18–25.

⁹⁸ MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákové kříže*, s. 198.

⁹⁹ KASPEROVÁ, s. 18–25.

sil Čechům klobouky sami shazovali.¹⁰⁰ Na znamení nesouhlasu s okupací české obyvatelstvo rušilo hlasitými poznámkami a podupáváním promítání německých filmů v biografech, případně ignorovalo domácí rozhlas i tisk ovládaný Němci. Místo toho poslouchalo (i přes pohružku vysokých trestů) moskevské či londýnské ilegální vysílání, pronacistické představitele zesměšňovalo v anekdotách a shánělo se po nepovolených ilegálních časopisech. Varování před prováděním posledního jmenovaného obsahuje dokument určený pro školy. V něm stálo: *„Neznámí lidé rozšiřují v poslední době nejrůznějšími způsoby letáky, jejichž obsah naprosto nepřispívá k nezbytně nutnému klidnému vývoji poměrů v naší vlasti. Ježto počiny toho druhu počítají zpravidla i s romantismem mládeže, ukládá se ředitelstvím a správám škol, aby vhodným, ale zvláště důrazným způsobem ihned upozornily učitelské sbory i žactvo na nedozírné následky nejen pro žactvo samo, nýbrž i pro školu, ba i rodiče, kdyby se akce účastnili, byť jen přechováváním podobných letáků. Týká se národních i středních škol.“*¹⁰¹ Velkou oblibu zažila šeptaná propaganda, tzv. *šeptanda*. Ta, na rozdíl od držení nelegálního tisku, byla jen stěží někomu prokazatelná.¹⁰²

Spolu s prvním rokem nového státního zřízení započaly mimo organizační záležitosti také události plně se projevující v praktickém životě protektorátního obyvatelstva. Obzvláště ženy pamatující si situaci za první světové války se rozhodly okamžitě jednat a začaly proto rychle a především ve velkém nakupovat potraviny (a nejenom ty) do zásoby. Také z tohoto důvodu se různé zboží stávalo nedostatkovým, protože bylo později nutné zavést přidělový systém.¹⁰³ Na nezbytnost vytvoření zásob, která probíhala již od podzimu 1938, též vzpomíná Věra G. nejprve tak, že *„otec rozhodl, že provede určitá preventivní opatření. Řekl mamince, aby se zásobila jídlem nepodléhajícím rychlé zkáze“*. Poté pokračovala ve vzpomínkách: *„Pro mě šel život dál jako obvykle.*

¹⁰⁰ EMMERT, s. 77.

¹⁰¹ Letáky ohrožující klidný vývoj poměrů v naší vlasti, 20. května 1939, AMP, fond IV/15: II. státní čsl. reálka v Plzni (1845) 1906–1942 (1957), karton 1567.

¹⁰² MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 189–190; MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava*, s. 151.

¹⁰³ MICHLOVÁ, Marie, *Protentokrát. Aneb česká každodennost 1939–1945*, Řitka 2012, s. 81.

*Pravda, naše spižírna a sklep byly přeplněny zásobami jídla a teplého ošacení. „Pro každý případ...“, říkala maminka, „aby nám nic nechybělo“.*¹⁰⁴

Dne 17. března 1939 byl vydán výnos, který nařizoval s okamžitou platností (v případě Prahy s tolerancí několika dní) změnit směr jízdy z levé strany na pravou.¹⁰⁵ O tři měsíce později, konkrétně 23. července 1939, se svého vydání dočkaly jazykové zákony, na jejichž základě bylo povoleno s německými úřady komunikovat jen za pomoci němčiny, v případě úřadů protektorátních dvojjazyčně, německy a česky, přičemž němčina musela být vždy na prvním místě. Slova jako *Führer*, *Reichsprotektor*, *Protektorat Böhmen und Mähren* byla zakázána překládat. Děti a mládež ony zákony konkrétně nejvíce pocíťovali v ulicích, kde označení všech úřadů, institucí či obchodů si měli možnost přečíst vždy nejprve v němčině a až poté v češtině, a v tramvajích, kdy se zastávky začaly hlásit taktéž dvojjazyčně.¹⁰⁶ K tomuto tématu se váže jedna z dobových anekdot: „*Vstoupila babička do tramvaje č. 11, ale chtěla jeti do Vršovic. Průvodčí ji však upozorňuje, že měla použití tramvaje č. 1. Babička se ale ohražuje: „Dobře, já jsem ale myslela, že ta první jednička je německá a ta druhá česká.“*¹⁰⁷ Se zahájením druhé světové války nastala pro obyvatele protektorátu od 1. září 1939 nutnost opatřit svá obydlí povinným zatemněním. Pro tento účel se daly zakoupit textilní i papírové rolety, případně se mohla okna překrývat lepenkovými nebo překližkovými deskami.¹⁰⁸ O rozdílech mezi správným a špatným zatemněním zpravovalo i jedno z dobových periodik: „*Správná pérova papírová roleta! Je dostatečně široká, takže po stranách nepropouští světlo a kupevnění je opatřena držáky.*¹⁰⁹ Oproti tomu chybné zatemnění tím samým typem rolety se vyznačovalo tak, že ona roleta „*není dosti široká a stranami propouští světlo. Odstup tyče umožňuje pronikání světla a dole ji nelze přichytiti*“, případně roleta „*je úzká a odstává*“.¹¹⁰

Průvodním jevem během celého protektorátu už od jeho počátků bylo udavačství a zastrahování, ke kterému se snižovali protektorátní obyvatelé. Ti si tímto podlým způsobem

¹⁰⁴ GISSINGOVÁ, s. 35–36.

¹⁰⁵ EMMERT, s. 83.

¹⁰⁶ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 195.

¹⁰⁷ *Protektorát se směje. Doklad českého optimismu a protiněmeckého odboje v druhé světové válce*, 1944, s. 14.

¹⁰⁸ BURIANOVÁ, Miroslava, *Móda v ulicích protektorátu*, Praha 2013, s. 82.

¹⁰⁹ *Letem světem. Rozkvět*, 3. 11. 1942, XVI/45, s. 8.

¹¹⁰ Tamtéž.

mohli snadno vyřídít dřívější osobní křivdy a neshody. Udávali tak své známé, sousedy nebo rodinu kvůli přechovávání úředně nepřihlášených osob, nepohodlnému politickému smýšlení (komunista, stoupenec exilového prezidenta Beneše, ...) nebo za hanlivé výroky adresované Říši a jejím představitelům.¹¹¹ Jakékoliv udávání a kolaboraci ze strany Čechů samozřejmě nacističtí představitelé s radostí vítali. Oblíbenou formou udávání, kterou nejčastěji praktikovaly ženy, byla tzv. pavlačová nebo domovnícká udání.¹¹² O tomto typu udávání psal ve své novele Jan Otčenášek, sám pamětníkem doby, o níž ve své knize psal, přičemž udavače popisoval následně: „*Byl-li kdysi neškodnou a nenápadnou domovní figurkou s lehkým nádechem komik, stal se v poslední době postavou natolik obávanou, že jeho příchod zpřetrhával rozhovory v půli vět.*“¹¹³ Spisovatel Otčenášek ve stejném díle líčí i průběh zatýkání po té, co osmnáctiletý hlavní hrdina uslyšel křik a povely: „*Vyšli ze vrat. Bylo jich pět, pět chlapských pařezů, neviděl jim do obličejů a byl rád. V obklíčení vypasených těl vyšel i prostovlasý, nemladý nestarý člověk. Šel jen tak v kabátě, s nezapjatým límcem košile. Vedli ho k dvířkům auta bez pout na rukou, jisti si svými pěstmi a revolvery, svou všední machou, že to z dálky vypadalo jako pozvání na výlet. Už jsou u auta, šofér se hrne za volant, dveře se rozevřou, motor poslušně zahuhlá... Jeden z těch pěti pošťouchne vybízivě člověka zezadu do žeber, vrazí ho do tmy vozu, prásknou dveře a černý automobil vyrazí s burácivým řevem vzhůru vyjevenou, omámenou ulicí.*“¹¹⁴ K odhalování protiříšsky smýšlejících jedinců se využívali mimo jiné placení konfidenti nebo tzv. agenti provokatéři.¹¹⁵

¹¹¹ MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava*, s. 153.

¹¹² MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 192.

¹¹³ OTČENÁŠEK, Jan, *Romeo, Julie a tma*, Praha 1961, s. 96–97.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 101–103.

¹¹⁵ MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 192.

3 Od kolébky po první cestu do školy

3.1 Než se dítě vlastně narodí

Díky statistikám je nepopíratelné, že nejvíce narozených dětí mezi vznikem Československa a zánikem Protektorátu Čechy a Morava spadá do doby sužované druhou světovou válkou. Jestliže v roce 1938 činil přirozený přírůstek 103 642 novorozenců, v roce 1942 jejich počet čítal již 150 414.¹¹⁶ Svého vrcholu dosáhl počet narozených dětí, konkrétně ve výši 230 183 v roce 1944.¹¹⁷ Dělo se tomu tak na základě několika faktorů. Děti narozené po první světové válce dospívaly, spolu s tím se snižoval průměrný věk nevěst, s čímž se pojilo zakládání rodin co nejdříve po svatbě a unikání tak od života veřejného k životu rodinnému.¹¹⁸ Během fungování protektorátu se totiž přes všechny emancipační procesy nadále propagovalo mateřství a žena coby hospodyně.¹¹⁹ Dalším z aspektů vyššího množství porodů byla snaha se vyhnout pracovnímu nasazení, o němž se podrobněji zmíní ještě jedna z následujících kapitol. Těhotné ženy nebo matky nezletilých dětí totiž nebyly nuceně nasazovány povětšinou vůbec,¹²⁰ a když už, tak měly v tomto ohledu značné úlevy.¹²¹ Množství děvčat se tak raději stávalo svobodnými matkami, než aby musely pracovat v Říši, případně pro ni.¹²²

Jednou z příčin vyššího množství porodů se stal také oproti předválečnému období mnohem častější pohlavní styk. Během války, kdy byla emocionalita lidí zvýšená, byť negativně ve formě pocitu strachu či ohrožení, toužili lidé více než kdy jindy po lásce. V bezútěšné době válečné, kdy si nikdo nemohl být jistý, co přijde následujícího dne, se právě láska a sexuální rozkoš stala jedním z mála příjemných pocitů, které lidé v době protektorátu mohli zažívat.¹²³ Za vyšší frekvenci pohlavního styku také do jisté míry mohl nedostatek topných materiálů, kvůli čemuž nebylo možné dostatečně vytopit byt. Přičte-li se k tomu ještě nutnost zatemnění, omezení svícení po setmění a neveliký výběr

¹¹⁶ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 358.

¹¹⁷ RÁKOSNÍK, s. 41.

¹¹⁸ MICHLOVÁ, s. 94.

¹¹⁹ RÁKOSNÍK, s. 193.

¹²⁰ TAUCHEN, s. 88–89.

¹²¹ Tamtéž, s. 122.

¹²² MICHLOVÁ, s. 94.

¹²³ NEUMANN, Stanislav K., *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*, Praha 1999, s. 1037–1038.

z možností, jak se jinak zabavit, vyplývá pohlavní styk jako jedna z možností jak ve válečné době zahnat nudu. Ať už žena otěhotněla chtěně nebo nechtěně, bylo nutné mít na paměti, že umělé přerušování těhotenství se přísně zakazovalo a následně trestalo smrtí, což mělo také své přičinění ve vyšším počtu porodů.¹²⁴

Přestože se průběh těhotenství z biologického hlediska i v době protektorátu naprosto shodoval s dneškem, ostatně stejně jako vztah nastávající matky s dosud nenarozeným dítětem (nahlížení do kolem projíždějících kočárků, zapřádání hovoru na téma děti, shánění oblečků, vybírání jména pro očekávané miminko, čtení literatury o výchově dítěte, matčina změna jídelníčku i celkové životosprávy),¹²⁵ v jiných hlediscích se v porovnání s dnešní dobou rozchází, zejména co se týká vnímání gravidity společností. Ženám ve vyšších měsících těhotenství se doporučovalo, aby nevycházely z domu více, než to bylo nezbytně nutné, a to ani na ulici či na tržiště, natož do kostela, na ples nebo do divadla.¹²⁶ Ačkoliv se gravidním ženám, bez ohledu na to, v jakém měsíci těhotenství se zrovna nacházely, doporučovalo, aby se jakémukoliv společenskému životu po dobu těhotenství tiše a nenápadně vyhnuly,¹²⁷ rozhodně se ale nikde běžně nepsalo, že by se za svůj stav měly stydět ony či jejich partneři. O tom se zmiňovala jedna z dobových publikací následovně: „*Nelze nahlížeti, proč by mělo býti rozumnému otci méně příjemné vycházeti se svou těhotnou ženou, než býti vedle ní, když drží dítě na kolenou nebo v náručí. Soudí-li manžel jinak, nejedná rozumně, nýbrž jen marnivě, a je nemístně stydlivý.*“¹²⁸ Zároveň se gravidním ženám nedoporučovalo přijímat návštěvy, obzvláště ne mužské. Výjimku ohledně hostů mohli tvořit nanejvýše jen ti nejbližší. Přes všechna přísná doporučení si příručky takto radící uvědomovaly, že nastávající matka „*značně trpí, protože nemá dostatek přiměřeného osvěžení a příhodných společenských styků; a milovala-li společnost, bude pro ni odříkání velmi kruté.*“¹²⁹ Z těchto důvodů jiná příručka radí, že „*rozumný člověk uzná, že v této době má žena právo na větší ohledy, pečlivější obsluhu a všestrannější péči.*“¹³⁰ Přesto se však těhotná žena nemá touto vstřícností ze strany okolí nechat rozmazlit

¹²⁴ MICHLOVÁ, s. 94.

¹²⁵ *Eva*, 1. 1. 1942, XIV/1, s. 8.

¹²⁶ MYERS, Garry Cleveland, *Šťastná rodina*, Praha 1940, s. 4.

¹²⁷ SCHÄFEROVÁ, Marie, *Dáma a společnost*, Praha 1940, s. 93.

¹²⁸ MYERS, s. 6.

¹²⁹ Tamtéž, s. 4.

¹³⁰ SCHÄFEROVÁ, s. 92.

a musí se za každou cenu nadále „ovládati, mysletí nejen na sebe, ale i na všechny jiné a zachovati si i nadále jejich úctu, vážnost a lásku“.¹³¹

Něco jiného ale byla teorie v oficiálních výchovných příručkách a něco jiného bezprostřední reflexe těhotenství v moderních dobových časopisech. Ty tvrdily, že „mnohá nerozumná žena onu dobu před narozením děťátka chtěla někde schovaná přečkat, aby ji nikdo neviděl. Má nechut' se strojit, odbývá svoji úpravu. Jak nerozumné! Její dobrá nálada, která přispívá k správnému a zdravému vývinu dítěte, vyžaduje, aby hodně chodila ven, aby si dopřála i příjemné zábavy mezi lidmi. Kolik žen z takové nerozumnosti zaplatilo tuto dobu manželovou nevěrou i proto, že byly ošklivé, neupravené špatně naladěné... Mastné vlasy, pobledlá, neupravená tvář, zašlé nehty jsou odpuzující“.¹³² Co se střihu šatů žen v naději týká, ten byl natolik důmyslný, že se dal spolu s rostoucím bříškem za minimálního úsilí opravovat. Kupříkladu plášť se „zprvu hodně přepíná, později jej změníte přešitím knoflíků na jednořadový“,¹³³ sukně mohla být vpředu složena do záhybů, které se daly později vypustit, a šaty mohly být „zdobené bílou soupravou s plissováním“, kdy do sukně byl „vložen zřasený díl, který ji rozšiřuje“.¹³⁴ Za nepěkné se u šatů pro těhotné považovala jejich případná přiléhavost nebo pravý opak přiléhavosti, pytlovitost. Dále se gravidním ženám nedoporučovala nosit příliš krátká nebo příliš dlouhá sukně. Boty měly být ideálně šněrovací, kožené a na nižším podpatku. Během devíti měsíců, kdy žena byla v jiném stavu, si měla volit i jiný typ klobouků. Vybírat si ženy měly ty, které „sluší, ale nemají ani závojičků, ani nejsou příliš z čela nebo titěrné. Pamatujeme, že při celkovém zesílení i obličej zkulatí a volíme raději tvary klopené, širší, jednoduché“.¹³⁵ V rámci spodního prádla existovaly dokonce těhotenské podvazkové pásy, které se svým provedením a zpracováním lišily a to kupříkladu tím, že byly opatřeny šněrovačkou, látkovými kšandami nebo pružnou trikotýnovou vložkou na bříše.¹³⁶

¹³¹ Tamtéž.

¹³² *Letem světem. Rozkvět*, 10. 12. 1940, XIV/50, s. 23.

¹³³ *Hvězda českých paní a dívek*, 16. 8. 1940, XV/33, s. 13.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ *Letem světem. Rozkvět*, 10. 12. 1940, XIV/50, s. 23.

¹³⁶ Tamtéž.

Během protektorátu se značně rozšířilo fungování poraden, které plnily funkci sociální a zdravotní prevence a jež těhotné ženy hojně využívaly.¹³⁷ K návštěvě poraden nabádaly dokonce i vzbuzováním strachu u budoucích matek články v dobovém tisku: „*Zapomíná se, že výchova dítěte začíná již při jeho početí, vlastně by měla začít – aby se zamezilo tak častým předčasným porodům a potratům. Ochrana matek a dětí‘ koná velké dobro – ale zaráží, jak málo žen využívá tohoto dobrodiní. Na venkově téměř žádná. Ohlíží se jedna na druhou, jako by bylo pohanou jít se poradit. Raději trpí nebo poslouchají rady ‚zkušených‘ žen které obyčejně rády s velkým důrazem začínají: ‚Já jsem měla pět dětí a nechodila jsem nikam k doktorovi ani do poradny a všechny jsem je vychovala‘ atd. Ale tím, co vytrpěla – že byly děti nemocné, se žádná nepochlubí.*“¹³⁸

S rozhodnutím přivést na svět dítě bylo pro tehdejší rodiče nutné, aby měli na vědomí, že doba válečná je značně skoupá na přídělky potravin i spotřebního zboží.¹³⁹ Přídělové hospodářství včetně různých úskalí s ním se pojících nastíní několik následujících odstavců, neboť tato problematika se bude průběžně vinout budoucími kapitolami a podkapitolami. Od září 1939, tedy počátkem druhé světové války, bylo jasné, že se ekonomika musí bezpodmínečně přizpůsobit potřebám válečného hospodářství, což spočívalo především v omezení spotřebního průmyslu. V prvních dnech měsíce října 1939 se uváděly v platnost první přídělové lístky na potraviny, konkrétně na tuky, maso, mléko, mouku, pečivo a další základní potraviny. Lístky, které se skládaly z kmenového listu a ústřížků, měly různé kategorie. Nutno podotknout, že zemědělci si nemohli nárokovat to, co sami vyráběli,¹⁴⁰ ba dokonce ze své vlastní produkce museli odvádět „přebytky“.¹⁴¹ Přídělky potravin se lišily podle toho, zda se jednalo o obyčejného spotřebitele, těžce pracujícího, velmi těžce pracujícího, dítě do 6 let nebo o dítě ve věku 6 až 10 let.¹⁴² Speciální přídělky dostávaly ještě ženy těhotné, ženy v šestinedělí a ženy kojící.¹⁴³ Nebylo pochyb o tom, že Němci v protektorátu žijící dostávali přídělky všeobecně vyšší nežli

¹³⁷ RÁKOSNÍK, s. 91.

¹³⁸ *Letem světem. Rozkvět*, 7. 10. 1941, XV/41, s. 12.

¹³⁹ BURIANOVÁ, s. 108.

¹⁴⁰ GEBHART, Jan, KUKLÍK, Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha 1996, s. 84–87.

¹⁴¹ GEBHART, Jan, *Dopady totálního válečného nasazení na život protektorátního obyvatelstva ve druhé polovině roku 1944*. In: ZEMAN, Pavel (ed.), *Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2015, s. 93.

¹⁴² GEBHART, *Dramatické i všední dny*, s. 86.

¹⁴³ RÁKOSNÍK, s. 34–35.

Češi.¹⁴⁴ Aršíky označené písmenem „J“ byly určeny Židům, avšak ti je obdrželi jen v případě nouze.¹⁴⁵ Pro všechny však bez rozdílu platilo, že od prosince 1939 museli i v restauračních zařízeních hosté platit nejen penězi, ale i lístky.¹⁴⁶

S postupující válkou byly potravinové přiděly nejenom čím dál hubenější,¹⁴⁷ ale dokonce se omezoval sortiment nabízeného zboží. Hned na začátku roku 1940 např. vešel v platnost zákaz prodávání kávy, čokolády a kakaa.¹⁴⁸ Stávalo se tak, že v některých případech se dětem narozeným za války, případně krátce před ní, nepoštěstilo ochutnat šlehačku, bonbóny, pravý med, čokoládu nebo kakao.¹⁴⁹ Na konci války se stalo vzácností i klasické vepřové sádlo, na které ještě na počátku války existovaly přidělové lístky.¹⁵⁰ Nedostatečným přidělům sádla se dokonce vysmívá jedna z dobových anekdot. Ačkoliv ta byla zasazena do Berlína, lze její myšlenku uplatnit i pro protektorát: *„Šel Hitler s Göringem po Berlíně. Najednou zavál vítr. Adolf se rozhlédne a vidí, že se mu na holinku přilepil nějaký papír. Zvedne jej – a hle, byl mastný. Usměje se Hitler a řekne: ‚Tohle by měla vidět nepřátelská propaganda! Ti váleční idioti tvrdí, že máme nedostatek tuků!‘ Göring jenom mávl rukou: ‚Tuků je dost – ať se podívají na mě – a ostatně na Slovensku máme taky jednoho!‘ V tom přiběhne k dvojici babička, celá udýchaná a rozčilená volá: ‚Prosím vás, pánové, neviděli jste tady někde můj měsíční přiděl sádla? On mi jej odnesl vítr!‘“¹⁵¹ Židé na tom byli s přiděly ještě hůře. Během první poloviny trvání protektorátu, tedy kdy se ještě mohli alespoň pramálo podílet na veřejném životě, byl vydán zákaz jim prodávat tabák, víno, lihoviny, pomeranče, mandarinky, jablka, cibuli, česnek, cukrovinky, kapry nebo třeba vepřové maso.¹⁵²*

S neustálým zvyšováním cen a k tomu nepřiměřeně nízkému růstu platů nastávaly vlny křečkování, které vedly k překupnictví a tím pádem i k obrovskému rozmachu černého trhu, kde se dalo sehnat i nesehnatelné.¹⁵³ Tomu ale odpovídaly ceny, které dosahovaly

¹⁴⁴ GEBHART, *Dramatické i všední dny*, s. 84–87.

¹⁴⁵ PETRŮV, Helena, *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2011, s. 218.

¹⁴⁶ GEBHART, *Dramatické i všední dny*, s. 86.

¹⁴⁷ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 185–188.

¹⁴⁸ GEBHART, *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 86.

¹⁴⁹ BURIANOVÁ, s. 93.

¹⁵⁰ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 93.

¹⁵¹ TŮMA, Vladimír, *Protentokrát. V zrcadle lidového humoru*, Praha 1945, s. 30.

¹⁵² PETRŮV, s. 219–220.

¹⁵³ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 185–188.

desetinásobku a mnohdy i stonásobku jejich úřední ceny, např. 1 kg mouky v roce 1939 stál 20 korun a na konci války na černém trhu 150 korun. Na černém trhu tak mohl člověk s průměrným výdělkem nakupovat jen výjimečně¹⁵⁴ a ještě si při této nelegální činnosti musel dávat obzvláště dobrý pozor, neboť bylo trestné na černém trhu jak prodávat, tak nakupovat. Dále se trestalo ukrývání zásob, neohlášené porážky zvířat nebo nepovolené mletí obilí. K dalším nelegálním činnostem se řadil směnný obchod mezi vesnicí a městem,¹⁵⁵ kdy se z města na vesnici dostávalo průmyslové zboží a z vesnice do města potraviny.¹⁵⁶ Jedním z nejčastějších výměnných artiklů byl tabák, na který se však také musely používat přidělové lístky. Nebylo v domácnostech proto nic neobvyklého, když si kuřáci pěstovali tabák vlastní, značně nekvalitní, kterému se říkalo *domovina*.¹⁵⁷ Na směnné artikly v rámci sousedské výpomoci v malé vesničce u Rokycan vzpomínala jedna z pamětnic takto: „*My jsme měli tady za námi zahradu, tak jsme to měli vošetý. A měli jsme krávy. Tak maminka vyměnila máslo za chleba.*“¹⁵⁸ O výměně průmyslového zboží za potraviny hovořila ta samá žena následovně: „*Taková babka sem chodila a my jsme neměly ... punčochy, ty hedvábný na podvazky, nebyly ty punčocháče. Tak bába vždycky přinesla ty punčochy a maminka měla připravený máslo. My jsme jedli, to byl margarín na ty lístky, tak my jsme jedli s tím margarínem a to máslo vyměnila za ty punčochy. Nebo leccos přinesla. Třeba přinesla starý záclony vopraný a vyměnilo se to za to máslo. Ty (záclony, pozn. autorky) jsme měli na vohně, byly takový tmavočervený, měli jsme to jako u kata [smích].*“¹⁵⁹ Aby k tzv. aprovizaci z venkova nedocházelo, prováděly se na nádražích a poštách kontroly namátkové i kontroly na základě udání. Po zjištění ilegální aktivity chycených následovalo zatčení a kruté tresty.¹⁶⁰

Na obdobném principu se zaváděl lístkový systém u textilu a obuvi, který však započal až o několik týdnů po zavedení přidělů na potraviny, konkrétně v prosinci 1939.¹⁶¹ Lístky na oděv měly povětšinou platnost jeden rok, byly nepřenosné a stejně jako potravinové lístky se dělily do několika kategorií. Jediné lístky, které se nedělily podle

¹⁵⁴ GEBHART, *Dramatické i všední dny*, s. 87.

¹⁵⁵ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 93–94.

¹⁵⁶ FRAJDL, Jiří, *Protektorát Čechy a Morava 1939–1945*, Moravská Třebová 1993, s. 26.

¹⁵⁷ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 93.

¹⁵⁸ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

¹⁵⁹ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

¹⁶⁰ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 93–94.

¹⁶¹ GEBHART, *Dramatické i všední dny*, s. 86.

pohlaví, byly ty pro kojence do 1 roku věku a lístky pro děti od 1 roku do 3 let. Dle pohlaví se už rozdělovaly lístky ve věkových kategoriích mezi 3 až 14/15 lety, 15 až 18 lety a lístky pro dospělé. Bodové ohodnocení toho kterého oděvu vyplývalo jednak z použitého materiálu a jednak z jeho množství.¹⁶² Co se týkalo bot, tak se za jistých okolností daly lístky na obuv v některých případech alespoň částečně ušetřit, byť mnohdy na úkor lístků na oděv. Bez jakéhokoliv lístku si bylo možné pořídit pouze dřeváčky bez kožených součástí, boty ze sisálu nebo z lykocelu. Bez ztráty jediného lístku na obuv, zato s obětováním lístku na textil si mohl kupující pořídit plátěnky. Jistý kompromis ve vydání lístků na obuv činily boty skládající se z textilních a kožených částí, kdy ale zákazník část bodů na obuv „doplácel“ body na textil. Naprostou samozřejmostí bylo využívat body beze zbytku.¹⁶³ Tak jako byli Židé kráceni u potravinových přidělů, nejinak tomu bylo u přidělů na textil. Jelikož se postupně prosazovalo, aby Židé nedostávali tzv. *šatenky* žádné (výjimku tvořili jen Židé ze smíšeného manželství), odkazováni byli proto na takové látky, které se daly sehnat volně, bez lístků.¹⁶⁴

3.2 Příchod nového člena rodiny

*„Narození dítěte je radostnou událostí pro všechny. Pro matku vysvobozením ze stavu, který působí dosti nesnázi, pro její okolí ze strachu a nejistoty,“*¹⁶⁵ tvrdila s nadčasovou platností dobová příručka. Jestli ale druhá světová válka přišla s nějakou změnou v oblasti porodnictví, tak to bylo právě místo, kde žena své dítě povila. Ještě v roce 1938 se odehrávalo 68 % porodů doma, jen za pomoci porodní asistentky,¹⁶⁶ jejíž funkce se neomezovala pouze na přítomnost u ženina porodu, nýbrž se stávala její pomocnicí již v průběhu těhotenství a mohla jí asistovat i při péči o novorozence, a to zejména na vesnicích.¹⁶⁷ V léčebných ústavech rodilo 30 % žen a zbylá 2 % pod sebou zahrnují účast lékaře mimo zdravotnická zařízení. Až v době po zřízení protektorátu a po započetí druhé světové války se rodičkám doporučovalo, aby své potomky přiváděly na svět v porodnici.

¹⁶² BURIANOVÁ, s. 27–28.

¹⁶³ Tamtéž, s. 30–31.

¹⁶⁴ PETRŮV, s. 218–219.

¹⁶⁵ SCHÄFEROVÁ, s. 92.

¹⁶⁶ RÁKOSNÍK, s. 84–87.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 91–92.

V takových Sudetech byl ale u stejné problematiky prosazován jiný názor, tedy aby porod nadále vedla porodní asistentka v domě rodičky, a to z prostého důvodu. Oficiálně se sice tvrdilo, že by nebylo žádoucí, aby se žena zbytečně tísnila v přeplněných nemocnicích a aby se zbytečně nakazila nějakou chorobou, ale ve skutečnosti bylo mnohem důležitější ošetřit zraněné vojáky branné moci než pomoci rodící ženě.¹⁶⁸

Podle dobových společenských norem bylo neoddiskutovatelné, že „*hlavou rodiny je a má být muž*“.¹⁶⁹ O čem se ale již diskutovat mezi partnery mohlo, ba mnohdy dokonce muselo, bylo určení národnosti, která se většinou dědila po otci, a tím pádem i budoucnosti právě narozenému potomkovi. Odlišný přístup k dítěti německé státní příslušnosti nastával ihned po porodu, neboť lékaři a porodní asistentky měli povinnost od roku 1939 hlásit příslušným úřadům jakékoliv podezření na fyzické nebo mentální postižení dítěte německé národnosti. Naopak privilegia měly tyto děti v oblasti sociálních služeb, avšak jen za podmínky, že jim byla následně poskytována náležitá „německá výchova“.¹⁷⁰ To ale neznamená, že by děti jiné národnosti, snad s výjimkou dětí židovského původu, nárok na jistou sociální podporu neměly. O nedonošené, nemanželské a nekojené děti pečoval kojenecký ústav, z něhož se dívka dostávala do pěstounské péče. Jelikož dostávali pěstouni opravdu nízké přídatky, preferovaly se ty rodiny, které disponovaly chalupou a které chovaly domácí zvířata. I témata jako adopce a osvojování si dětí z ústavů se vyskytovala v protektorátním tisku: „*Veďte svého snoubence a přimějte ho, aby se nechal prohlédnouti skutečným odborníkem a řekne-li ten, že nebude mít děti, adoptujte si děcko, které postrádá péče rodičů a dejte mu lásku svého srdce. Vychováte-li je v dobrého, ušlechtilého člověka, věřte, že Vám plně nahradí vlastní dítě. (Dovolí-li Vám majetkové poměry, adoptujte dvě, případně tři.)*“¹⁷¹ O děti bez domova, zatoulané a o děti v nouzi se zas staraly dětské domovy, případně ústavy charity, které spadaly pod církve. Pro děti ze sociálně slabších rodin se během Vánoc připravovaly tzv. *nadílky*, tedy zábavný program, v jehož rámci děti dostávaly i drobné občerstvení.¹⁷² Nutno podotknout, že tento typ charitativních akcí probíhal již v době první republiky. Mezi jednu z významných

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 84–87.

¹⁶⁹ SCHÄFEROVÁ, s. 9.

¹⁷⁰ RÁKOSNÍK, s. 36–38.

¹⁷¹ *Letem světem. Rozkvět*, 18. 11. 1941, XV/47, s. 12.

¹⁷² BURIANOVÁ, s. 109–110.

plzeňských organizací věnující se dobročinnosti v období svobody i nesvobody patřila *Česká jednota paní a dívek v Plzni*. Ta fungovala jak za demokratického Československa, tak v rozjitřené době Česko-Slovenska, kdy zajišťovala „*věnování mléka, jímž... umožnila poskytnutí svačiny ubohým dětem uprchlíků*“,¹⁷³ tak za totalitního Protektorátu Čechy a Morava, kdy prováděla vedle oficiální dobročinné linky činnost ilegální, neboť „*podporovala členy rodin uvězněných v koncentračních táborech*“.¹⁷⁴

Mimo již zmíněných vánočních nadílek tato organizace pořádala besídky za účasti chudých dětí v ozdravovnách,¹⁷⁵ loutková představení s dětmi z nemajetných rodin jako účinkujícími¹⁷⁶ a další společenské události, jejichž výtěžek byl určen právě sociálně slabším dětem,¹⁷⁷ přičemž pro uskutečnění jednotlivých akcí čerpala organizace především z poskytnutých naturálních darů věnovaných nejrůznějšími podniky. *Česká jednota paní a dívek v Plzni* před jednotlivými akcemi kupříkladu prosila „*váženou firmu, aby darováním sladkostí do buffetu podpořila tento humaní podnik a dobrou snahu naší jednoty*“.¹⁷⁸ Mezi další charitativní akce *České jednoty paní a dívek v Plzni* patřilo obdarovávání nemajetných dětí oděvy. Vybraná děvčata, která navrhovala škola,¹⁷⁹ tak mohla obdržet následující korespondenční lístek: „*Česká jednota paní a dívek dá Ti šatky, nebo látku na ně, pak-liže odevzdáš příslušné body. Dostav se proto do místností Jednoty... dne 16. t. m. o ½ 4. hod. odp. s tímto lístkem a šatenkou.*“¹⁸⁰

Tak jako existovaly bezplatné poradny pro těhotné ženy, stejně tak existovaly poradny pro matky s dětmi do 6 let. Tyto ústavy měly funkci především preventivní. Ženám se zde radilo s kojením, řešily se tu problémy se spánkem či výživou, dítě zde bylo

¹⁷³ Věnování mléka, 16. listopadu 1938, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.

¹⁷⁴ Správa obecní kuchyně, 5. listopadu 1945, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.

¹⁷⁵ Dětská besídka v Domácnosti, 2. června 1939, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.

¹⁷⁶ Žádost o povolení loutkového představení, 2. února 1940, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.

¹⁷⁷ Pozvání na přátelský večer, 6. prosince 1940, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.

¹⁷⁸ Žádost o darování sladkostí, 31. května 1939, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.

¹⁷⁹ Návrh pro vánoční nadílku, 25. října 1939, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.

¹⁸⁰ Obdarování šaty, 12. února 1945, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.

možné změřit, zvážit zrentgenovat či naočkovat.¹⁸¹ Ačkoliv u protektorátní společnosti kolovaly pověry, že nacisté nutili lékaře, aby očkováním sterilizovali české děti, podávali jed místo léků, sterilizovali rodičky anebo infikovali děti TBC,¹⁸² přesto matky nedaly většinou na lékařskou pomoc a zejména na očkování dopustit.¹⁸³ Jeden z dobových pramenů tvrdil, že „*maminka musí též naprosto důvěřovat svému lékaři. Stane se totiž, že některé dítě přes to, že bylo očkováno zemře a jedna nerozumná maminka vzbouří ostatní proti tomu, aby dali své děti očkovat. Nezná ovšem pravou příčinu, ba někdy zavíní svou nerozumností nebo i otálením zavolat lékaře smrt dítěte sama a pak dává vinu jinému. Očkování je preventivní opatření a je naprosto nutné a dětem prospěšné*“.¹⁸⁴ Prvním velkým strachem matek se stala tradiční vysoká úmrtnost kojenců, která se údajně zakládala na jejich špatné výživě, nízké prevenci před onemocněním dýchacího ústrojí, případně celkové nedostatečné péči.¹⁸⁵ Dalším postrachem ze seznamu nebezpečných chorob se stal záškrť, k němuž se vážala povinnost nechat proti němu dítě očkovat až v roce 1946.¹⁸⁶

K očkování proti této nemoci nabádaly dokonce i titulní strany časopisů pro ženy: „*Maminko, tatínku, chraňte mě před záškrtem očkováním! Takové je jarní heslo Státního zdravotního ústavu, jehož volání nechť pronikne k starostlivému srdci všech rodičů, jímž je zdraví dítěte nejvyšším příkazem. Použijte široce založené a chvályhodné akce... Uchráníte sobě zdravé dítě a národu platného člena společnosti*“.¹⁸⁷ Co se ale jinak týkalo celkového stavu zdravotnictví a sociální péče, tomu se nedalo ve větší míře nic vytknout. Velké popularitě se u rodičů těšilo nechat děti, kterým nešlo přibrat na váze, ozařovat tzv. horským sluníčkem.¹⁸⁸ Lékařská starostlivost, ať už byla sebelepší, se ani v době protektorátu mnohdy neobešla bez strachujících se dětí, které čekaly na vyšetření ve zdravotnických zařízeních. Děti v čekárně se doporučovalo zabavit nejlépe prohlížením jejich oblíbené obrázkové knížky.¹⁸⁹ Protektorátní číslo časopisu *Hvězda* se zmiňuje o

¹⁸¹ BURIANOVÁ, s. 109–110.

¹⁸² MICHLOVÁ, s. 93.

¹⁸³ BURIANOVÁ, s. 109.

¹⁸⁴ *Hvězda českých paní a dívek*, 20. 9. 1940, XV/38, s. 19.

¹⁸⁵ RÁKOSNÍK, s. 31.

¹⁸⁶ BURIANOVÁ, s. 109–110.

¹⁸⁷ *Hvězda*, 5. 4. 1940, XV/14, s. 1.

¹⁸⁸ BURIANOVÁ, s. 109–110.

¹⁸⁹ *Hvězda*, 19. 4. 1940, XV/16, s. 19.

prevenci před obavami z návštěvy lékaře v souvislosti s nejmenšími pacienty takto: „*Někdy se snaží rodičové vykoupovati bolestné různými sliby a dárčky, jen aby přiměli dítě k podrobení se. Nepomáhá-li nic jiného, budiž – ale daleko lepší je výchova k statečnosti bez podplácení.*“¹⁹⁰ Jako skvělou prevencí proti různým chorobám a pro celkové utužování síly se doporučovalo cvičení, a to už od raného věku. Začínat se mohlo už od čtyř týdnů věku dítěte, kdy cvičení skládající se z ohýbání nožiček a masáže zad mělo probíhat pravidelně, ideálně každodenně vždy po koupeli. U dětí starších 4 let se jako ideální cviky jevila prostná cvičení, dřepy a most. Za velmi vhodné cvičební náčiní se považovaly kruhy, „*na kterých se dítě zavěsí a vidíte, jak se mu celé tělíčko rovně natáhne*“.¹⁹¹ Jako sport se u takto malých dětí velebila jízda na tříkolce, bruslení a plavání.¹⁹²

V době přidělového hospodářství měly hospodyňky co dělat, aby nasytily svoji rodinu, což po dobu trvání druhé světové války nebyl úkol zrovna snadný. Práci jim alespoň částečně usnadňovaly týdenní z přidělových potravin sestavené jídelníčky otiskované na stránkách časopisů pro ženy. Nakrmit manžela a nakrmit dítě však nebylo to samé, a to neplatí jen k množství sněžené potavy. Než se strava dětí co nejvíce přiblížila stravě dospělých, muselo uplynout několik let ve věku dítěte. Kojencům se jednoznačně během válečné doby doporučovalo podávat mateřské mléko „*a to podávané přirozenou cestou, to je kojením. Neboť ani odstříkované mateřské mléko, podávané lahvičkou, nevyhoví už tak dokonale svému účelu, jak bylo nečetnými důkazy poslední doby dokázáno. Když nemůže matka kojiti, je nejlépe, opatřiti dítěti náhradu – kojnou. Tu samozřejmě vždy nejdříve prohlédnouti lékařem*“.¹⁹³ Pakliže z jakéhokoliv důvodu nemohlo dítě požívat mateřské mléko, doporučovalo se mu podávat ředěné kravské mléko rýžovým odvarem. Tato strava se měla podávat v sací lahvičce „*pětkrát po čtyřhodinových přestávkách nebo šestkrát po tříhodinových přestávkách*“¹⁹⁴ nejprve neslazené a až poté, co dítě začalo přibývat na váze, bylo možné nápoj osladit kostkou cukru. Několikaměsíčnímu dítěti již bylo třeba tuto tekutou stravu zahustit dětskou krupicí. Mezi čtvrtým a šestým měsícem věku kojence se doporučovalo podávat mu ovocné šťávy z pomeranče, rajčat, banánů,

¹⁹⁰ *Hvězda českých paní a dívek*, 20. 9. 1940, XV/38, s. 19.

¹⁹¹ *Rozkvět*, 8. 6. 1943, XVII/24, s. 7.

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ *Hvězda*, 12. 4. 1940, XV/15, s. 14.

¹⁹⁴ *Hvězda*, 19. 4. 1940, XV/16, s. 14.

mrkve či jablek a od šestého a sedmého měsíce polévky a zeleninu. Za vhodnou stravu pro kojence protektorátní periodikum považovalo banánovou kaši, jablečnou kaši, kaši ze syrové zeleniny, krupicovou kaši, pudding nebo zeleninový pudding,¹⁹⁵ polévku z telecích kostí, hovězí polévku či zeleninovou polévku.¹⁹⁶

O něco starším dětem se k večeři doporučovalo: „*Nejlepší jsou husté polévky a kaše, nejméně zdravé uzeniny, třeba by děti měly na ně zvláštní chuť, když vidí, jak chutnají dospělým. Až bude zelenina* (článek vyšel 3. května, pozn. autorky), *bude jídelníček pestřejší, protože různé omelety, opečenky, pudinky ze zeleniny jsou pro děti velmi vhodné. Pokud vaříme kaše, hodně je střídáme.*“¹⁹⁷ Pod tímto doporučením stály v časopise *Hvězda* recepty na kaši ze sucharů vhodnou i pro kojence, polévku z ovesných vloček, špenátový svítek, jahelník a polévku z mrkve.¹⁹⁸ Jiné číslo časopisu nesoucího stejné jméno přinášelo recepty na kaši ze syrové mrkve, kapustu jako mozeček, ovesné lívanečky, krupicový trhanec a puding, tentokrátě sněhový.¹⁹⁹ Na konci války nabízel časopis *Rozkvět* dětem k svačině preclíky, perníkové koláčky nebo sušenkové čtverce.²⁰⁰ V případě stravy se měly děti během protektorátu všeobecně stavět vždy na první místo, na rozdíl od oblékání, kdy své šaty dědily po starších sourozencích, nebo jim bylo zhotovováno přešíváním jakéhokoliv staršího obnošeného šatstva po dospělých.²⁰¹ Tuto skutečnost potvrzuje článek v dobovém časopise *Hvězda*: „*Děti rychle rostou a potřebují stále nové prádlo. Přešíváme proto prádlo větších dětí pro menší a také ze svých starších košil a kombinací, které mají potrhanou kraječku můžete ušít dětem prádlo, které bude jako nové.*“²⁰²

Pořídit výbavu pro novorozence, potažmo kojence, nebylo tedy z hlediska její jednoduchosti a neměnnosti nikterak náročné, a to ani finančně, ani z hlediska přidělového systému. Ke všemu se těhotným ženám doporučovalo: „*Jen buďte maminky rozumné, nestarejte se tedy o žádnou parádu a vnější lesk, ale řiďte vše solidní a hodně praktické.*“²⁰³ Dítě samotné se nejčastěji odívalo do plátěných košilek a kabátků z příze. Poté se ukládalo

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ *Hvězda*, 12. 4. 1940, XV/15, s. 14.

¹⁹⁷ *Hvězda*, 3. 5. 1940, XV/18, s. 14.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ *Hvězda*, 5. 1. 1940, XV/1, s. 14.

²⁰⁰ *Rozkvět*, 18. 7. 1944, XVIII/29, s. 11.

²⁰¹ BURIANOVÁ, s. 109–110.

²⁰² *Hvězda*, 19. 1. 1940, XV/3, s. 5.

²⁰³ *Rozkvět*, 2. 5. 1944, XVIII/18, s. 8.

do zavinovačky, ve které se již nacházela vložka volená podle ročního období. Z hlediska módy, ale především z hlediska nutnosti se zhotovovala většina oblečků pro dítě mladší 1 roku z vlněné příze technikou pletení nebo háčkování, neboť se na kojenecké přidělové lístky jen stěží pořizovalo něco jiného než pletací příze. Extra množství tohoto materiálu se dalo získat ze staršího vypáraného nmoderního oděvu. Pletením, případně háčkováním, se zhotovovaly overaly, kalhotky i kabátky, takže v parcích protektorátních měst bylo naprosto běžným jevem, když maminka seděla na lavičce, vedle sebe měla kočárek a v ruce přízi s pletacími jehlicemi.²⁰⁴ V protektorátním tisku se o společnostech očekávané domácí výrobě miminkovské výbavy psalo takto: *„Není větší radosti pro šťastnou maminku než pečovat o vybavení svého děťátka a nejraději ještě vlastnoručně provést vše sama, ve volných chvílích. Samozřejmě, že takto jednají jen všechny hodné a pilné maminky; ty ostatní se spokojí raději darovaným nevkusem, jen aby jejich pohodlí ničím netrpělo a raději si prodlouží chvílku prázdného hovoru se sousedkami.“*²⁰⁵ Pakliže se jednalo již o druhé dítě, to dostalo jen polovinu přidělu z toho, co obdržel jeho starší sourozenec. Počítalo se totiž s tím, že ten mladší bude některé z oblečků dědit po svém starším sourozenci. Třetí a každý další potomek však dostávali o třetinu větší přiděl než druhorozený sourozenec, neboť v tomto případě se bral zřetel na opotřebení.²⁰⁶ U příležitosti focení, křtu a podobných příležitostí se maličké děti oblékaly do speciálních oblečků, které se okrašlovaly vyšíváním a krajkami.²⁰⁷

Nepostradatelnou součástí novorozenecké a kojenecké výbavy dále byly bačkůrky, čepička, slintáček²⁰⁸ a především plenky. Nejprve se jednalo o mulové, tzv. tetra plenky, do nichž se vkládala vrstva z meltonu, a přes které se dávala vrstva z měkkého flanelu. V okamžiku, kdy dítě trochu povyroستlo a začalo dělat první krůčky, nasazovaly se mu tzv. plenkové spodky, které si matky většinou šily samy.²⁰⁹ O něco odrostlejší děti pak byly odkazovány na nočník, jak se o tom zmiňoval dobový článek doplněný fotografií děvčátka sedícího právě na zmiňovaném nočníku: *„Když už se chystá, že půjde na procházku, když už jí maminka obula ,ty pěkné bílé botičky‘ a chce ji obléci do kabátku, vzpomene si na*

²⁰⁴ BURIANOVÁ, s. 108.

²⁰⁵ *Hvězda*, 12. 4. 1940, XV/15, s. 12.

²⁰⁶ BURIANOVÁ, s. 28.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 109.

²⁰⁸ *Hvězda českých paní a dívek*, 18. 10. 1940, XV/42, s. 13.

²⁰⁹ BURIANOVÁ, s. 109.

poslední chvíli, že chce jít ,e, e‘. Ví, že si může vzpomenout kdykoliv, že maminka bude vždycky ještě ráda.“²¹⁰ Naučit dítě chodit co nejdříve na nočník byl obzvláště pro ženy za protektorátu jedním z důležitých bodů výchovy, o kterém mezi sebou v parku hojně diskutovaly a předávaly si navzájem své zkušenosti, už jen z pragmatických důvodů: „*Je s těmi plenami velký kříž. Mýdlem šetrím, stálým praním se trhají. Moje sestra má domek v zahradním městě a nejezdí do parku. Dává svou holčičku od půl roku každou půl hodiny na hrníček*“²¹¹ *a nemá vůbec mokrých plen... a dítě už tak malé skutečně neušpiní ani stolicí plenu... Mně se její metoda neosvědčila mimo ranní toalety. Vyjedu s děckem hodně brzy do sadů a když je v kočárku zahřáté a vzduch chladný nebo vítr, nemohu je dávat na studený písek. Jsem ráda, když je rychle přebalím a nenastydne mi.*“²¹² Dále časopis matkám radil: „*Nehubujte děti, když v noci pomokří postýlku, za to je pochvalte, když je suchá.*“²¹³

Co se týká dětské základní hygieny, zadeček se miminkům proti opruzeninám mazal *Vasenolem*, směsicí dětského pudru a tuku.²¹⁴ Běžná očista miminka, stejně jako i starších dětí, se prováděla teplou vodou a mýdlem, které se vydávalo na příděl. O koupeli malého děvčátka zpravuje též dobový časopis pro ženy: „*Ivanka, jako čistotné děvčátko, se ráno, jakmile vstane, pěkně vykoupe, i vlásky si nechá vymydlit. Potom se ještě plácá ve vodě a velkýma očima se dívá do světa. Ale když ji maminka vytahuje z vany a říká, že toho brouzdání je už dost, nedá se a bojuje všemi prostředky. Protahováním i pláčem.*“²¹⁵ O řádném vymydlení se se mohlo leda tak nechat zdát židovským dětem i dospělým, neboť těm byl jeho příděl v roce 1941 zcela odepřen. Od té doby se pro Židy mýdlo stalo dostupné jen pro jejich děti a to nanejvýše pro ty roční.²¹⁶

Ukládat děti ke spánku se doporučovalo již od jejich narození do vlastní postýlky, která navíc neměla býti ani kolébkou, ani kočárkem. Na slavník, na němž dítě spalo, se měla položit gumovaná plena kvůli případnému pomočování se, polštář se měl vyvarovat náplně z peří, které prý neblaze působilo na zdraví dítěte, a příkrývka měla být jen

²¹⁰ *Hvězda českých paní a dívek*, 13. 12. 1940, XV/50, s. 19.

²¹¹ Nočník.

²¹² *Hvězda českých paní a dívek*, 9. 8. 1940, XV/32, s. 19.

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ BURIANOVÁ, s. 109.

²¹⁵ *Hvězda českých paní a dívek*, 13. 12. 1940, XV/50, s. 19.

²¹⁶ PETRŮV, s. 219.

z lehkého materiálu. Dítě pod ní se totiž zabalovalo do doma zhotovovaného flanelového spacího pytle, u nějž se muselo mít na pozoru, aby se z něj dítě v noci neodkopol, ale aby v něm zároveň dítě mohlo svobodně hýbat končetinami. Dobové rady spílají matkám, jež své děti nechávají v postýlkách se nejenom jen tak povalovat, ale které jim tam ještě nosí jídlo a hračky, jen aby měly tyto matky klid²¹⁷ anebo čas na práci. Pro tyto případy se navrhovalo rodičům, aby byla jejich „*‘divoká‘ šelmička v ohrádce z kovových lakovaných tyčí a bavlněného pletiva*“²¹⁸ nebo v ohrádce stlučené z dřevěných latěk, přičemž se ohrádka mohla umístit jak do bytu, tak i na zahradu.²¹⁹ Ohledně uspávání těch nejmenších dětí protektorátní tisk hospodyňkám sděloval, že „*netřeba snad zdůrazňovat, že každé dítě má mít vlastní lůžko, že nikdy nespí s dospělými. Dítě se uloží, vlídně se mu domluví, aby spalo. Neuspáváme je pohádkami ani držením za ručičku. Klidem prospějeme jemu i sobě*“.²²⁰ Bylo by ale liché si myslet, že se čist pohádky dětem nedoporučovalo vůbec. Ba naopak. Jen dítko musela být o něco větší a plně se oddávat četbě, i když to byli školáci a čist již uměli, neboť „*dobré předčítání s náležitým přednesem a hlasovou modulací daleko lépe přiblíží děj dětskému srdci než jejich úryvkovité čtení*“.²²¹

3.3 Drobotina

Jakmile české dítě dosáhlo věku 3 let, měli tehdejší rodiče na výběr, zda dítě nechají doma nebo jej pošlou do školky. Pakliže matka zůstávala z jakýchkoliv důvodů v domácnosti, nejčastěji se jednalo o ženy z venkova, mnohdy zůstávalo tříleté i starší dítě doma s ní, neboť množství českých mateřských škol určených pro děti ve věku od 3 do 6 let²²² se v době protektorátu redukovalo,²²³ byť se o jejich fungování vyskytoval nemalý zájem. Dalším důvodem, proč zejména vesnické děti nenavštěvovaly mateřské školy, byla absence školek na vsích. Protektorátní časopis *Rozkvět* se snažil u vesnických žen probudit k životu myšlenku, aby se pokusily ve svých obcích vznést požadavek na zřízení mateřských škol,

²¹⁷ *Hvězda českých paní a dívek*, 15. 11. 1940, XV/46, s. 19.

²¹⁸ *Letem světem. Rozkvět*, 20. 2. 1940, XIV/8, s. 14.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ *Hvězda českých paní a dívek*, 15. 11. 1940, XV/46, s. 19.

²²¹ *Letem světem. Rozkvět*, 11. 3. 1941, XV/11, s. 16.

²²² BURIANOVÁ, s. 103–110.

²²³ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 100.

jejichž pozitiva líčil následovně: „*Mateřská školka je ochranou, avšak i průpravou k pozdějšímu vážnému vstupu do školy a v mnohém usnadňuje matčin úkol. Dítě je do ní vsazeno jako květinka v zahrádce a jako květinka ošetřováno školeným a zkušeným zahradníkem-opatrovníci. Porovnejte je s dítětem, které je nuceno žít jen mezi dospělými, kteří při své práci a nesčetných starostech nedovedou, nemohou se vžít do skutečných požadavků pučícího rozumu a pochopitelně tím zanedbávají květ dětské duše.*“²²⁴ Poněkud odlišná situace ohledně starostlivosti o děti v předškolním věku byla toho času v Říši. Tamější děti se svěřovaly do péče rozvětveného systému mateřských škol, přičemž některé podniky dokonce zprovožňovaly i jesle. To vše ale především vycházelo z naprosto chladného kalkulu, tedy aby se do pracovního procesu mohl v Říši zapojit prakticky každý, tedy i ženy, která se starala o kojence.²²⁵

Dítka předškolního věku si nejraději hrávala se stavebnicemi, s měkkými zvířátky, s míčem nebo s hliněnými kuličkami. Chlapci pak dávali přednost modelům dopravních prostředků, na nichž se mohla vyskytovat i říšská vlajka. Podle dobových pramenů vypadalo autíčko na hraní „*jako skutečné... Má svítilny, blatníky a sedadla jako opravdovská pětitunka*“.²²⁶ Ničím neobvyklým nebyly ani miniaturní tanky. Všelijaké vozíčky se však vyskytovaly i ve hrách dívkách, jak se o tom zmiňoval dobový tisk: „*Po ránu mívá náladu hrát si. Vláci za sebou vozíček, ale to se jí zdá málo. Viděla ptáčky, jak létají a chtěla by tomu také naučit vozík. Ten je však nějaký líný a pořád padá k zemi.*“²²⁷ Všeobecně ale děvčátka dávala přednost kočárkům, kuchyňkám, nádobičku²²⁸ a panenkám,²²⁹ k čemuž se dobový tisk vyjadřoval tak, že „*oblékat panenky je nejmilejší zábavou malých maminek. Jakou mají radost, naleznou-li pod stromečkem svou milou panenku s krásnou výbavičkou. Snad byste mohla, maminko, ještě v rychlosti něco pro dcerčinu panenku spíchnout, z odstřížků látek. Větší děvčátka si mohou na panenku šít sama. Pro obratné dětské prstíky to není jen zábava, ale i dobrá průprava pro domácí krejčovinu*“.²³⁰ Jiný výtisk shodného periodika nabádal nenápadným způsobem maminky, aby prostřednictvím panenek vštěpovaly svým dcerám lásku k vlasti, což se oficiálně vůbec

²²⁴ Rozkvět. *Obrázkový týdeník*, 14. 9. 1939, XXVII/37, s. 3.

²²⁵ BURIANOVÁ, s. 99.

²²⁶ *Hvězda*, 26. 4. 1940, XV/17, s. 19.

²²⁷ *Hvězda českých paní a dívek*, 13. 12. 1940, XV/50, s. 19.

²²⁸ BARÉNYIOVÁ, Olga, *Píseň lásky*, Praha 1942, s. 132.

²²⁹ MICHLOVÁ, s. 56–57.

²³⁰ *Hvězda českých paní a dívek*, 20. 12. 1940, XV/51, s. 9.

nesmělo: „*Chcete-li způsobit radost své malé holčičce, kupte jí panenku v národním kroji chodském, pištánském nebo kyjovském, uvidíte, jakou bude mít radost.*“²³¹

Aby se děti při svých domácích hrách cítily co nejpohodlněji, nabádal časopis *Hvězda* jejich matky: „*Váš malý capart si nejráději hraje na zemi, jistě jako všechny děti a vy máte možnost, milá maminko, způsobit, aby ta země byla měkká. Vyhledejte doma barevné odstřížky a zbytečky látek a ušijte z nich některou z hezkých podušek, které jsme vám zde připravili. Mohou být hezky barevné, čím veselejší, tím milejší dětem.*“²³² Ne vždy ale bylo posvícení a občas i běžně vcelku hodné dítě zazlobilo a některé dokonce propukalo v prudké výbuchy zlosti, kdy se poté, co se mu nevyhovělo, položilo na podlahu, kopalo nohama, máchalo rukama a vyvádělo do té doby, než rodič ustoupil. Této nedostatečné důslednosti pak děti tuze rády využívaly, neboť „*stane-li se takový nemilý případ, tož hezky rychle se slíbí všecko možné, jen aby mazlíček přestal křičet, aby byl pokoj v domě.*“²³³ Dobové rady dávaly přednost ráznému zakročení, před smířlivým přístupem, neboť zastávaly názor, že malé děti ještě plně nechápaly, co se po nich přesně chce. Při návalech vzteku u dítěte se rodičům doporučovalo, že „*nejlepším prostředkem jak vyzrát na malého zlostníka je, když na malého řvouna nenápadně strčíkne studenou vodu. Je překvapen nenadálým zásahem zpravidla tak, že zapomene pokračovat ve zlostném výbuchu.*“²³⁴ Jestliže ani předchozí rada nezabírala, populární dámský protektorátní časopis nabízel ještě jedno, tentokrát radikálnější řešení: „*Na zbujníky, se kterými je těžká rada, platí jen jeden starý, ale vždy osvědčený recept, třeba moderními vychovateli zavrhaný, ale přes to přece jen v některých případech velmi nutný: březová metlička.*“²³⁵

To, co se očekávalo od dětského oděvu, byla účelnost, jednoduchost a nevysoká cena. Právě pro onu praktičnost se dětský šat doplňoval kapsami, kam si jeho nositel nebo nositelka mohli ukrýt kapesník, hračky a nejrůznější poklady. Pro holčičky do 6 let se nejčastěji šily do sedla sesbírané šaty končící nad koleny. Materiál na šat těch nejmenších tak musel zvládnout nejenom dětskou neopatrnost, ale i všelijaké rozmazy počásí.²³⁶ Přesto se při výrobě nebo kupování dětských šatů do chladného období mělo pamatovat na to, že

²³¹ *Hvězda českých paní a dívek*, 19. 7. 1940, XV/29, s. 6.

²³² *Hvězda českých paní a dívek*, 13. 12. 1940, XV/50, s. 4.

²³³ *Hvězda českých paní a dívek*, 15. 9. 1940, XV/37, s. 19.

²³⁴ Tamtéž.

²³⁵ Tamtéž.

²³⁶ BURIANOVÁ, s. 110–111.

„*děti nejsou tak zimomřivé. Nebudeme jim zbytečně kupovati látky příliš těžké, nebo s vlasem. Raději jemnější vlněnou látku, přes kterou se ve velkých mrazech převlékne svetřík. Plet' dětí je choulostivá a nesnáší látky s chloupkem, které svědí. Vybírejme jim raději látku s hladkým povrchem, která se také tolik nešpiní a neodře.*“²³⁷ Pro letní šaty materiálově nejvíce vyhovovalo plátno, batist nebo třeba pestrobarevný kreton, kdy populárním vzorem byly drobné puntíky. Pro oživení jednobarevných šatů se oblíbě těšila výšivka s motivem rostlin nebo zvířátek. Aby se zamezilo zbytečnému odírání v oblasti výstřihu, lemoval se ten bílým límečkem, který se dal snadno po ztracení svěžesti nahradit novým. Součástí šatníku malých děvčátek se stala zástěra, která zastávala hned několik úloh – chránila šaty před ušpiněním, roztrháním a také se díky ní stíraly ve školce sociální rozdíly. Naopak nejhonosnějšími šaty předškoláček byly družičkovské nebo ty ke svatému přijímání. Oboje sahaly až ke kotníkům a šily se z lehčích látek bílé barvy. K tomuto typu oděvu se holčičkám na hlavu umisťovala květinová nebo korálková čelenka.²³⁸

Oděv hochů, kterému bude věnována větší pozornost v následující kapitole, byl mnohem jednodušší. Povětšinou se skládal z košile, krátkých kalhot a kabátku nebo svetru.²³⁹ Jelikož chlapci dávali na své oblečení ještě menší pozor než dívky, bylo nutno chlapecký oděv mnohem lépe zabezpečit vůči případnému poškození. Mimo volby co možná nejodolnějších a nejkvalitnějších vlněných látek se doporučovalo, aby se chlapecké kalhoty opatřovaly světlou podšívku, která k vnitřku kalhot měla být připínána nebo přišita jen hrubým stehem, aby se dala co nejčastěji prát a zamezilo se tak zbytečnému opotřebovávání kalhot ať už při hrách nebo při praní samotném.²⁴⁰ Pro slavnostní příležitosti se ještě v dobách protektorátu, a to zejména u chlapců, držela obliba tzv. matrózku, který však ve 40. letech působil již docela staromódně, neboť svoji popularitu si udržoval minimálně od počátku 20. století. Tato modro-bílá souprava skládající se z kalhot a kabátku se vyznačovala svým nezaměnitelným námořnickým stylem. Na nohy si děti pro všední dny obouvaly dřeváčky nebo plátěné na patentní knoflík zapínané střevíce. Na vesnicích dokonce děti běhaly v teplém počasí bosa, aby si šetřily za protektorátu drahé kožené nedostatkové boty. Kožená obuv do společnosti se u chlapců ztotožňovala

²³⁷ *Letem světem. Rozkvět*, 7. 10. 1941, XV/41, s. 15.

²³⁸ BURIANOVÁ, s. 110–111.

²³⁹ Tamtéž, s. 111–112.

²⁴⁰ *Hvězda*, 14. 6. 1940, XV/24, s. 19.

s polobotkami a u děvčátek se střevíčky opatřeny páskem přes nárt. Do nich se nosily bílé ponožky, podkolenky nebo punčochy.²⁴¹

Za zvláštní zmínku stojí děti rodičů, kteří byli perzekuováni a následně zatýkáni za pomoc odboji z Anglie vysílaných výsadků. Několik desítek dětí ve věku 2 až 16 let z takto rozpadlých rodin bylo tajně umístěno na zámeček Jenerálka kousek od Prahy. Zde se musely podrobit přísné německé vychovatelce, avšak díky pomocnému českému personálu jim tu a tam bylo vycházeno tajně vstříc, např. přilepšení v oblasti stravování nebo tajné předávání dopisů od dětí příbuzným, díky čemuž se navzájem mohli sice vidět, avšak promluvit spolu nemohli ani slovo. Režim obzvláště na Jenerálce byl přísný. Děti, celou dobu zanechávány v nejistotě ohledně osudu jejich rodičů, zde měly zákaz se oslovovat svými pravými jmény i příjmeními a ty starší měly za úkol pracovat v kuchyni, na zahradě, případně musely zašívát prádlo. O ty nejmenší, z jejichž pokojů šel dle svědectví po večerech slyšet pláč a modlitby, se starala starší děvčata, rovněž setrvávající na Jenerálce. Plány s dětmi zde umístěnými byly následující: děti do 6 let, které byly rasově hodnotné, se měly převychovávat v německých rodinách v rámci programu Lebensborn a děti starší 6 let se měly shromáždit mimo protektorát v uzavřeném prostoru, kde se mělo začít s jejich kolektivní převýchovou.²⁴² V dubnu 1944 byly děti převezeny do tábora ve Svatobořicích, odkud byly evakuovány v dubnu 1945 do Kyjova a následně do tábora v Plané nad Lužnicí, kde se pak dočkaly osvobození.²⁴³

²⁴¹ BURIANOVÁ, s. 111–112.

²⁴² ČVANČARA, Jaroslav, *Děti nepřátel Říše*, Praha 2013, s. 16–20.

²⁴³ Tamtéž, s. 66.

4 Zlatá školní léta?

4.1 Děti osm let školou povinné

Jedna ze změn, která nastala společně se vznikem Protektorátu Čechy a Morava a která citelně zasáhla děti i mládež, byla změna ve školství, a to nikoliv jen v jeho dílčích aspektech, nýbrž v přetvoření celého systému a organizace od samotných základů. Snad jedině, co ve školství přetrvávalo z dob první republiky, byl nástup do prvních tříd malých školáků ve věku šesti let. Jelikož si ale nacisté po zřízení protektorátu uvědomovali, jak Češi na svém školství lpí, nikterak nenutili české děti k zápisům do německých škol. Byli si vědomi, jak strastiplnou cestu museli Češi ujít, aby se jim až ve 2. polovině 19. století podařilo v českých zemích zvýšit počet obecných a středních škol nebo aby se roku 1882 rozdělila pražská Karlo-Ferdinandova univerzita na český a německý ústav.²⁴⁴ Ačkoliv roku 1941 padl návrh, aby se protektorátní školství převedlo pod říšskou správu, říšské úřady jej neodsouhlasili. Vědomy si výše zmíněných faktů rozhodly se postupně do českého školství infiltrovat německé učitele a zaměstnance, čímž by proběhlo poněmčení českého školství zevnitř.²⁴⁵

Ihned po zabrání nemalého množství školních budov v březnu 1939 pro účely německého vojska nebo říšské správy musely nastat bezprostřední opatření jako navýšení kapacity obecných i měšťanských škol, vyučování „na dvě směny“ ve stávajících školách, případně hledání alternativních prostor pro výuku.²⁴⁶ Hned poté se pozornost zaměřila na učitele. Ti nejprve museli doložit, že mají nežidovský, tedy árijský původ.²⁴⁷ Od roku 1940 bylo totiž Židům i židovským míšencům zakázáno působit jako učitel i jako zaměstnanec na všech školách, přičemž výjimku tvořily pouze školy určené židovským žákům.²⁴⁸ Na odchod své učitelky židovského původu vzpomínal olomoucký student německá národnosti takto: *„Na konci března jsem já a moji rodičové potkali ... moji třídní učitelku. Byla velmi oblíbená a – co jsme dosud nevěděli – poloviční Židovka. V očích jí stály slzy, když mým*

²⁴⁴ DOLEŽAL, s. 35.

²⁴⁵ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 193.

²⁴⁶ VELČOVSKÝ, Václav, *Čeština pod hákovým křížem*, Praha 201, s. 117.

²⁴⁷ FRAJDL, s. 46.

²⁴⁸ KASPEROVÁ, s. 24.

*rodičům vyprávěla, že už do školy nesmí ani vstoupit. Nevěděl jsem, co se jí stalo.*²⁴⁹ Mladší ze zbylých učitelů museli odejít do výroby,²⁵⁰ ti starší s donucením do výslužby a zbylým se prodlužoval úvazek, aby se nemuseli přibírat noví.²⁵¹ Vystudování nové generace učitelů bránila skutečnost, že již v květnu 1939 se rozhodlo o uzavření prvních ročníků škol pro budoucí učitele.²⁵² Po této značné redukci učitelstva nastala vlna jejich přeškolení, zejména v německém jazyce a ve „světonázorových“ předmětech jako dějepis či zeměpis.²⁵³ Od pedagogů se navíc výslovně požadovalo, aby žáky podporovali v kladném vztahu k říši, i když byli sebevíce proti okupantům.²⁵⁴ Pokud tak nečinili, ba dokonce nabádali žáky k protiríšským myšlenkám, mohl učitele stihnout trest, jak tomu ostatně bylo u učitele měšťanské školy, kterého rodiče jednoho z žáků udali Gestapu za komentář k písni *Horst-Wessel-Lied*: „*Zpívat to musíte, ale myslet si můžete, co chcete.*“²⁵⁵ Protiněmecké projevy z řad učitelů či žáků však ne vždy končily „jen“ zatčením jejich původce. Docházelo kvůli nim i k uzavírání celých škol, a tak si potenciální buřiči museli opravdu dobře rozmyslet, zda jim ona výtržnost za tento trest opravdu stojí.²⁵⁶ Jednou z možností, jak mohli učitelé brzdit příliv nacistické ideologie do hlav žáků, bylo držet mezi protektorátními obyvateli oblíbeného hesla „*pracuj pomalu*“, případně obezřetně mluvit ve dvojsmyslech, v ironii a v náznacích.²⁵⁷

Nejmarkantnější změny však nastaly v samotné organizaci školství. Obecné školy byly sice nadále osmileté, ale přestup na školu měšťanskou se oproti první republice od roku 1940 konal již o jeden školní ročník dříve, tedy již po dokončení čtvrté třídy obecné školy. Pro doplnění osmi let povinné školní docházky se tak výuka v měšťanských školách prodloužila o rok a z měšťanek se tak stala škola čtyřletá. Rok 1941 přinesl další změny v oblasti obecných a měšťanských škol mimo to, že toho roku bylo nařízeno některé školy rušit úplně a u těch zbývajících jednotlivé třídy spojovat a rušit pak ty paralelní. S tím, že se

²⁴⁹ NATHER, s. 26.

²⁵⁰ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 86.

²⁵¹ VELČOVSKÝ, s. 117.

²⁵² DOLEŽAL, s. 40.

²⁵³ Tamtéž, s. 70.

²⁵⁴ VELČOVSKÝ, s. 115.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 130.

²⁵⁶ DOLEŽAL, s. 58.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 81–82.

měšťanka stala školou výběrovou, na níž se dovolovalo přestoupit pouze 35 % žáků, se její název změnil na školu hlavní.²⁵⁸ Místo názvu obecná škola se zas začalo používat označení národní škola,²⁵⁹ na kterou se přenášel status hlavní vzdělávací instituce pro české děti a mládež.²⁶⁰ Pakliže se blízko sebe vyskytovala česká a německá obecná škola, měly od roku 1941 děti dobrého rasového a politického původu povinnost být žákem té německé.²⁶¹

Pro porovnání s českými dětmi by bylo vhodné se krátce zmínit o povinné školní docházce dětí německých, židovských a dětí pocházejících z oblasti Sudet na území protektorátu. Vzhledem k tomu, kdo byl okupantem, se jednoznačně kvalitativně i kvantitativně protěžovaly všechny německé školy,²⁶² které po zralé úvaze sice zůstaly pod protektorátní správou (nepočítali-li se vysoké školy), byť se strukturou a osnovami po říšském vzoru.²⁶³ Z hlediska vyšší četnosti a úrovně německých obecných i měšťanských škol se na ně začali hlásit čeští příslušníci, čemuž sice u dětí árijského původu nebylo zabraňováno, ale jejich počet ve třídě nesměl přesáhnout podle typu školy 25 až 33 %.²⁶⁴ Pro žáky, kteří měli sice dobrý původ, ale nevládli německým jazykem příliš dobře, se zřizovaly speciální paralelní třídy, aby nebrzdily své v němčině zdatnější spolužáky.²⁶⁵ České rodiče neodrazovalo od posílání svých dětí do německých škol ani to, že tamější německé děti byly psychicky připravovány na vedoucí úlohu v protektorátu a děti ze smíšených a českých manželství byly soustavně převychovávány,²⁶⁶ třeba tak, že pedagog vždy na začátku a na konci každé vyučovací hodiny hajloval.²⁶⁷ Naopak počet německých žáků na českých školách byl zanedbatelný²⁶⁸ a to také proto, že němečtí žáci nemohli chodit do škol, kde by měli židovské spolužáky, jak se tomu mohlo ještě ve školním roce 1940/41 v českých školách stát.²⁶⁹ Záležitost, se kterou se během trvání protektorátu

²⁵⁸ Tamtéž, s. 51–52.

²⁵⁹ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 99.

²⁶⁰ VELČOVSKÝ, s. 117.

²⁶¹ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 109.

²⁶² VELČOVSKÝ, s. 118.

²⁶³ DOLEŽAL, s. 59.

²⁶⁴ VELČOVSKÝ, s. 121.

²⁶⁵ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 109.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 76–80.

²⁶⁷ VELČOVSKÝ, s. 87.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 122.

²⁶⁹ KASPEROVÁ, s. 49.

musely německé školy v protektorátu potýkat, byl akutní nedostatek učitelů a to z důvodu zbytečně naddimenzovaného počtu německých škol a zároveň povinný odchod pedagogů na frontu. Toto vakuum se úřady snažily zaplňovat učiteli ze zrušených sudetských škol, čerstvými maturanty a na konci války ve čtyřtýdenním kurzu proškolenými středoškolačkami.²⁷⁰

Jednu z nejtěžších situací plné diskriminace zažívali v protektorátním školství sudetští žáci české národnosti. Jelikož se podporovalo jejich vystěhování do protektorátu, měly tyto děti povinnost navštěvovat všechny školy vyšší úrovně v němčině. Jiné české školy než právě obecné totiž v oblasti Sudet nebyly, neboť se krátce po okupaci zrušily,²⁷¹ a dojíždění do českých škol v protektorátu bylo sudetským dětem nejprve trpěno a od roku 1943 co nejvíce znemožňováno.²⁷² Pokud však dítě ze Sudet pocházelo ze smíšeného česko-německého či německo-českého manželství mělo povinnost navštěvovat pouze a jedině německé školy.²⁷³ Jelikož měly české školy ze sudetské oblasti jednou vymizet úplně, nebyla potřeba do tohoto území distribuovat nové učebnice. Místní školy si tak musely vystačit s těmi dosavadními, z nichž se likvidovaly ideologicky nevhodné pasáže jejich začernováním nebo vytrháváním stránek.²⁷⁴

Hůře dopadli už jen Židé. Po odstranění židovských zaměstnanců ze školství nastala perzekuce i samotných židovských žáků. Již ve školním roce 1939/40 byli vyloučeni ze všech typů německých škol a hned následujícího školního roku 1940/41 i ze škol českých.²⁷⁵ Od té doby mohli židovští žáci navštěvovat jen nečetné soukromé školy pro Židy zřizované židovskou obcí (nacházely se v Praze, Brně či Moravské Ostravě) nebo, a to byla častější varianta, se učili doma a chodili na závěrečné přezkoušení nejprve ve veřejných českých školách, následně směli jen v těch židovských. Pro domácí výuku najímali rodiče často díky inzerátu v Židovských listech, jedinému to povolenému tisku pro Židy v protektorátu, svým dětem učitele, kteří podle nařízení směli být pouze Židé. Tomuto

²⁷⁰ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 80–82.

²⁷¹ VELČOVSKÝ, s. 114.

²⁷² BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 110.

²⁷³ Tamtéž, s. 78.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 109.

²⁷⁵ Výjimku měli židovští míšenci, kterým bylo nařízeno české i německé školy definitivně opustit až ve školním roce 1942/43. V mezidobí let 1939 a 1942 se však míšenci přesto potýkaly s nejrůznějšími omezeními; BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 284.

jedinému povolenému způsobu vzdělávání učinil přítrž červenec 1942, kdy padlo nařízení uzavřít všechny židovské školy. Od té doby se děti mohly vzdělávat již pouze ilegálně a to v terezínském ghettu.²⁷⁶

V rámci směřování českých zemí k odnárodnění a následně k jejich germanizování nastaly v českém školství změny, které žáci pocítovali mnohem silněji, neboť se jich bezprostředně dotýkaly. Předně se změnila doba a dny výuky. Do školy se chodilo šest dní v týdnu, stejně jako do zaměstnání, a vyučovací hodina měla nyní 45 minut.²⁷⁷ Nově si žáci museli zvyknout, že dosavadní státní svátky a s nimi spojené dny volna nesměly oslavovat. Pro tuto příležitost byly nahrazeny svátky novými, nový režim velebícími. Den vzniku samostatné Československé republiky a den narození Tomáše G. Masaryka tak nahradily oslavy obsazení protektorátu německými vojsky a narozeniny Adolfa Hitlera.²⁷⁸ Naopak osobnost sv. Václava nacistům vůbec nevalila, ba co víc, uváděli ji Čechům za příklad, neboť to byl právě kníže Václav, kdo svěřil českou zemi do německých rukou.²⁷⁹ K příležitosti svátků nových se nařizovalo je ve školách oficiálně slavit, přičemž se žákům vysloveně nařizovalo, aby vzdávaly pocty říšským vlajkám a nacistickým symbolům.²⁸⁰ Nově se sice stal volným dnem, coby dnem pracovního klidu, 1. květen, avšak ten ani zdaleka nenahradil všechny zrušené národní a církevní svátky.²⁸¹ Mezi nezrušené církevní svátky se řadily Vánoce, které se slavily i v době válečné, i když v mnohem skromnějších poměrech. O prožívání vánoční atmosféry se zmiňoval chlapec německé národnosti takto: „Štědrý večer byl velmi vážný. Bylo jasné, že poloha východní fronty s předchozími zprávami o vítězství nebyly v harmonii. Vánoční nálada u mě ni u rodičů ne a ne se dostavit.“²⁸² Možnost uvolnění ze školní výuky žákům skýtaly zimní uhelné prázdniny, neboť pro vedení války potřebné uhlí se raději vyváželo do Itálie.²⁸³

Jestliže pronikání německého vlivu do českých škol bylo spíše plíživého charakteru, tak omezování národního uvědomění na českých školách bylo prakticky skokové. Hned od

²⁷⁶ KASPEROVÁ, s. 57–83.

²⁷⁷ BURIANOVÁ, s. 116.

²⁷⁸ DOLEŽAL, s. 45.

²⁷⁹ MICHLOVÁ, s. 34.

²⁸⁰ DOLEŽAL, s. 45–46.

²⁸¹ BURIANOVÁ, s. 102.

²⁸² NATHER, s. 39.

²⁸³ MICHLOVÁ, s. 58.

školního roku 1939/40 se ze škol odstraňovaly obrazy nebo plakáty s legionáři, portréty prvorepublikových státníků nebo zobrazení bojů proti Němcům,²⁸⁴ což se celkově pojilo s hromadným ničením všeho, co připomínalo bývalé Československo. Výnos nakazoval plzeňské škole, aby zlikvidovala obrazy „znázorňující boje mezi legionářem a německým vojínem a opatřené drastickými nápisy“.²⁸⁵ Jednalo se o sochy a fotografie čelních představitelů první republiky. Dále o pohlednice, pomníky, náhrobky, razítka, dokonce i dopisní papíry, pokud se na nich objevovaly přívlastky jako *čs.*²⁸⁶ a *čsl.*,²⁸⁷ a mnoho dalšího.²⁸⁸ O ničení pomníků se zmiňoval pamětník německé národnosti: „*Masarykův pomník i deska připomínající bitvu u Bachmače, obé bylo zničeno. Moji sudetoněmečtí přátelé tvrdili, že se tak stalo na podnět německého wehrmachtu.*“²⁸⁹ Jelikož dosavadní učební osnovy a učebnice byly odkazů na Československo plné, byl vznesen požadavek na jejich urychlené nahrazení nebo alespoň upravení na ideově korektní.²⁹⁰ Než ty se dostaly do škol, sami žáci byli nuceni začerňovat nepohodlná slova jako *Masaryk*, *Beneš*, *československý*, *sokol* nebo *legie* a zalepovat „škodlivé“ obrázky.²⁹¹ Za provokaci a vzdor ze strany školáků se považovalo, když psali perem opatřeným násadkou v barvě československé trikolory²⁹² anebo když používali pozdrav „*Vlasti zdar!*“, který jim byl nakonec roku 1941 zakázán vyslovovat.²⁹³

Když přišel školák za protektorátu do třídy, mohl si povšimnout, že již od března 1939 na hlavní stěně třídy, tedy vedle tabule, byl sundán státní znak a zbyl tam už jen kříž, coby symbol křesťanství. Od května 1941 se křížek přesunul na boční stěnu třídy a vedle něj byl pověšen protektorátní znak. Na vzniklé prázdné místo nacházející se na čelní stěně pak byly umístěny dva portréty, Háchův a Hitlerův.²⁹⁴ Ve stejném roce jako se umístila podobenka říšského kancléře přímo před oči školáků, byli nejenom žáci nuceni od té doby

²⁸⁴ DOLEŽAL, s. 43.

²⁸⁵ Závadné obrazy ve školách, 4. prosince 1939, AMP, fond IV/10: 2. Střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.

²⁸⁶ Český.

²⁸⁷ Československý.

²⁸⁸ VELČOVSKÝ, s. 106.

²⁸⁹ NATHER, s. 25.

²⁹⁰ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 104.

²⁹¹ VELČOVSKÝ, s. 115–116.

²⁹² DOLEŽAL, s. 46.

²⁹³ VELČOVSKÝ, s. 47.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 131.

v psaném textu jeho titul Vůdce psát s počátečním velkým písmenem.²⁹⁵ Od školního roku 1943/44 se začal ve školách prosazovat další z německých invencí, a to změna klasifikačního systému z pětistupňového na šestistupňový. Pětka sice nadále byla synonymem pro nedostatečnou, ale dostávali ji jen ti žáci, u nichž se očekávalo, že se rychle napraví.²⁹⁶

V samotných hodinách se naprostou prioritou od roku 1939 na měšťankách a gymnáziích a od roku 1941 i na obecných školách stala výuka německého jazyka, ještě ke všemu na úkor toho českého. Zatímco čeština se učila nejvýše čtyři hodiny týdně,²⁹⁷ němčina podle typu školy nejméně pět, ale většinou dosahovala až osm hodin týdně. Na hodiny německého jazyka si vzpomněla jedna pamětnice: „*Hned jsme se začali učit německy. To znamená, že ten učitel německy neuměl. A on byl třeba nějakou lekci dopředu, to co nás učil, až teprve potom, co jsem přišla do měšťanky, tam ta výuka té němčiny byla taková [...] už to prostě byl předmět. A tady byly jen taková slovíčka, říkám, on neuměl.*“²⁹⁸ Z výpovědi vyplývá, že na to, jak velká byla vmžiku dotace hodin jazyka německého, bylo opravdu malé množství pedagogů. Ti proto museli během protektorátu navštěvovat různá školení, díky jejichž splnění mohli nadále učit.²⁹⁹ Náplní hodin němčiny se stala výuka řeči jako takové, při níž se kladl velký důraz na pochopení mentality německého národa či jeho slavné historie, a často i výuka jiných předmětů v tomto cizím jazyce, např. biologie, dějepisu, zeměpisu nebo počtů.³⁰⁰ Ještě v počátcích války se žáci při hodinách němčiny učily číst písmo zvané *fraktura*, které však bylo v roce 1941 nahrazeno latinskou *antikvou*. Oficiálním odůvodněním sice bylo, že *fraktura* je židovské písmo, ale ve skutečnosti byla *fraktura* pro širokou veřejnost špatně čitelná, tudíž se německé písemnictví a s ním spojená ideologie hůře šířilo do dalších zemí.³⁰¹ Nařízení povinné výuky německého jazyka v tak rozsáhlém měřítku zapříčiňovalo, že někteří žáci odpor vůči ní demonstrovali i na dalších předmětech svojí leností a ztrátou svědomitosti.³⁰²

²⁹⁵ Tamtéž, s. 190.

²⁹⁶ DOLEŽAL, s. 52.

²⁹⁷ DOLEŽAL, s. 69.

²⁹⁸ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

²⁹⁹ VELČOVSKÝ, s. 130–131.

³⁰⁰ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 106.

³⁰¹ VELČOVSKÝ, s. 191–192.

³⁰² DOLEŽAL, Jiří, s. 82.

Nakolik se žáci nespokojovali s vyšším počtem hodin němčiny, natolik vítali rozšíření tělesné výchovy, a to na 4 vyučovací hodiny týdně.³⁰³ Náplní těchto hodin se stalo např. bruslení, plavání, ale i trénink poskytování první pomoci.³⁰⁴ Trochu rozporuplný postoj v protektorátním školství zastávala hudební výchova. Z jedné strany se zpěv považoval za jednu z možností, jak germanizovat děti a mládež, neboť na hodinách zpěvu se žáci učili např. německou hymnu. Ze strany druhé se vrchní řízení škol zakazovalo zpěv mnohých lidových písní a dokonce i zpěv slovenské části národní hymny *Nad Tatrou sa blýska*.³⁰⁵

K předmětům s nejrozsáhlejšími změnami v osnovách bezesporu patřil zeměpis, dějepis a literatura, přičemž poslední dva jmenované musely být na půl roku ve školním roce 1941/42 pozastaveny, aby jim mohla být vytvořena nová, ideologicky vhodná struktura³⁰⁶ a aby se vyučující těchto předmětů stačili přeškolit.³⁰⁷ Zeměpis se zabýval pouze Německou říší a územím jí ovládaným, přičemž všechny místopisné názvy se učily pouze v němčině.³⁰⁸ O tom vykládala pamětnice ze vsi pocházející takto: „*Zeměpis byla Velkoněmecká říše a ta se musela probrat. A teď užíval ten učitel ty německý názvy, my jsme mu ani dobře nerozuměli.*“³⁰⁹ Chybějící zeměpisné vzdělání si tak žáci osvojovali u sebe doma, mnohdy ne příliš legálním způsobem: „*Náš tatínek byl ze statku. On po dobu války fandil, jako tenkrát všichni fandili (Sovětům, pozn. autorky). Rusové postupovali, měl velikou mapu, vždycky jí roztáhl na zemi a teď furt měl poznamenaný, jak ty fronty postupovaly.*“³¹⁰

Po řádném přeškolení učitelů se dějepis stal mocným nástrojem nacistické propagandy. Učily se již jen dějiny Říše, a co se českých dějin týká, tak o těch se smělo hovořit jen ve vztahu k Říši. Jeden z tehdejších současníků si povzdechl nad tím, že „*to vypadalo, jako kdyby historie Evropy před rokem 1933 neexistovala*“.³¹¹ Nově se uvádělo,

³⁰³ FIALOVÁ, Ludmila, RYCHTECKÝ, Antonín, *Didaktika školní tělesné výchovy*, Praha 2002, s. 18.

³⁰⁴ MICHLOVÁ, s. 56.

³⁰⁵ DOLEŽAL, s. 45.

³⁰⁶ MICHLOVÁ, s. 57.

³⁰⁷ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 104.

³⁰⁸ BRYANT, Chad, *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*, London 2007, s. 192.

³⁰⁹ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

³¹⁰ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

³¹¹ BRYANT, s. 193.

že Češi byli odjakživa kmenem, nikoliv národem.³¹² Naprosto se dementoval Palackého výklad dějin coby neustálé střetávání Čechů s Němci a dvacetileté fungování svobodné Československé republiky se vykládalo jako nedobré rozhodnutí vymanit se ze závislosti na říšském území.³¹³ Pakliže se žáci učili v hodinách historie o velikánech, nebývaly tím zpravidla myšleny osobnosti české jako Tomáš G. Masaryk či František Palacký, nýbrž osobnosti německé, např. Adolf Hitler, Wolfgang A. Mozart nebo Johann W. Goethe.³¹⁴ Některým pedagogům se natolik přičilo přednášet dějiny tímto způsobem, že raději svým žákům předčítali z Jiráskových Starých pověstí českých nebo z Babičky od Boženy Němcové. Vyučující se snažili dětem vštípit vlastenectví ještě formou školních výletů do oblastí spojených s českými dějinami, leč tyto zájezdy byly později zakázány.³¹⁵

Předměty, které zůstávaly téměř neměnné, byl exaktní vědy jako matematika nebo fyzika. Zde se ideologie nacházela v prakticky zanedbatelné míře. Nanejvýše se tu vyskytovaly přirovnání k válečné technice, např. k dělům, bombám, torpédům nebo válečným lodím, jak tomu bylo u jedné z učebnic fyziky: *„Do torped je možno stejně jako do min vestavěti zařízení, které je automaticky zavede k nepřátelské lodi, jakmile se dostane do její blízkosti... Ve službách moderní války je zaměstnána celá technika... Dnes můžeme klidně konstatovat, že národ bez fyziků by byl národem bez moderních zbraní!*“³¹⁶

Nutno ještě podotknout, že jednou ze značně ceněných vlastností u žáka bylo dodržování vytyčených pravidel, což za protektorátu platilo dvojnásob. Na žácích se tak třeba vyžadovalo následující: *„Žádáme, aby vzhledem k vážné době i sychravému podzimnímu počasí bylo žactvu důrazně uloženo, aby sice chodilo zavčas do školy, ale nikoli zbytečně časně tak, že by muselo čekat před školními budovami, než tyto budou otevřeny, volilo vždy cestu co nejkratší do škol i ze školy domů a aby se nechodilo v hloučcích.“*³¹⁷ Třebaže ke kázni tehdy byly vychovávány snad všechny děti, ne vždy padla tato snaha na úrodnou půdu: *„Žák... vynechal v září 16. a 17. Vyučování bez vědomí*

³¹² MICHLOVÁ, s. 57.

³¹³ DOLEŽAL, s. 71.

³¹⁴ BRYANT, s. 192.

³¹⁵ MICHLOVÁ, s. 57–58.

³¹⁶ BRAUNWEILER, Emil, *Fyzika jako věda a nástroj*, Praha 1943, s. 135.

³¹⁷ České školy, shromažďování na ulicích, 24. listopadu 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.

rodičů. Byl si ještě s jinými hochy (jak bylo vyšetřeno) péci za městem brambory. Rodiče byli o tom vyrozuměni a upozorněni, aby hocha řádně posílali do školy a dohlédli naň. V říjnu 4. nepřišel hoch opět a byl viděn ve společnosti větších chlapců, jak běhá za městem, dokonce prý i žebal. Rodiče byli znovu vyzváni k řádné docházce svého syna. Otec se do školy dostavil a sdělil, že chlapec nespal 3 dny doma (prý někde v nábytkovém voze) a že jej nemohou dostat domů. Slíbil, že hocha do školy pošle. Protože však opět do školy nepřišel (od 4. října do dnešního dne) byli rodiče znovu po třetí... vyzváni k řádné docházce svého hochy. Matka přišla 14. t. m. do školy a sdělila, že hochy dovedla na roh Houškovy ulice a čekala, až hoch zajde do školy. Chlapec však nepřišel do třídy opět, patrně proběhl obecnou školou a utekl.“³¹⁸

4.2 A kam dál...

Pakliže se žáci rozhodli studovat střední školu, která se stala synonymem pro různé typy gymnázií, musel se žák pro ni rozhodnout ještě jako sotva desetiletý, neboť gymnázia byla v době protektorátu pouze osmiletá a dalo se na ně přestoupit jen ze čtvrtého ročníku obecné školy. Jeho rozhodnutí ale nebylo to jediné a poslední. Protože se nacistické špičky rozhodly soustavně zamezovat vzniku české inteligence,³¹⁹ dostat se na takovou střední školu se pro rodiny malých uchazečů rovnalo výhře v loterii.³²⁰ Za prvé se počet středních škol značně zredukoval a to o více než polovinu,³²¹ za druhé se snížil nejvyšší možný počet žáků ve třídách a za třetí se ztížily přijímací zkoušky,³²² přičemž se upřednostňovaly děti hodné germanizace.³²³ Od školního roku 1942/43 se u dětí hodnotil i tzv. „říšský potenciál“, kdy uchazeč musel umět dostatečně dobře německy, splňovat správné fyzické proporce a mít dobré chování. Pokud se i přes tato opatření žák na střední školu dostal, neznamenal to, že na ní také odmaturuje. Existovaly totiž tabulky, které určovaly, kolik

³¹⁸ Neomluvené zameškávání školy České školy, shromažďování na ulicích, 16. října 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houšková ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.

³¹⁹ BRYANT, s. 192.

³²⁰ VELČOVSKÝ, s. 117.

³²¹ FRAJDL, s. 46.

³²² BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 95.

³²³ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 356.

procent studentů může projít do dalších ročníků a kolik z nich může vůbec odmaturovat.³²⁴ Tato kvóta byla ustanovena na 80% celkové úspěšnosti u maturit, kde žáci od roku 1943 museli navíc skládat minimálně jednu maturitní otázku ze zeměpisu či dějepisu v němčině,³²⁵ přičemž zeměpisné otázky se již od dubna 1939 mohly týkat jediné protektorátu.³²⁶ Jelikož Adolf Hitler v červenci 1944 vydal výnos o totálním válečném nasazení,³²⁷ znemožnilo se skládání maturit tak, jak jej všichni do té doby znali. To také proto, že pro školní rok 1944/45 bylo vyučování na všech českých středních školách pozastaveno, neboť pro válečný stav bylo důležitější, aby se studenti maturitního ročníku věnovali odklizení trosek po náletech nebo práci ve zbrojním průmyslu. Zkoušky dospělosti se tak odbývaly tím, že studenti dostávali závěrečné vysvědčení za průběžnou svědomitost při studiu, pakliže se stali aktivní součástí totálního válečného nasazení, kterému se věnuje jedna z následujících kapitol.³²⁸

Stejně jako tomu bylo u škol obecných a měšťanských (následně přejmenované na školy národní a hlavní), proběhla roku 1941 jistá reorganizace i ve školství středním. Gymnázia jako taková se dělila na několik typů, kterým se od zmiňovaného roku změnila především jejich struktura. Klasická gymnázia se nově považovala za elitní střední školu pouze pro chlapce. Ti se na ni učili od primy latinsky a od kvinty řecky. Za běžný typ střední školy se pak považovala reálná gymnázia,³²⁹ kde mohly studovat i dívky. Zde se od tercie učila latina a od kvinty některý z živých jazyků, přičemž výuka německého jazyka byla samozřejmostí na všech typech středních škol již od primy. V rámci tohoto typu gymnázií existovala ještě speciální dívčí reálná gymnázia, kde se navíc vyučovaly ženské ruční práce, náboženství, nauka o domácnosti nebo zdravotní péče.³³⁰ Za první republiky známé reálky se od školního roku 1941/42 slučovaly s reálnými gymnázii a reformní reálná gymnázia se od téhož roku rušila úplně.³³¹

³²⁴ VELČOVSKÝ, s. 119.

³²⁵ DOLEŽAL, s. 56.

³²⁶ Tamtéž, s. 67.

³²⁷ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 83.

³²⁸ DOLEŽAL, s. 57.

³²⁹ VELČOVSKÝ, s. 118.

³³⁰ DOLEŽAL, s. 54.

³³¹ Tamtéž.

Na německých středních školách v protektorátu proběhla taktéž reforma, o níž dobové prameny hovořily: „Na začátku školního roku 1939/40 byla všechna německá reálná gymnasia, reformovaná reálná gymnasia i reálné školy změněny na nový školní typ s názvem *Oberschule für Jungen* a německá dívčí reformní reálná gymnasia na *Oberschule für Mädchen*. Reforma byla provedena přesně podle vzoru německých středních škol v Říši.“³³² Za názvy těchto škol se alespoň zpočátku psala pro odstranění případných zmatků poznámka „*bisher Realgymnasium*“. Klasické elitní gymnázium pro chlapce se od roku 1939 označovalo jako *Deutsches Gymnasium für Jungen*.³³³

Diskriminace české mládeže ohledně vyššího vzdělání měla naprosto pragmatický ideologický podklad. Mimo to, že zde byla snaha zabránit zrodu nové české inteligence, se Říše snažila co nejvíce vytěžit pro svůj záměr vyhrát válku. O něco benevolentnější byla k těm, kteří se rozhodli pro některou ze středních odborných škol, jako např. průmyslové či obchodní školy.³³⁴ Ze všeho nejraději ale bylo spatřováno, když se žák chtěl vyučit v nějakém válce prospěšném řemeslu, jak o tom psal jeden z dobových propagandistických tisků: „*Školní správa měla za úkol přizpůsobit školství svojí organizaci novému hospodářskému plánování a novým potřebám, které vznikaly z nutnosti včlenit mládež do výrobního procesu.*“³³⁵ K takovým povoláním se pro Čechy za ideální považovala práce v chemickém průmyslu, zemědělství, hornictví nebo v kovoprůmyslu, nikoliv za první republiky preferované úřednické profese či obchod.³³⁶

K výběru podle Říše nejvhodnějšímu povolání pro Čechy i Němce napomáhaly již od roku 1939 poradny spadající pod úřad práce, které ve svých doporučeních upřednostňovaly důležitost daného povolání pro válečné účely před osobní preferencí jedince. Poradci, kteří měli žáka přesvědčit o nutnosti toho kterého povolání, sice vyplňovali s žáky a se školami osobní dotazníky zaznamenávající schopnosti, nadání, zájmy, rodinné a sociální poměry či zdravotní stav žáka, ale přesto bylo žákům doporučováno, aby si vybrali takové povolání, které se co nejvíce hodí pro stávající

³³² Schriftenreihe des Amtes für Volksaufklärung, *Drei Jahre im Reich. Protektorat Böhmen und Mähren*, Prag 1942, s. 110.

³³³ DOLEŽAL, s. 60.

³³⁴ BISKUP, s. 334.

³³⁵ Schriftenreihe des Amtes für Volksaufklärung, s. 112.

³³⁶ TAUCHEN, s. 251.

válečnou situaci. Na vyplněný dotazník se tak nehledělo prakticky vůbec. Aby v uchazečích byl vzbuzen zájem o potřebná povolání, poradny pořádaly v nejrůznějších podnicích prohlídky, otiskovaly reklamy v tisku, pořádaly přednášky i besedy pro rodiče, organizovaly výstavy učňovských prací nebo promítaly krátké propagandistické filmy.³³⁷

Učební obory, ke kterým nejčastěji nabádaly poradny, trvaly dvě leta a od roku 1943 leta tři.³³⁸ Jelikož s vyučením se jednotlivých žáků musel souhlasit také úřad práce, bylo možné počet učňů v různých oborech regulovat. Všichni učni, stejně jako všichni pracující protektorátní lidé, kteří šest dní v týdnu od roku 1940 pracovali 10 hodin denně a od roku 1942 dokonce 12 hodin denně,³³⁹ obdrželi pracovní knížku. Tato legitimace zavedená roku 1941 měla za úkol zamezit tomu, aby její držitel nepracoval nebo byl zaměstnán jinak, než jak knížka uváděla. Zároveň údaje v knížce uvedené měly vytvářet statistiku, která vypovídala o kvalitě i množství pracovních sil,³⁴⁰ případně kam koho a na jakou práci přidělit.³⁴¹ Po absolvování všech nutných let oboru skládali učni závěrečnou zkoušku, na jejímž základě obdrželi učni po úspěšném absolvování oboru tovaryšskou knížku. Stejně jako u dalších typů škol se návštěva učebních oborů zakázala Židům, v tomto případě od roku 1941.³⁴²

Těm, kteří chtěli dosáhnout nejvyšší mety ve vzdělání a kterým se školní rok 1938/39 podařilo završit závěrečnou maturitní zkoušku, se jako reálná možnost zdálo pokračovat ve studiu na některé z vysokých škol, což jim však ještě téhož roku bylo znemožněno. Začalo to tím, že se blížilo 30. září 1939 a s ním první výročí od podepsání Mnichovské dohody. Mezi lidmi se roznesla informace, aby toho dne nejezdili v Praze tramvajemi a tím tak dokázali odpor vůči německé okupaci. Bojkot pražské hromadné dopravy nakonec skutečně proběhl a lidé se tak postupně začali připravovat na demonstraci během 28. října, dne vztahujícímu se ke vzniku Československa, který měl být prvně slaven v době relativně čerstvě zřízeného Protektorátu Čechy a Morava.³⁴³ Plánovaná demonstrace

³³⁷ Tamtéž, s. 251–259.

³³⁸ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 99.

³³⁹ BURIANOVÁ, s. 102.

³⁴⁰ TAUCHEN, s. 91–94.

³⁴¹ GEBHART, *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 51.

³⁴² TAUCHEN, s. 262–265.

³⁴³ LEIKERT, Jozef, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, Praha 2000, s. 29–30.

tak opravdu začala s tím, že nejbouřlivější byla v Praze, kam kvůli demonstraci přicestovali i lidé z vesnic. Mnoho demonstrujících účastníků neodradilo ani následující varování: *„Bylo zjištěno, že neodpovědní jedinci a patrně i skupinky se pokoušejí jednak t. zv. šeptanou propagandou, jednak šířením ilegálně zhotovených letáků působiti na obyvatelstvo, aby se dne 28. října t. r. a ve dnech tomuto datu předcházejících a jemu následujících, dalo strhnouti k nepodloženým a z hlediska zájmů národa zavržitelným demonstračním projevům... Je naléhavým příkazem doby, aby každý se bezvýhradně podrobil změně, která nastala tím, že svátek 28. října byl vládním nařízením ... zrušen a stal se obyčejným pracovním dnem, a aby šel každý tento den za svou obvyklou prací, neboť tak vykoná nejlepší službu svému národu.“*³⁴⁴ Především do pražských ulic tak vykročila veřejnost v čele s vysokoškolskou mládeží, která zapalovala svíčky a pokládala květiny u pomníků význačných osobností spjatými s českými dějinami, byla slavnostněji oblečena a v klopách mívala československou trikoloru. Během demonstrace tito lidé zpívali národní písně a vykřikovali protiněmecká hesla. Až kolem šesté hodiny večerní bylo vydáno nařízení, aby Václavské náměstí, kde se srocovalo nejvíce lidí, bylo vyklizeno. Tomuto nařízení se nejhrouževnatěji bránili studenti, pročež padly i první výstřely, které zabily dělníka Václava Sedláčka a smrtelně zranily Jana Opletala. Spolu s tím započalo masové zatýkání asi 400 demonstrantů, z nichž část byla poslána domů a část do vězení.³⁴⁵

Když 11. listopadu podlehl svým zraněním během demonstrací postřelený Jan Opletal, rozhodli se studenti jeho rakev 15. listopadu doprovodit na nádraží, odkud mělo být jeho tělo odvezeno do rodného města, kde se měl konat pohřeb. Přes veškerou nevoli německého aparátu byla tato akce za příslibu klidného průběhu povolena. Pro budoucí vývoj se poklidný smuteční průvod nakonec proměnil v událost, při níž se hlasitě zpívala česká hymna, národní písně a vykřikovala se vlastenecká hesla. To mělo za příčinu rozhodnutí o uzavření všech českých vysokých škol na tři roky s počínající platností 17. listopadu 1939. Toho dne obklíčila pořádková policie několik pražských kolejí a po zaznění střelby naložila asi 2 000 zatčených studentů do autobusů, které je odvezly na Ruzyni. Zde byla sice část studentů propuštěna, ale zbývajících 1 200 bylo posláno do koncentračního

³⁴⁴ Opatření pro den 28. října 1939, 25. října 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.

³⁴⁵ LEIKERT, s. 29–30.

tábora v Oranienburgu. Téhož dne bylo zastřeleno devět domnělých původců demonstrace z 15. listopadu. Dne 17. listopadu propukla demonstrace ještě v Brně, kde se však protestovalo až kvůli samotnému uzavírání vysokých škol. O tomto smutném listopadovém dni se protektorátní tisk zmínil jen stroze a ten říšský vůbec.³⁴⁶ Od té doby si během protektorátu žactvo a studentstvo každoročně 17. listopad připomínalo nošením tzv. nedělních šatů v onen památný den.³⁴⁷

Tím, že se uzavřely v roce 1939 vysoké školy, o status studenta bezprostředně přišlo asi 16 000 mladých lidí a odhadem dalším 30 000 maturantům bylo studium během války průběžně odpíráno.³⁴⁸ Českým studentům dychtících po jakémkoliv vysokoškolském vzdělání tak v roce 1939 zbývalo buď počkat 3 roky na znovuotevření českých vysokých škol, nebo se pokusit dostat se na některou z německých vysokých škol v protektorátu či v Říši. Uskutečnit tento krok se však chtělo jen minimu českých studentů a ze strany říšského školství, pod nějž od srpna 1939 spadala i v protektorátu se nacházející německé vysoké školy,³⁴⁹ zde byla též jen mizivá ochota. Vznik nové generace české inteligence totiž neladil se záměry nacismu.³⁵⁰ Mnozí z řad student, kteří uprchli do zahraničí, se pokoušeli dostat se do britské či sovětské armády, aby mohli bojovat proti té německé.³⁵¹

Psal se rok 1941, když padl předběžný návrh, že by české vysoké školy mohly být v rámci narovnání pochroumaných česko-německých vztahů zase obnoveny, avšak nástup Reinharda Heydricha tento smělý plán zmařil. Heydrich by nanejvýše byl ochoten po pečlivém výběru umožnit návštěvu německé univerzity českými studenty.³⁵² Podzim roku 1942 ale zhatil i ty nesmělejší naděje a sny studentů o návštěvě českých vysokých škol, neboť právě v této době bylo po třech letech od jejich prozatímního uzavření přislíbeno obnovení jejich funkce, což se v konečném důsledku nestalo.³⁵³ Místo toho se

³⁴⁶ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 108–113.

³⁴⁷ MICHLOVÁ, s. 55.

³⁴⁸ BISKUP, s. 333.

³⁴⁹ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 76.

³⁵⁰ VELČOVSKÝ, s. 136.

³⁵¹ KROPÁČ, s. 13.

³⁵² VELČOVSKÝ, s. 136.

³⁵³ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 279.

jejich uzavření prodloužilo na tehdy blíže nespecifikovanou dobu,³⁵⁴ z dnešního hlediska tedy až do konce války.

4.3 Říše v roli hlavního vychovatele

Ačkoliv měla Německá říše pod dozorem celé protektorátní školství, nestačilo jí to. Chtěla víc. Chtěla ovládnout myšlení i volný čas mládeže, který by k nelibosti Říše mohl být mládeží naplněn aktivitami směřujícími k vzdoru proti protektorátnímu zřízení. Z tohoto důvodu se počaly rušit organizace, které měly co dočinění s podporou ideálů svobodného a demokratického Československa a následně s protinacistickým odbojem. Již v srpnu 1939 byla zrušena *Československá obec legionářská*,³⁵⁵ roku 1940 se rozpustil *Junák – Český skaut*, roku 1941 *Sokol* a roku 1942 *Orel*. Důvod zrušení *Sokola* udává dobová anekdota takovýto: „*Němci odůvodňují, proč rozpustiti Sokolstvo: „Je to tam samý Žid. To máte stále upažid, připažid, rozpažid, zapažid atd.*“³⁵⁶ Jedinou prvorepublikovou organizací, která rozpuštěna nebyla, se stala *Dělnická tělovýchovná jednota*, avšak ta se musela od roku 1942 podrobit nacistické propagandě, pročež z ní odešlo značné množství členů.³⁵⁷

V únoru 1942 tak Reinhard Heydrich poprvé vyřkl myšlenku, že by se měla zřídit instituce, která by si kladla za cíl odpolitizovat, formovat a převychovat českou mládež k obrazu Německé říše. Hned měsíc nato zmínil tento záměr před prezidentem Emilem Háchou s tím, že by se plánované organizace měl ujmout čerstvě zvolený čelní představitel *ministerstva školství a lidové osvěty*, Emanuel Moravec,³⁵⁸ který se v době protektorátu stal symbolem kolaborace.³⁵⁹ Ten se toho sice skutečně v květnu 1942 ujal, leč faktická činnost instituce nazvané *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, která se silně inspirovala německými *Hitlerjugend*, započala až v březnu následujícího roku.³⁶⁰ V čele

³⁵⁴ EMMERT, s. 125.

³⁵⁵ VELČOVSKÝ, s. 106.

³⁵⁶ *Protektorát se směje*, s. 22.

³⁵⁷ MICHLOVÁ, s. 51.

³⁵⁸ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 287.

³⁵⁹ MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 189.

³⁶⁰ ŠUSTROVÁ, Radka, *Děti a válka. České a německé děti v Protektorátu Čechy a Morava*. In: HAZDRA, Zdeněk (ed.), *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945)*, Praha 2009, s. 70.

kuratoria stál již zmíněný Emanuel Moravec a jeho zástupce, horlivý propagátor protinacistického aktivismu mezi mládeží³⁶¹ a bývalý mládežnický vůdce *Vlajky*, generální referent František Theuner.³⁶² Ten tvrdil, že „*cílem nové výchovy české mládeže není nic menšího než vytvořit z mladé české generace aktivní a užitečnou složku Velkoněmecké říše*“³⁶³ a zároveň se v očích vedoucího aparátu vyznamenal tím, že pečlivě dohlížel na to, aby se členy kuratoria nestali tací jedinci, kteří by uvnitř instituce zakládali odbojové frakce.³⁶⁴

Čerstvě vzniklá organizace *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, která se dostala privilegia využívat tělocvičny zrušeného spolku *Sokol*³⁶⁵ a jejíž členové se mohli svobodně shromažďovat, měla pod sebou sdružovat všechny dívky a chlapce árijského původu ve věku od 10 do 18 let. Pod vedením existujících ověřených spolků (např. ochotnické, sportovní či turistické), na které dohlíželi příslušníci *Hitlerjugend* a Říši loajální Češi, se děti a mládež vychovávala v linii duchovní i tělesné. Instruktoři vedoucí jednotlivé spolky museli v rámci kuratoria projít speciálním výcvikem,³⁶⁶ který je měl naučit, jak z české mládeže co nejlépe vykřesat loajální podporovatele režimu.³⁶⁷ K této činnosti vychovatelům napomáhaly pro ně určené časopisy jako *Náš směr*, *Služba domoviny*, *Vzorný roj* nebo *Vzdělávací služba*. Pro děti a mládež byly zas určeny jiné tituly. Jako první začal vycházet časopis pro mládež *Zteč*, který se během let rozvětvil o čtrnáctideník pro dívky *Dívčí svět* a čtrnáctideník pro chlapce *Správný kluk*. Obsahy všech časopisů byly na podobném principu. Objevovaly se zde obsahy ideologicky vhodných knih, propagandou zkreslené reportáže o aktuálním válečném dění, oslavovali se na jejich stránkách dělníci, děti byly nabádány k vymezení se vůči potápkám, trampům a odkazům na Československo, pro odlehčení se v časopisech objevovaly příběhy na pokračování a rébusy. V rubrikách pro dívky se navíc zesměšňovaly módní trendy, podporovaly se genderové stereotypy a objevovaly se návody na jednoduché rukodělné výrobky.

³⁶¹ GEBHART, *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 227.

³⁶² BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 287.

³⁶³ PFITZNER, s. 20.

³⁶⁴ GEBHART, *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 230.

³⁶⁵ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 287.

³⁶⁶ GEBHART, *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 228–230.

³⁶⁷ GEBHART, *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 70.

Aby kuratorium postihlo myšlení ještě více mladých lidí, vydávalo ve vlastní edici *Knihovna pro mládež* sešitové romány, které bývaly většinou překlady německých románů z per válečných zpravodajů nebo rutinních autorů dobrodružných příběhů.³⁶⁸ O distribuci těchto sešitků do co možná nejširšího okruhu mládeže se zasazoval úvodník jednoho z nich: „*Kamarádi, čtenáři! Využijte těchto sešitů Knihovny pro mládež, které už vyšly, půjčujte je kamarádům!*“³⁶⁹ Tematiku jednotlivých sešitových vydání nebylo obtížné předvídat. V příbězích se objevovali němečtí velikáni, oslavovaly se pro Říši vítězné bitvy, glorifikovali se němečtí vojáci, velebila se německá technika,³⁷⁰ jak tomu koneckonců napovídají i názvy vázaných kompletů jako *Na souši – na moři – ve vzduchu* nebo *Vojáci, objevitelé, lovci*. Názvy jednotlivých románů nebyly o nic méně výstižné. Tehdejší mládež si mohla přečíst *Poručík a dva muži*, *Požár na palubě*, *Shledání na Východě*, *Za divou zvěří*, *Tak jsme dobývali Lutychu*, *Štuka a Špunt vítězí*, *Námořní hejtman z Danzigu* nebo *Boj o železnice v Norsku*.³⁷¹

Ačkoliv se kuratorium oficiálně prezentovalo jako apolitické, Češi jej oprávněně vnímali jako pronacistickou organizaci s úmyslem germanizovat českou mládež,³⁷² a proto také do ní nechtěli rodiče zapojovat své děti,³⁷³ byť členství v kuratoriu mohlo být vynucováno dokonce i pod pohrůzkou přísného trestu.³⁷⁴ Mezi běžné tresty za neúčast na akcích kuratoria se ale většinou řadila leda náhradní cvičení v neděli odpoledne.³⁷⁵ Žádná z pohrůzek však značné množství mládeže nedonutila k tomu, aby se stalo členy kuratoria.³⁷⁶ Ačkoliv většinová mládež tuto instituci naprosto ignorovala a k sabotáži této organizace dokonce i nabádalo nelegální vysílání z Londýna a Moskvy, přesto nastávaly výjimečné situace, kdy se mládež do akcí kuratoria zapojovala. Konkrétně se jednalo o lehkootletickou soutěž v roce 1943 *Dny mládeže*, zotavovací letní dovolenou pro učně,

³⁶⁸ ŠUBRTOVÁ, Milena, *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě a jeho ovlivňování dětské četby*. In: ČENKOVÁ, Jana (ed.), *Válečné dětství a mládí (1939–1945) v literatuře a publicistice*, Praha 2016, s. 9–19.

³⁶⁹ SPRANG, Herbert, *Zánik pomocného křižníku „Rawalpindi“*, Praha 1944, s. 2.

³⁷⁰ ŠUBRTOVÁ, s. 9–19.

³⁷¹ SPRANG, s. 28.

³⁷² VELČOVSKÝ, s. 124.

³⁷³ ŠUSTROVÁ, *Děti a válka*, s. 72.

³⁷⁴ FRAJDL, s. 27.

³⁷⁵ GEBHART, *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 233.

³⁷⁶ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 246.

série filmových či divadelních představení³⁷⁷ nebo akci *Umění mládeži*.³⁷⁸ V konečném důsledku záměr instituce se nesetkal s úspěchem, a to především ze dvou důvodů. Jednak se do konce války ke kuratoriu přidala pouhá polovina mladých lidí v požadovaném věkovém rozpětí³⁷⁹ a jednak pro úplnou germanizaci mládeže bylo zapotřebí předběžným odhadem deset let aktivního působení kuratoria.³⁸⁰

Tak, jako se členové německé organizace *Hitlerjugend* angažovali v převýchově českých dětí a mládeže, neméně horlivě se zapojovali do projektu *Erweiterte Kinderlandverschickung*, zkráceně *KLV*.³⁸¹ Tento program, jehož počátky sahají ještě do doby Velké války,³⁸² měl za úkol evakuovat německé děti na místa méně ohrožovaná válkou.³⁸³ V případě druhé světové války se k fungování *KLV* připojila nacistická ideologie a za nejvhodnější místo, kam dočasně přemístit německé děti z válkou ohrožované Německé říše, byl zvážen protektorát.³⁸⁴ Výjimečně se povolovalo ubytovávat v protektorátních areálech *KLV* děti etnických Němců ze Sudet nebo z protektorátu. České děti však už měly účast naprosto zapovězenou.³⁸⁵ Idea přemísťování německých dětí do protektorátu se v listopadu 1940 začala postupně potkávat s praxí, takže se na protektorátním území začaly předělávat povětšinou lázeňské komplexy, hotely a rekreační střediska na ubytovny pro děti.³⁸⁶ Tyto ubytovny, které se zřizovaly poblíž železnic a to navíc ještě tak, aby se střet dětí z Říše s protektorátním obyvatelstvem minimalizoval, se striktně rozdělovaly na dívčí a chlapecké.

Během nejméně šestiměsíčního pobytu dětí ve věku 10 až 18 let se o ně starali mimo učitelů a odborného německého personálu vedoucí z řad *Hitlerjugend* nebo *Beundes Deutscher Mädel*.³⁸⁷ Projekt *KLV* měl však vedle ochrany německých dětí před zuřící

³⁷⁷ GEBHART, *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 233–235.

³⁷⁸ PFITZNER, s. 23.

³⁷⁹ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 246.

³⁸⁰ FRAJDL, s. 27.

³⁸¹ ŠUSTROVÁ, *Děti a válka*, s. 72.

³⁸² První světová válka.

³⁸³ ŠUSTROVÁ, Radka, *Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě. Politika, každodennost a paměť 1940–1945*, Praha 2012, s. 55.

³⁸⁴ ŠUSTROVÁ, *Děti a válka*, s. 73.

³⁸⁵ ŠUSTROVÁ, *Pod ochranou protektorátu*, s. 193–194.

³⁸⁶ ŠUSTROVÁ, *Děti a válka*, s. 73.

³⁸⁷ ŠUSTROVÁ, *Pod ochranou protektorátu*, s. 96–104.

válkou ještě svoji stinnou stránku, neboť stavěl na tom, že dítě odtržené od rodiny půjde snáze převychovat. Denním chlebem dětí se tak v táborech *KLV* stávala výchova k poslušnosti a tlak propagandy.³⁸⁸ Ten se projevoval v promítání ideologických filmů, přednáškách o hlavních představitelích Říše, snaze odindividualizovat jedince a ve výchově k národní pospolitosti. Jelikož měl projekt *KLV* polovojenský ráz, děti ihned po svém nástupu obdržely uniformy, vlasy jim byly ostříhány podle jednotného vzoru a celý následující pobyt se nesl v duchu večerních i denních nástupů, pochodů a kázně. V rámci ideologické výchovy se u dětí podporovala rivalita, pročež se pro ně pořádaly rozličné sportovní soutěže.³⁸⁹

Projekt *Erweitere Kinderlandverschickung*, kterého se v rozmezí let 1940 a 1945 zúčastnilo na 500 000,³⁹⁰ se přes všechnu snahu potýkal s pokračující válkou s nedostatkem odborného personálu, což vedlo k nedůslednému výběru a tím pádem k výběru takových pracovníků, kteří nastupovali do pracovní služby pod vlivem alkoholu nebo kteří děti sexuálně zneužívali.³⁹¹ Velkou krizi zažily tábory na samém konci války, kdy se do protektorátu posílalo z Říše tolik dětí, že tomu nestačily ubytovací kapacity. Ke všemu začala postupovat východní fronta na západ, a tak bylo potřeba mnohé areály vyklízet a jiné měnit na lazarety. Nezbývalo nakonec nic jiného, než začít vracet děti zpátky do Velkoněmecké říše a ty zbylé ubytovávat prozatím v nevyhovujících prostorách nezrekonstruovaných areálů, případně doma u českých rodin, což se rozhodně nesetkávalo s nadšením především oněch rodin. Ač byla snaha vrátit německé děti zpět do Říše do konce dubna 1945, nesetkala se tato snaha s úspěchem. Ty, které na protektorátním území zůstaly i po květnu 1945, byly předány do internačních táborů a mezi lety 1946 a 1947 se jich týkal odsun a to i přes to, že v Říši na ně jejich rodičové již nečekali.³⁹²

4.4 Aby nuda nebyla

V době fungování Protektorátu Čechy a Morava prakticky neexistovala možnost se legálně zabavit něčím, co by alespoň částečně nepodléhalo nacistické ideologii. Bylo tedy na

³⁸⁸ ŠUSTROVÁ, *Děti a válka*, s. 74–75.

³⁸⁹ ŠUSTROVÁ, *Pod ochranou protektorátu*, s. 118–140.

³⁹⁰ ŠUSTROVÁ, *Děti a válka*, s. 73.

³⁹¹ ŠUSTROVÁ, *Pod ochranou protektorátu*, s. 145.

³⁹² Tamtéž, s. 190–209.

každém, aby si ve své mysli odfiltroval propagandu a věnoval se tak naplno pozitivním požitkům z čisté zábavy, byť pouze v protektorátním měřítku. Mezi oblíbené kratochvíle dětí a mládeže byl sport, ať už v jakékoliv formě. Ten byl navíc nacistickou ideologií podporován jako jedna z možností, jak odklonit myšlenky dětí, mládeže i dospělých od odporu vůči Říši. Aby si ideologie bující v nacistickém Německu podvědomě naklonila své přívržence, byli fanoušci navštěvující sportovní utkání nuceni před každým zápasem hajlovat.³⁹³

Jelikož Češi přišli kvůli zabránění pohraničí v roce 1938 o hory a zároveň museli odevzdat lyže vyšší než 180 cm armádě, značně se proto během protektorátních zim snížil počet lyžujících. Na úkor lyžování tak získalo na oblibě bruslení, které se neodvíjelo od členitosti terénu³⁹⁴ nebo sáňkování, k němuž v době tuhých protektorátních zim plných sněhu stačila i mírná vyvýšenina.³⁹⁵ Tuto zálibu vykresloval chlapec německé národnosti takto: „*Brzy přišla poměrně silná zima, díky níž jsem s přáteli často chodíval sáňkovat na Tabulový vrch. Česká děvčata stála občas na straně a dívala se na nás. Jednou – měl jsem zrovna na sobě zimní uniformu Hitlerjugend – jsem pozval jedno obzvláště pěkné děvče, aby šla sáňkovat také. Jako kavalír jsem se s ní bavil samozřejmě česky. Občas jsme spadli do sněhu, smáli se a nic si z toho nedělali.*“³⁹⁶

Odejmutí pohoří, v němž se nacházelo značné množství výletních tras, podél původních československých hranic však nezabránilo v přetrvání oblíbenosti Čechů v pěší turistice, byť byla vlivem protektorátu mnohem více organizovaná. *Klub českých turistů* totiž navázal spolupráci s jednou složkou *Národního souručenství*, s organizací *Radost ze života*, která svou činností od června 1939 kopírovala německou organizaci *Kraft durch Freude*. Pod organizací *Radost ze života* spadaly dva odbory. První, nesoucí název *Volná chvíle*, měl za úkol zabavit zaměstnance turistikou, návštěvou památek a kulturních akcí. Ten druhý, *Zdravý národ*, pořádal především pro děti laciné rekreační pobyty na vesnici, které ale postupem času přebíralo *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*.

³⁹³ MICHLOVÁ, s. 50.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 51.

³⁹⁵ BURIANOVÁ, s. 117.

³⁹⁶ NATHER, s. 36.

Taková dovolená v tzv. letním bytě na vsi byla populární zejména z ekonomického hlediska, neboť právě na dědině se dalo nejnázde sehnat jídlo. Samozřejmě, že městští lidé přijíždějící na venkov věděli, že i zde se musí v hostincích platit mimo penězi i lístky, proto si také nejčastěji brali s sebou jídlo z domova. Vyskytovaly se ale často případy, kdy se měšťané pokoušeli hrát na vesnickou solidárnost a to výmluvami, že si lístky zapomněli doma anebo přemlouvali hostinského, aby jim sebral méně lístků, než musel.³⁹⁷ Pakliže rodiče chtěli navštívit restaurační zařízení i s malými dětmi, bylo v jejich zájmu, aby zvážili, zda to jejich potomek bude schopen absolvovat. Názor hostinských na dětskou přítomnost v restauračních zařízeních byl totiž jasný: „Přijdou-li s rodiči na oběd, na kávu, je to v pořádku. Doufejme, že za několik let bude zvyk obědvat v neděli v restauraci tak obvyklý, jako je dnes chození do kina. Ovšem, jsou-li rodiče s dětmi v kavárně celé odpoledne, je s nimi kříž: chodí po místnosti, neposedí, vadí, pletou se, mohou přijít k úrazu, neumějí obracet listy v novinách, potrhají je atd. Děti v kavárně – to je problém: dostanou do ruky časopisy, hlavně obrázky, které jim do ruky nepatří. Do této věci však zde nemůžeme mluvit – na to jsou zde školy, rodiče, úřady, noviny. My se musíme snažit co možno působit k tomu, aby hosté drželi děti zkrátka – u sebe, aby se nepletly a neobtěžovaly jiné hosty. Toť se ví, že jim děti pochválíme, jak jsou veliké, jak jsou zdravé, jak jsou čilé. U věku je dobře hádat – o 1–2–3 roky více, to rodičům lichotí (na rozdíl u dám, kde zásadně věk neodhadujeme, a když, tedy o 10–20 let méně).“³⁹⁸

S pokračující válkou ale nastávaly nemalé překážky ohledně jakéhokoliv cestování, byť se jednalo o transport mezi dvěma sousedními městy nebo dokonce v rámci jednoho města. Ponejprve došlo k omezení automobilové dopravy, a to v září 1939,³⁹⁹ především z důvodu zavedení přidělových lístků i na benzín. V roce 1944 byl navíc až na výjimky vydán naprostý zákaz používání aut.⁴⁰⁰ Ve stejném roce jako se limitovala jízda automobilem, se omezovala i doprava autobusová. V roce 1940 dostihlo stejné omezení i cestování vlakem,⁴⁰¹ které se na konci války vlivem stále častějších náletů stalo poměrně

³⁹⁷ ŠTEMBERK, Jan, Česká turistika jako možnost úniku od protektorátní reality. In: SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír (eds.), *Období nesvobody*, Ostrava 2014, s. 243–245.

³⁹⁸ SOLAR, Jiří, *Host a my*, Praha 1940, s. 127–128.

³⁹⁹ ŠTEMBERK, s. 240.

⁴⁰⁰ MICHLOVÁ, s. 74.

⁴⁰¹ ŠTEMBERK, Jan, s. 240.

nebezpečným.⁴⁰² Omezenost autobusové i vlakové dopravy se projevovала především na skutečnosti, že ohledně převozu lidí z místa na místo měli jednoznačnou přednost zaměstnanci jedoucí do práce a žáci cestující do škol. Zbylí potenciální pasažéři směli být svezeni jen za předpokladu, že ve zvoleném dopravním prostředku se nacházelo ještě nějaké místo.⁴⁰³ Od roku 1944 přestaly vlaky o nedělích a svátcích jezdit úplně, neboť nebyly nezbytně nutné pro přepravu pracujících do zaměstnání.⁴⁰⁴ Co se týká městské hromadné dopravy, u níž měly děti nárok na levnější jízdné,⁴⁰⁵ její pohonnou hmotou se stal dřevoplyn a její okna kvůli nařízenému zatemnění byla natřena modrou barvou.⁴⁰⁶ Jak tomu bylo v mnohých dalších aspektech všedního života, oblast dopravy nastavovala Židům odlišná pravidla od většinové společnosti. V tramvaji směli jezdit od roku 1940 jen v zadní části zadního vozu,⁴⁰⁷ od roku 1941 v železniční dopravě mohli používat pouze vagony nejnižší třídy⁴⁰⁸ a ve stejném roce jim byly odebrány řidičské průkazy.⁴⁰⁹ Králem všech dopravních prostředků se tak stal bicykl, a to i pro rekreační účely.⁴¹⁰ U jízdního kola platilo, že kdo jej nabyt již před válkou, ten měl vyhráno, neboť s rostoucí poptávkou rosta i jeho cena.⁴¹¹

Neméně populární záležitostí, také kvůli tomu, že peníze vlastně nebylo ani za co pořádně utratit, se v době protektorátu stala návštěva biografu. O tom jasně hovoří i čísla. Zatímco před válkou do kina chodilo 35–46 mil diváků ročně, v roce 1944 jej navštívilo 127 mil. filmových nadšenců.⁴¹² Biograf měl za úkol jednak rozptýlit pracující a jednak nemalou měrou napomáhat nacistické propagandě,⁴¹³ díky čemuž kina nebyla uzavřena ani v průběhu tzv. totální války. Za pomoci promítání filmů totiž měli Češi přestávat politicky smýšlet, důsledkem čehož měli být vstřícnější vůči německým plánům.⁴¹⁴ Před každým

⁴⁰² MICHLOVÁ, s. 75.

⁴⁰³ ŠTEMBERK, s. 240.

⁴⁰⁴ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 86.

⁴⁰⁵ BURIANOVÁ, s. 95.

⁴⁰⁶ MICHLOVÁ, s. 74.

⁴⁰⁷ JURÁŠEK, s. 14.

⁴⁰⁸ KASPEROVÁ, s. 25.

⁴⁰⁹ PETRŮV, s. 217.

⁴¹⁰ ŠTEMBERK, s. 241.

⁴¹¹ MICHLOVÁ, s. 75.

⁴¹² FRAJDL, s. 26.

⁴¹³ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 87.

⁴¹⁴ MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 198.

filmem se navíc promítaly filmové týdeníky, které se s průběhem války stále méně a méně zakládaly na pravdě, neboť i na konci války se v nich hovořilo o brzkém vítězství Velkoněmecké říše.⁴¹⁵ Filmové aktuality ve svém příběhu o netradiční návštěvě kina též zmiňovala jedna z pamětnic: „*Pro nás to byl svátek (návštěva biografu, pozn. autorky). My jsme šli vždycky v neděli... a šla celá parta. Před tím byly vždycky aktuality. A ty aktuality byly z té fronty, takový hrozný. Tam si to člověk právě uvědomil, když jsi na to koukala. A nepamatují si moc, na který ty filmy (jsme chodili, pozn. autorky) [...] ale vím, že když to bylo od patnácti let, to bylo na plakátě, a od osmnácti let, že jsme se museli proukázat. Tam stál voják u vchodu a nepustil tě tam. Tenkrát byl spáchanej atentát na Hitlera... oni ho chtěli voddělat, ale nic se mu nestalo. Bylo tam tma, teď šel ten film a najednou se odevřou ty dveře, ten voják rozsvítil a říkal: ‚Právě byl spáchanej atentát na Hitlera, okamžitě opusťte (sál, pozn. autorky).‘ Tak bylo po biografu.“⁴¹⁶ Po zhlédnutí aktualit, jak již bylo zmíněno ve výpovědi pamětnice, následoval film samotný. Pakliže se jednalo o snímky české produkce, od kterých se v pokročilých letech války upouštělo a které se nahrazovaly filmy produkce německé, opatřovaly se německými titulky.⁴¹⁷*

Nejmenší diváci se mohli v kinech sice ještě v roce 1940 dívat na pohádky od Walta Disneye,⁴¹⁸ avšak poté jim to bylo znemožněno, neboť se orientace kinematografie vhodné nejen pro děti orientovala jenom na produkci zemí, s nimiž bylo nacistické Německo zadobře nebo alespoň v neutrálním vztahu. Děti tak mohly zhlédnout třeba loutkový film o Ferdovi Mravencovi, který si přivlastnila Říše a pomocí nějž ta se propagovala v zahraničí. Mládež, která filmy milovala především díky útěku z nepříjemné reality, si obzvláště líbala ve veselohrách,⁴¹⁹ o čemž se zmiňoval druhoválečný současník ve svém díle: „*Krajně překvapující, ale neoddiskutovatelnou skutečností je nesmírný úspěch komedie ve válečných dobách. Je dokonce jisté, že hry a filmy, které byly v mírových dobách považovány za opravdu příliš hloupé, ve válečných dobách nebo v nejistých časech získávají přízeň obecnstva. To proto, že divák válečných let je bytost oslabená nejistotou, starostmi a podvýživou. Válečný divák je velice skromný. Je to tím, že ztratil důvěru v sebe,*

⁴¹⁵ MICHLOVÁ, s. 36.

⁴¹⁶ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁴¹⁷ BURIANOVÁ, s. 165.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 113.

⁴¹⁹ MICHLOVÁ, s. 45–47.

že je šťastný, může-li se cítit nadřaděný kterékoli osobě, jakkoli byla hloupá.“⁴²⁰ Mezi další oblíbené, českými návštěvníky vyhledávané, vlastnosti filmu se řadila vlastenecká symbolika jinotaje. Na tyto vsuvky upozorňovali gestapo českého humoru a prostředí znali sudetští Němci.⁴²¹ Ke cti protektorátního filmu vždy sloužilo, že se jeho režiséři nedali zlákat k natočení nacismus a kolaboraci propagující snímek, byť se v něm tu a tam vyskytovaly antisemitské scény. Přesto čeští diváci považovali za kolaboranty všechny umělce, kteří se uvolili spolupracovat s německým filmem.⁴²² Jak lze předpokládat, i v oblasti kinematografie mělo židovské obyvatelstvo své omezení. Od února 1940 se na ně vztahoval zákaz vstupu do biografu.⁴²³

Třebaže v době válečné se nikterak nesnižovala ze strany běžných obyvatel záliba v chození divadla, ze strany úřadujícího aparátu byla snaha divadlům a představením v nich hraných učinit přítrž. Proto se množství divadel rušilo úplně nebo se podstupovalo Němcům. V roce 1944 se pak v rámci vyhlášení totální války zavřela až do odvolání všechna česká i německá divadla úplně.⁴²⁴ Mnoho umělců již na počátku války emigrovalo ze země kvůli svému náboženství nebo politickým názorům a co se samotných divadelních her týká, ty procházely přísnou cenzurou. Autoři pocházející ze zemí, s nimiž byla Německá říše ve válce (např. William Shakespeare),⁴²⁵ nebo autoři židovského původu (např. Hans Krása se svojí dětskou operou *Brundibár* z roku 1938) se pro protektorátní obyvatelstvo staly tabu.⁴²⁶ Na divadelních prknech se nesměly objevovat výrazy jako republika, demokracie nebo právo, stejně jako divadelní postavy nemohly cestovat do Londýna či Moskvy, ani nemohly pít whisky nebo gin. Místo toho jezdily do Madridu a občerstvovaly se pivem.⁴²⁷ Tak, jako se dětem a mládeži zamlouvala návštěva divadel, tak u nich budily nadšení cirkusy, procházky po zoologické zahradě nebo klidně jen poslech pohádky gramofonové desky z tepla domova.⁴²⁸ Trávit volné odpoledne dále mohla

⁴²⁰ PAGNOL, Marcel, *Poznámky o smíchu*, Praha 1948, s. 50.

⁴²¹ FRAJDL, s. 47.

⁴²² MICHLOVÁ, s. 46.

⁴²³ BURIANOVÁ, s. 168.

⁴²⁴ MAZUREK, Jan, *Stručné dějiny české hudby*, Ostrava 1997, s. 97.

⁴²⁵ MICHLOVÁ, s. 35–42.

⁴²⁶ MAZUREK, s. 98.

⁴²⁷ DOLEŽAL, s. 20.

⁴²⁸ BURIANOVÁ, s. 113.

nejmladší generace v muzeích a na výstavách, tedy ovšem mimo Židů, kterým se nařízením z roku 1941 tyto kratochvíle zapovídaly.⁴²⁹

Své místo v zájmech protektorátního obyvatelstva nadále zaujímala literatura, případně nejrůznější noviny, magazíny a časopisy. Čím se stávala válečná doba těžší, tím více sílila touha buď po obsahově nenáročném braku ideálně s dobrodružnými či milostnými prvky⁴³⁰ nebo právě naopak, po poesii a po náročnějších knihách z dob národního obrození.⁴³¹ Přístup k literatuře jako takové se ale stalo obtížnější záležitostí a to obzvláště pro Židy, kterým bylo od září 1941 si půjčovat knihy zakázáno.⁴³² Spolu s rušením množství knihoven, a to včetně těch školních, a spolu s tím se zpříšňovala cenzura. Ta měla mimo jiné na starosti zveřejňování seznamu povolených děl. Zakázáni byli židovští autoři, stejně jako anglická, americká, francouzská, ruská, polská a jugoslávská literatura.⁴³³ Za ke čtení nevhodné se dále považovaly knihy s legionářskou a celkově s národně osvobozenou či protinacistickou tematikou.⁴³⁴ Naopak se propagovaly překlady děl německých autorů nebo díla s dělnickými a antisemitskými náměty.⁴³⁵

Stejně jako za první republiky vycházela různá periodika určená dětem, nejnak tomu bylo za protektorátu. Snad jen s tím rozdílem, že Židům se noviny ani časopisy prodávat nesměly.⁴³⁶ Pro ty nejmenší byl určen časopis *Srdíčko a Punt'a*, těm o něco starším týdeník *Mladý hlasatel*, který si svoji popularitu přes nutnou přítomnost války se týkajících a propagandistických článků ještě zvýšil, když se do jeho čela dostal Jaroslav Foglar. Ten kupříkladu na celobarevných stránkách nabádal čtenáře, aby si zakládali vlastní čtenářské kluby, nechal otiskovat a odpovídal na jejich dopisy, ale především se stal autorem legendárního kresleného seriálu *Rychlé šípy*, který byl prvně otištěn právě na stránkách *Mladého hlasatele*. Čtenáři si tak brali hojně za vzor čestné a statečné chování hlavních hrdinů příběhu a to minimálně do té doby, kdy byl *Mladý hlasatel* za nejasných okolností

⁴²⁹ KASPEROVÁ, s. 26.

⁴³⁰ DOLEŽAL, s. 25.

⁴³¹ MICHLOVÁ, s. 35–39.

⁴³² KASPEROVÁ, s. 26.

⁴³³ MICHLOVÁ, s. 35–39.

⁴³⁴ FRAJDL, s. 46.

⁴³⁵ MICHLOVÁ, s. 35–39.

⁴³⁶ PETRŮV, s. 220.

v roce 1941 zrušen.⁴³⁷ Když šlo v roce 1944 do tuhého, v srpnu toho roku se zmenšil rozsah denního tisku a zároveň přestala vycházet některá periodika. Hned v září navíc vyšel zákaz vydávat knihy zábavné povahy.⁴³⁸

Nepostradatelnou součástí všedního života všech protektorátních obyvatel včetně dětí a mládeže se stal rozhlas. Oficiální vysílání se dalo poslouchat jen ve dne,⁴³⁹ a to na čtyřech stanicích, z nichž tři byly v jazyce německém.⁴⁴⁰ Legální rozhlasové vysílání se podrobovalo cenzuře a některé projevy v něm znějící se dokonce předtáčely.⁴⁴¹ Na některých stanicích probíhala doplňující výuka německého jazyka, ku které byli školáci vedením školy nabádáni, aby se jí účastnili a následně pak s těmito úkoly pracovali ve vyučovacích hodinách.⁴⁴² V opozici s legálním vysíláním stálo to nelegální, které mělo své sídlo v Moskvě nebo Londýně. Poslech tzv. Kroměříže (kromě říše, pozn. autorky) se sice od září 1939 trestalo vězením nebo smrtí,⁴⁴³ ale málokdo si z oné výhrůžky někdo něco dělal. O tom se lze dočíst i v protektorátních anekdotách: „*Ptal se Neurath jak Češi poslouchají. ‚Dobře pane protektore‘ odpověděl Hácha. ‚Ve dne poslouchají mě a v noci Londýn!*“⁴⁴⁴ a „*Odjela panímámě dcera do Prahy a jakoby se po ní země slehla. Nepsala, ani se nevracela. Sedla maminka a napsala do rozhlasu: ‚Prosím, dejte do hlášení, že se mi ztratila Boženka. Ale dejte to do toho anglického radia, to naše nikdo neposlouchá!*“⁴⁴⁵ O poslechu zahraničního rozhlasu též jedna pamětnice hovořila: „*Jediný rádio bylo na statku... Měli takový malý, starý rádio. A tam poslouchali Londýn. To víš, že nesmělo se to. Ještě bylo tady ve vsi jedno to rádio... Tam chodila jiná parta (kolaboranti, pozn. autorky).*“⁴⁴⁶ Židům se rozhlasové přijímače zabavovaly v září 1939 raději úplně.⁴⁴⁷ Existovala sice snaha zavádět technická opatření, která se hojnému poslechu zahraničního protiríšského rozhlasu snažila zamezit, např. stavění rušiček nebo odstraňování součástek

⁴³⁷ SUK, Pavel, *Mladý hlasatel jako nástroj nacistické propagandy pro děti a mládež*. In: ČEŇKOVÁ, Jana (ed.), *Válečné dětství a mládí (1939–1945) v literatuře a publicistice*, Praha 2016, s. 27–44.

⁴³⁸ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 87.

⁴³⁹ BURIANOVÁ, s. 84.

⁴⁴⁰ MICHLOVÁ, s. 49.

⁴⁴¹ BURIANOVÁ, s. 84.

⁴⁴² VELČOVSKÝ, s. 157.

⁴⁴³ BURIANOVÁ, s. 84.

⁴⁴⁴ TŮMA, Vladimír, *Protentokrát. V zrcadle lidového humoru*, Praha 1945, s. 40.

⁴⁴⁵ TŮMA, s. 83.

⁴⁴⁶ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁴⁴⁷ PETRŮV, s. 217.

umožňující poslech krátkých vln,⁴⁴⁸ leč touha po informacích ze svobodných zemí donutila Čechy k vymýšlení různých klíčků, jak nastavená omezení obejít. Pověstné zlaté české ručičky tak zvládli vytvořit součástku zvanou *čerčilka*, která dokázala chytat krátké vlny.⁴⁴⁹ Z mechanického rušení zahraničního vysílání si taktéž dělal legraci jeden dobový fór: *„Jede občan ve vlaku večer domů a zmožen únavou usne v kupé. Zvyk je druhá přirozenost, a protože je právě půl jedenácté, počne mluvit ze spaní: ‚Volá Londýn, uslyšíte naše večerní zpravodajství...‘ Sedí naproti němec s lívancem na klopě, a sotva zaslechne první slova, nadme tváře a spustí: ‚Brmbrmbrm, brmbrmbrm, brmbrm, brmbrmbrm!‘“*⁴⁵⁰

Na první přičky svých nejoblíbenějších činností však mládež řadila tanec a s ním spjatou hudbu. Vzhledem k potlačování českého národního cítění vzrostl zájem o hudbu českých klasiků stejně jako zájem o lidové písně,⁴⁵¹ z nichž byly některé dokonce oficiálně zakazovány.⁴⁵² Nejoblíbenějším žánrem, zejména u mladší generace, se stal swing. Německá propaganda tak měla na práci nelehký úkol, a to vytyčovat hranice mezi ještě nezávadnou hudbou a „zvrhlým“ jazzem.⁴⁵³ Populární hudbě, ke které patřil i swing, se tak nevyhnula striktní opatření, kdy se zakazovalo poslouchat hudbu židovských autorů i interpretů. Stejně tak nacistům vadili černošští hudební umělci hrající nejčastěji jazz, a to jednak kvůli jejich rase a jednak kvůli přenášení americké kultury do Říši obsazených území.⁴⁵⁴

S hudbou spojený tanec se během protektorátu střídavě zakazoval a povoloval. Pakliže se říšská vojska zrovna nacházela v některém válečném tažení, v protektorátu se na znamení solidárnosti se tančit nesmělo. Když Říše zvítězila, tančit se na znamení zas povolilo. Po útoku na Sovětský svaz se ve druhé polovině roku tanec opět zakázal, tentokrát však již definitivně. Jedinou legální výjimkou, jak se unášet rytmem, se staly taneční kurzy,⁴⁵⁵ které trvaly až do jejich zákazu směřovaného do poslední protektorátní

⁴⁴⁸ MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 103.

⁴⁴⁹ BURIANOVÁ, s. 85.

⁴⁵⁰ TŮMA, s. 38.

⁴⁵¹ MAZUREK, s. 95–96.

⁴⁵² MARŠÁLEK, *Pod ochranou hákového kříže*, s. 197.

⁴⁵³ KOURA, s. 657.

⁴⁵⁴ MICHLOVÁ, s. 42.

⁴⁵⁵ KOURA, s. 488.

zimy.⁴⁵⁶ Oproti dnešní době taneční kurzy byly prestižní společenskou událostí v životě každé mladé dámy a muže těsně před prahem dospělosti. Kurzy nejenom, že naučily mládež tančit, správně se chovat a oblékat, ale zároveň tvořily jakousi pomyslnou čáru mezi dětstvím a dospělostí, neboť to byly právě taneční, které uváděly chlapce a dívky do společnosti. Mladíkům byl velen oblékat si do hodin černý oblek a někde dokonce smoking. Dívky se měly na všední lekce obléknout do tzv. odpoledních šatů a na prodloužené a závěrečné lekce již měly předepsány dlouhé toalety. Nejčastěji byly tyto šaty v romantickém, historizujícím stylu ušité z lehkých látek v pastelových barvách. Jelikož se podle tehdejších pravidel u takto mladých děvčat velebila líbeznost, prostota a cudnost, šaty zvolené na prodloužené a závěrečné lekce se vyznačovaly u krku uzavřeným dekoltem, zahalenými rameny a absencí výrazných šperků a parfémů. Pro tyto příležitosti se doporučovalo dívkám šaty ozdobit květinou nebo šerpou v pase. Co však mladé dáme chybět nesmělo, byly do tanečních hodin předepsané rukavičky.⁴⁵⁷

Opakem legálních tanečních kurzů se staly nelegálně pořádané tancovačky na vesnicích či periferiích měst, jichž se nejčastěji účastnili tzv. potápky a bedly.⁴⁵⁸ Tito členové protektorátní subkultury se vyznačovali svojí výstředností a odmítavým postojem vůči tehdejšímu systému, neboť ten zakazoval, pro co oni nejvíce horovali. Tato mládež holdující americké kultuře, a to především hudbě a tanci, nejčastěji pocházela z vyšších kruhů.⁴⁵⁹ Měla značně specifický vzhled, styl oblékání, chůzi i mluvu, pročež se s oblibou stávala terčem veřejného zesměšnění v nejrůznějších člancích, kresbách, karikaturách⁴⁶⁰ a dokonce se většinová mládež za ně převlékala na maškarní bály.⁴⁶¹ Tím, že se vymykala průměru, tak se stala mimo nacistů, trnem v oku běžným protektorátním konzervativním občanům, kteří nutně nemuseli stranit Německé říši.⁴⁶² Ze strany nacistického předáka bylo o této mládeži mluveno následovně: „*Většina české mládeže se právě tak jako dospělí příliš oddávala mylné víře, že v době ilusionismu lze pokračovati i za změněných poměrů a že neskutečností dávanou zvlášť okázale najevo ve formě exotických, opět většinou amerických*

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 692.

⁴⁵⁷ BURIANOVÁ, s. 186.

⁴⁵⁸ KOURA, s. 693.

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 492.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 630.

⁴⁶¹ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁴⁶² KOURA, s. 597.

*forem a zvyků á la ‚potápka‘ a ‚kristýnka‘ lze uniknouti účinku věčných osudových sil v životě národů. Tomuto stavu nejasnosti, nepořádku, rozervanosti a výstřelků bylo nutno učiniti konec jak ve vlastním českém zájmu, tak i v dobře uváženém zájmu říše, neměla-li nejbližší generace Čechů opět procházeti miasmi politické bezpudovosti a protidějinného zaměření, a tím trpěti po celý život škodu na svém duchovním politickém postoji.*⁴⁶³ Takový potápka se vyznačoval uzoučkým knírkem a delšími vlasy, které si mnohdy na zátylku podtácel kulmou. Na hlavu si nasazoval, přesněji řečeno namačkával, klobouk zvaný tatra. Oblékal se do saka v nejlepší možné případě kostkovaného, které však muselo být o několik čísel větší. Pod vysoký košilový límeček si potápka uvazoval kravatu buď abnormálně širokou a pestrobarevnou nebo extrémně úzkou. Tu mohl bez problémů nahradit tkaničkou od bot. Stylové kalhoty měly být co možná nejužší a zároveň o něco kratší, aby byly vidět barevné vzorované ponožky a kožené těžké polobotky zvané *mad'ary* na silných podrážkách zvaných kvůli své světlé barvě *sáidla*. Celý tento oděv býval doplněn o deštník, i když zrovna neměl padat déšť.⁴⁶⁴ Nebylo tedy divu, že tito chlapci vynakládali nemalé úsilí a zároveň snad celé jmění „jen“ za vyjádření svého mladického světonázoru.⁴⁶⁵ Ačkoliv to v době protektorátu nebyvalo časté, v případě této subkultury chlapci zastíňovaly dívky, jejichž oděv se vyznačoval kratší sukní až nad kolena, vysokými podpatky a náročnějším účesem.⁴⁶⁶

Čehož ale děti a mládež téměř každodenně a s radostí využívaly, bylo setkávání se a hraní si se svými kamarády, většinou stejné národnosti, jak vyplývá z následujícího nařízení: *„Školní mládež se nechová k německým občanům, a to dokonce k představitelům úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě a orgánům říšské branné moci tak, jak toho vyžaduje slušné chování vůbec, ba že naopak staly se i případy porušení slušného chování.*“⁴⁶⁷ Další obdobný apel na sebe nenechal dlouho čekat: *„Bylo si stěžováno na to, že česká školní mládež zejména české středoškolské studentstvo obtěžuje různým způsobem (jako vrážením při chůzi, spíláním apod.) německou školní mládež. Podle pokynů... se*

⁴⁶³ PFITZNER, s. 16–17.

⁴⁶⁴ KOURA, s. 512–527.

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 544.

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 529.

⁴⁶⁷ Chování české školní mládeže vůči německým úřadům a německým občanům v Protektorátu Čechy a Morava, 12. června 1939, AMP, fond IV/15: II. státní čl. reálka v Plzni (1845) 1906 – 1942 (1957), karton 1567.

*důrazně žádá, aby správcové všech českých škol ihned upozornili českou školní mládež, zejména středoškolské studentstvo, že se musí vyvarovati všech podobných činů a vůbec provokací proti německé školní mládeži a že v případě neuposlechnutí bude proti pachatelům s největším důrazem zakročeno.*⁴⁶⁸

Rivalitu mezi Čechy a Němci dosvědčovala jedna ze vzpomínek pamětnice Jaroslavy Ž., kdy hovořila o nadávkách: „*Ale museli jsme slabě... protože aby nás nezavřeli...* (Říkali jsme, pozn. autorky), *že se na ně vyserem.*“⁴⁶⁹ Pokračovala tím, jak si během protektorátu mladá generace nadávala mezi sebou: „*Nadávali jsme si. Blbče... káčo, krávo, různě.* [smích] *Různě ty [...] zvířecí jména.* (Nadávká, pozn. autorky) *vole... to víš, to bylo moderní.*“⁴⁷⁰

Společnost dětem při hrách, např. při hře na honěnou⁴⁷¹ mohl výjimečně dělat pes nebo jiný domácí mazlíček, avšak živit nějaké domácí zvíře ve městě a jenom pro potěchu bylo obtížné, neboť i krmivo pro zvířata bylo na příděl. Židovským dětem by ale ani spousta krmiva pro zvířata nebyla nic platná, neboť Židé se svých zvířecích členů rodiny museli v roce 1942 zbavit.⁴⁷² Ačkoliv to bylo z hlediska tehdejší výchovy nereálné, čistě teoreticky si české děti nesměly hrát po odbití 11. hodiny večerní, kdy byl nařízen zákaz pohybu na veřejném prostranství.⁴⁷³ Židé měli onu večerku posunutou již na 8. hodinu večerní.⁴⁷⁴

4.5 Lepší šatit nebo živit?

Ačkoliv se tato otázka v dnešní době vznáší směrem k dětem spíše už jen s lehkou nadsázkou, v době protektorátu dělala mnohým hospodyňkám a matkám hluboké vrásky. To, že přidělové lístky teoreticky jasně hovořily, kdo má na co nárok, ještě neznamenalo, že

⁴⁶⁸ Zamezení nepřístojnostem ze strany české školní mládeže ve styku s mládeží německou, 22. listopadu 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karta 1523.

⁴⁶⁹ Rozhovor s Jaroslavou Ž. (nar. 1934) vedla Štěpánka Skálová, 5. března 2018.

⁴⁷⁰ Rozhovor s Jaroslavou Ž. (nar. 1934) vedla Štěpánka Skálová, 5. března 2018.

⁴⁷¹ Rozhovor s Jaroslavou Ž. (nar. 1934) vedla Štěpánka Skálová, 5. března 2018.

⁴⁷² MICHLOVÁ, s. 76.

⁴⁷³ Tamtéž, s. 71.

⁴⁷⁴ PETRŮV, s. 217.

daná potravina nebo jiný druh zboží byl k mání i fyzicky. Děti školou povinné, byť stále měly pro svou věkovou kategorii jiný přidělový systém, se už ve stylu oblékání ani v sortimentu konzumovaných potravin příliš nelišily od dospělých. Jinak řečeno, stříhy oděvů pro ně určené již byly víceméně zmenšeniny oděvů pro dospělé a k jídlu dostávaly to, co běžně jejich matka vařila celé rodině k obědům či večeřím. Speciální porce dostávaly jen ty nejmenší děti, o nichž pojednávala předchozí kapitola.

Jelikož byly zavedeny již několikrát zmiňované potravinové lístky, obchodovat na černém trhu se z finančního hlediska pro průměrného protektorátního občana nedalo věčně, vytvářet si větší zásoby se přísně trestalo, vozit aprovizaci z venkova nebylo pro měšťany také zrovna nejbezpečnější a dostat se ke kvalitním, pokud vůbec nějakým, potravinám se dalo srovnávat s nadlidským úkolem. O tzv. křečkování hovořila pamětnice ze vsi pocházející takto: „*Můj tatínek byl hajný. Procházel lesem, byl tam štos pařezů složených, a slyšel syčení. Tak se šel podívat a ona tam v pytli byla husa. Ale krmená! Krmila se šiškami, to víš, ta byla! Přinesl (ji, pozn. autorky) domů, ale on to byl takovej starej poctivec, chodil tady do Mýta... měl tam známý, tak se tam zmínil, jestli tam někomu nechybí husa. Skutečně si pro ni přijel nějakej pan Kasík, on měl tenkrát kolik dětí a měl tuberkulózu, takovej hubenej člověk, a že tu husu si chtěli krmít a on jim jí někdo ukrad. Tak mu jí tu husu (otec, pozn. autorky) dal [smích] a on mu za ní dal tabačenu. Každěj mužskej dostal k lístkům tabačenu a on mu za to dal tu tabačenu.*“⁴⁷⁵ Nastala tak éra všelijakých náhražek a různých kliček, jak se k nějakému jídlu ideálně zadarmo a legálně dostat. Kdo se tedy chtěl alespoň o trochu lépe najíst a uklidit se zároveň do většího bezpečí, musel opustit město a odstěhovat se na venkov, kde se pak musel začít věnovat zemědělství nebo chovu.⁴⁷⁶

Ztížené podmínky pro shánění potravin měli od roku 1940 Židé, kteří mohli nakupovat ve vybraných árijských obchodech buď mezi 11:00 a 13:00 anebo mezi 15:00 a 16:30,⁴⁷⁷ přičemž se nejzazší hranice nákupu se později posunula a navštívit obchod tak bylo možné provést nejpozději do 17:00. Aby Židům byly tyto nákupy ještě ztíženy, jinou otevírací dobu pro ně měly stanoveny různé instituce, které pro ně byly určeny a které se

⁴⁷⁵ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁴⁷⁶ MICHLOVÁ, s. 87.

⁴⁷⁷ JURÁŠEK, s. 14.

mnohdy nacházely na opačných stranách města. Přístup k nim činil těžším i fakt, že Židé měli zakázán vstup do různých částí města, nejčastěji do jeho centra a parků.⁴⁷⁸ O tom se zmiňuje i mladá Židovka v novele Jana Otčenáška: „*Když jsem byla malá, dělala jsem nemocnou, abych nemusela do školy... někdy. Měla jsem strach z matematiky. Nemám na ni hlavu. Ted' už bych se jí nebála, ted' už ne. Já vlastně nikam nesmím. Ani do kina... možná že ani sem do parku. Spíš ne než ano, už ani nevím.*“⁴⁷⁹

Pryč byly doby, kdy hospodyně vařily nedělní oběd podle kuchařek, přičemž za první republiky se značné oblibě těšila ta od Marie Janků-Sandtnerové. Za protektorátu se funkce kuchařek poněkud změnila, pokud se ovšem nejednalo o recepty z přídělů. V prvorepublikových kuchařkách se mohlo během válečné doby nanejvýše listovat a vzpomínat na to, jak doba vzniku oné knihy kuchařských předpisů byla plná hojnosti.⁴⁸⁰ Protektorátní strážníci se museli spokojit jen s minimem tuků, vajec a masa. Na úkor toho se začalo hojně vařit z luštěnin, některých druhů zeleniny a brambor.⁴⁸¹ Proto kuchařky vskutku ocenily recept na bramborovou bábovku bez použití vajec.⁴⁸² Symbolem protektorátu se tedy staly, resp. musely se stát, náhražky. Cukr se nahrazoval cukerinem, med „sladomedem“, místo čaje se propagoval odvar z jehličí a mléko znaly městské děti povětšinou z prášku. Pokud si chtěly městské domácnosti alespoň trochu přilepšit kvalitnějšími potravinami, stačilo vyslat někoho z rodiny do lesa na jahody či maliny, do sadů na spadaná jablka, případně si nějakou zeleninu vypěstovat za oknem nebo na balkoně. Za protektorátu se dále rozmohl, byť se jednalo o nelegální záležitost, chov králíků v bytě, např. v koupelně.⁴⁸³ V jedné plzeňské domácnosti s 11 dětmi se tak vařily brambory, kaše, nebo se dokonce jedly jako řízky obalované kopřivou, ale „*maso bylo na lístky, to nebylo, většinou salám se třeba obalil a tak. Řízky, to bylo všechno na lístky, to se schovávalo na Vánoce...*“⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ KASPEROVÁ, s. 25.

⁴⁷⁹ OTČENÁŠEK, Jan, *Romeo, Julie a tma*, Praha 1961, s. 22–23.

⁴⁸⁰ FRANC, Martin, *Moderní české kuchařky*. In: Historický obzor 8, 1997, 5–6, s. 132.

⁴⁸¹ BURIANOVÁ, s. 104.

⁴⁸² FRANC, Martin, *Moderní české kuchařky*. In: Historický obzor 8, 1997, 5–6, s. 132.

⁴⁸³ MICHLOVÁ, s. 82–88.

⁴⁸⁴ Rozhovor s Jaroslavou Ž. (nar. 1934) vedla Štěpánka Skálová, 5. března 2018.

Pro co největší využití živin z potravy se např. doporučovalo jíst maso pouze v pracovní dny, kdy tělo vyžadovalo nejvíce energie. Mezi dobové rady se také řadilo vařit nejrůznější omáčky, které alespoň pocitově zakryly monotónnost jídla, a to díky nim nemuselo být tak suché.⁴⁸⁵ Ani tato opatření však nenahradila nedostatek kvalitní potravy a vůbec nedostatek potravy jako takové se nutně musel projevit i na chatrném zdraví protektorátních obyvatel. Lidé začali ztrácet na váze a mnozí z nich tak trpěli podvýživou.⁴⁸⁶ Z nedostatečné výživy si, jak tomu v těžkých chvílích bývá, dělala legraci i dobová anekdota: „*Kdy bude konec války? Až se Göring vejde do Goebbelsových kalhot.*“⁴⁸⁷ Podvýživa byla již jen krůček k snadnějšímu ohoření protektorátních obyvatel, přičemž se značně navýšil počet nemocných tuberkulózou. Všeobecně počet nemocných lidí v roce 1945 vzrostl oproti roku 1938 o celých 77 %.⁴⁸⁸

S potravinovými přiděly pro školáky šly jako obvykle ruku v ruce přiděly na textilie a boty stejně. Jelikož bylo možné pro dívku ve věku mezi 3 a 14 lety opatřit za rok podle přidělených lístků např. set složený z vlněných šatů, sukně, větrovky, dvou blůzek, noční košile, dvou kusů spodních kalhotek, dvou párů punčoch a pouhého metru látky, muselo se logicky přistoupit k všelijakým šetřícím opatřením. Nutno totiž mítí navíc ještě na mysli, že oděv podléhá nejenom běžnému opotřebením, ale navíc ještě značně rychlému růstu jeho nositelky. Nestačilo tak používat pouze lacinější materiály, např. za války tolik rozšířené umělé hedvábí, ale bylo nutno kombinovat na nový oděv více materiálů, čímž se skvěle využívaly zbytky látek, šít ze dvou starších šatů jedny nové a švy po původním oděvu zamaskovat nejrůznějším štěpováním, sámkováním a skládáním.⁴⁸⁹ Ztráta svěžesti materiálu nebo diskolorace oděvu se řešila jeho přebarvením barvou na textil značky DUHA, která se prodávala až v 60 odstínech.⁴⁹⁰ Značnou popularitu si též získaly šaty z kombinace vlny a pleteniny. Obzvláště u menších dětí nastával problém s nedostatkem punčoch, ponožek a podkolenek. Ten se řešil tak, že se dětské punčochy ustříhly těsně pod poničenými koleny. Po obvodu takto vzniklého lemu se všila gumička, díky níž dřívější

⁴⁸⁵ BURIANOVÁ, s. 104.

⁴⁸⁶ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 94.

⁴⁸⁷ TŮMA, s. 28.

⁴⁸⁸ FRAJDL, s. 26.

⁴⁸⁹ BURIANOVÁ, s. 24–47.

⁴⁹⁰ Tamtéž, s. 115.

punčochy daly vzniknout ještě nějaký čas použitelným podkolenkám, které v době protektorátu byly naprosto běžnou součástí dětského šatníku,⁴⁹¹ přestože se bílé podkolenky od 30. let staly symbolem pro německé studenty.⁴⁹² V zimních měsících oblékali rodiče svým dětem bez rozdílu národnosti pod oblečení dlouhé teplé vlněné prádlo, tzv. jégrovky.⁴⁹³ Stejně jako tomu bylo u dospělých, i na dětském oděvu bylo populární vyšívat lidové motivy převzaté z národních krojů, avšak v případě oblečení pro ty nejmladší se zhotovovala výšivka jemnější a ke všemu se jí zdobily spíše dívčí šaty než ty chlapecké.⁴⁹⁴

Tak jako Češi dávali za protektorátu veřejně a dobrovolně lidovou výšivkou najevo své češství, tak dávali Židé, sice veřejně, ale již ne dobrovolně, najevo své židovství. Od září 1941 museli totiž od pouhých 6 let věku nosit na levé straně hrudi na šatech přišíitou a jako dlaň velikou žlutou šesticípou hvězdu opatřenou nápisem *Jude* vyvedeném v černé barvě.⁴⁹⁵ Na setkání s takto označenou dívkou vzpomínal ve svých pamětech německý rodák z Olomouce: „*Byla* (to, pozn. autorky) *obzvláště pěkná dívka. Když musela na přelomu let 1941 a 1942 nosit židovskou hvězdu, setkával jsem se s ní denně jako učeň českého holiče, který měl malý obchod na rohu* (dvou ulic, pozn. autorky)... *Občas stála ve dveřích prodejny. Když jsem ji pak – pokud možno ještě v uniformě Hitlerjugend – míjel, bylo mi trapně. Zdravil jsem ji českým pozdravem nazdar nebo ahoj.*“⁴⁹⁶ Dobový humor se snažil zlehčit neveselou situaci tím, že slovo *Jude* s nadsázkou vysvětloval jako „*Italien Und Deutschlands Ende*“.⁴⁹⁷

Do školních lavic dívky nosily šaty z kvalitnějších látek, nejčastěji z vlny, neboť šat se ve škole při sezení snadněji ošoupal. Dalším trikem, jak zamaskovat rychlejší opotřebování látek, bylo šít oděv do školy z látek tmavších barev nebo z látek vzorovaných, nejčastěji kostičkovaných. Šaty z tohoto materiálu se nejčastěji doplňovaly světlým límečkem, který zabraňoval odírání samotných šatů kolem krku. Tímto způsobem poničený límeček však nebylo problém odpárat a za velmi nízký finanční obnos koupit

⁴⁹¹ Tamtéž, s. 24–47.

⁴⁹² Tamtéž, s. 113.

⁴⁹³ Tamtéž, s. 70.

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 157–161.

⁴⁹⁵ KASPEROVÁ, s. 26.

⁴⁹⁶ NATHER, s. 26.

⁴⁹⁷ Konec Itálie a Německa; TŮMA, s. 25.

nový a našít jej na místo toho starého. Alternativou šatů se stala růstu opticky lépe vzdorující kombinace halenky s plisovanou, zvonovou nebo skládanou sukní, avšak nikdy ne s kalhotami, které se považovaly obzvláště pro takto mladé dívky za naprosto nevhodné. Aby se zbytečně neopotřebovávaly punčochy, navlékaly dívky na nohy podkolenky, na něž nasazovaly stejně jako chlapi kožené polobotky, případně v zimě meltonky. Jedna z pamětnic vzpomínala, že jí „*sehnali boty šněrovací, takový vysoký, ale oni byly velký. Tak maminka mi ušila ze starýho kabátu bačkory a já jsem je nosila do těch bot*“.⁴⁹⁸ Na hlavu si dívky posazovaly jednoduché plstěné kloboučky, barety,⁴⁹⁹ rádiovky nebo šátky. Často si dívky samy zhotovovaly pokrývky hlavy samy. Taková čapka mohla klidně být i upletená z vínové příze s vyplétanými hvězdami, jak o tom vyprávěla pamětnice pocházející z vesnice.⁵⁰⁰

Dospívající dívky pocházející zejména z města se zabývaly ještě několika záležitostmi ohledně odívání navíc. Od malých holčiček se definitivně odlišovaly spodním prádlem. Jeho součástí se stala dobře padnoucí podprsenka, kalhotky, kombiné, podvazkový pás dobovou odbornou terminologií označován jako *bokovka* a jemné punčochy se švem. Jelikož se s přibývajícými válečnými lety nové punčochy nedaly jen tak sehnat, v rámci prodejen s obuví vznikaly jejich správkárny. Jejich zaměstnanci tak byli schopni vyspravit zatržené očko nebo rovnou našít celá chodidla. Přesto se považovalo za hrozné plýtvání nosit punčochy každý den, ačkoliv bylo do té doby společenskými pravidly chození bez nich zapovězeno. Teorie však byla něco jiného než praxe, a tak mladé dívky i ženy začaly nosit do bot jen ponožky, případně chodily na boso úplně a na zadní stranu lýtek si malovaly šev, aby alespoň budily optickou iluzi natažených punčoch. Chození s holýma nohama s sebou ale neslo nutnost hladkých nohou bez chloupků, k čemuž nabádaly i reklamy v dobových periodikách na depilační krémy sehnatelné v drogeriích nebo lékárnách.⁵⁰¹ V tomto ohledu byl venkov mnohem benevolentnější než město, neboť podle vzpomínek jedné z pamětnic se vesnická děvčata nikterak nezaobírala potřebou mít hladké nohy.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁴⁹⁹ BURIANOVÁ, s. 112–116.

⁵⁰⁰ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁵⁰¹ BURIANOVÁ, s. 70–73.

⁵⁰² Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

Typickým chlapeckým oděvem a zároveň ošacením značného množství chlapců ku příležitosti návštěvy školního zařízení byl anglický oblek specifického střihu. Ten se skládal z krátkých kalhot s nažehlenými puky a doplněných podkolenkami, přičemž kalhoty starších chlapců se prodlužovaly a nebylo již nutné je podkolenkami doplňovat. Alternativou klasických kalhot, ať už krátkých nebo dlouhých, byly pumpky. Do kalhot nosili chlapci zastrčenou jednobarevnou nebo kostičkovanou košili a přes ni nejčastěji oblékali čtyřkapsové sako ovinuté opaskem. Na hlavu nasazovali tzv. bekovky⁵⁰³ a na nohy kožené polobotky, přes které si při nepříznivém počasí nasazovaly gumové návleky. Vesniční chlapci však do školy chodili často bosí.⁵⁰⁴

Ať už se jednalo o chlapce nebo o dívky, učebnice, sešity a další nezbytnosti potřebné pro výuku nosily děti v kožených brašnách, které měly za pomoci kožených řemíků připevněné na zádech. Pokud chtěl chlapec působit dospěleji, nosil své školní potřeby v pánské aktovce do ruky, přestože ta ze zdravotního hlediska nebyla zrovna nejšťastnější volbou.⁵⁰⁵ Ani jedno ze zmiňovaných zavazadel si ale nemohli dovolit židovští muži a chlapci, kterým se zakázalo prodávat brašnářské zboží krátce poté, co jim bylo znemožněno si od roku 1942 koupit si čepici.⁵⁰⁶ Psací potřeby si děti školou povinné ukládaly nejčastěji do dřevěné krabičky nebo do doma ušitého plátěného sáčku. Existoval sice již na zip zapínaný kožený penál, ale tomu dávalo přednost jen minimum žáků, neboť se za něj muselo platit drahocennými přidělovými lístky.⁵⁰⁷

Tělesná očista probíhala u protektorátních současníků také jinak, než je v dnešní době zvykem, což dokázala ve své paměti jedna z dotazovaných žen: *„Měli jsme necky. V těch neckách se pralo a nesměla jsi je nechat, aby moc vyschly, protože potom tekly, v těch škvírách. Jednou za týden na kamnech se ohřál veliký hrnec vody. Nejdřív se vykoupaly děti, v té jedné vodě, jedno po druhém. Pak se vykoupal tatínek, a to si dali takhle židle, abysme je neviděli, (a přes ně, pozn. autorky) deku. Nakonec se koupala*

⁵⁰³ Plochá čepice se štítkem.

⁵⁰⁴ BURIANOVÁ, Miroslava, s. 112.

⁵⁰⁵ BURIANOVÁ, s. 115.

⁵⁰⁶ PETRŮV, s. 220.

⁵⁰⁷ BURIANOVÁ, s. 115.

maminka. V té jedné vodě. Jinak jsme se myli v lavoru. A přes týden, jak jsi co potřebovala umýt, tak sis umyla v tom lavoru. ⁵⁰⁸

V nejvyšších ročnících obecné nebo měšťanské školy musely dívky navíc začít řešit na tu dobu značně tabuizované téma, a to menstruaci. Od roku 1920 se sice začaly vyrábět jednorázové menstruační vložky,⁵⁰⁹ avšak o těch se protektorátním ženám a dívkám mohlo většinou jen nechat zdát. Na dotaz, jaké dámské hygienické pomůcky se v době protektorátu v během menstruace používaly, dotazovaná pamětnice odpověděla následovně: *„Jedině hadry, protože vata nebyla. Ono je blbý o tom mluvit, ale já jsem si to třeba vyprala, muselo se to namočit do studený vody, tamhle dozadu na hradbě jsem si to pověsila, v létě to uschlo. Pamatuju si, jaký to bylo utrpení, když jsi vzala ráno vložku a teď jsi v tom celý den byla v té škole. Tyhle vložky nebyly... Dodnes si pamatuju, že tam byla jedna holka, a ta byla cítit na kus cesty. Taková hygiena byla. Až teprve když se sestra vdávala, to bylo v jednačtyřicátém roce, tak maminka jí tenkrát do výbavy koupila ty papírový. To jsem je viděla prvně... Jinak je prodávaly jako šitý... My jsme si šily pás. Abys to mohla na to (připnout, pozn. autorky), ale jediné ty šitý. Že jsi to na knoflíky jako připla. A bylo to z takovýho úpletu.* ⁵¹⁰

V přibližně stejném věku se dívky, dobovým slangem nazývané *žabec*,⁵¹¹ začaly zajímat o dekorativní kosmetiku. Jednou z možností bylo si ji pořizovat v obchodech. Takto si ji opatřovala z města pocházející pamětnice, konkrétně si kupovala barvu na řasy a červeně barvicí tyčinku na rty.⁵¹² Oproti tomu si z doma sehnatelných předmětů, konkrétně z ohořelé sirky, se kterou ráno zapalovala topivo v kamnech, černila obočí pamětnice ze vsi.⁵¹³ U používání barviva na obočí a řasy chemického původu z hlediska hrozby oslepnutí, ke kterému ve výjimečných případech docházelo, byly nařízeny kontroly těchto barviv.⁵¹⁴

⁵⁰⁸ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁵⁰⁹ UTRIO, Kaari, Dcery Eviny. Historie evropské ženy, Havlíčkův Brod 1994, s. 198.

⁵¹⁰ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁵¹¹ Dívka chodící ještě do školy, ale strojící se již jako mladá dáma.

⁵¹² Rozhovor s Annou A. (nar. 1924) vedla Štěpánka Skálová, 2. března 2018.

⁵¹³ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁵¹⁴ HERCÍK, Ferdinand, JUŘENA, Jan, *Předpisy o potravinách. Pro výrobce potravin, pro obchodníky s potravinami a pro kontrolní orgány potravinářské*, Brno 1940, s. 292.

Zároveň mladé dámy začaly radikálně měnit účes, který nahradil dosavadní způsobné copánky nebo obrovské mašle ve vlasech. Jelikož se žádný z tehdejších moderních účesů neobešel bez natočených polodlouhých vlasů umně tvarovaných do prstýnků a ruliček, bylo potřeba tedy vlasy nejprve nějakým způsobem zvlnit, pokud ovšem dotyčná neměla to štěstí mít vlnité vlasy od přírody. Jednou z možností bylo navštívit kadeřníka a nechat si od něj provést vodovou nebo trvalou ondulaci, která však byla oficiálně povolena až dívkám od 16 let. Levnější variantou bylo si vlasy sama nakulmovat nad plamenem nahříváním želízkem nebo spát přes noc v natáčkách, případně s vlasy natočenými na novinové proužky. Pro zafixování účesu se používala cukrová voda nebo pivo. Vlasy se pak myly asi jednou za 14 dní, přičemž k jejich očištění se kvůli šetření často používalo běžné mýdlo.⁵¹⁵

4.6 Což takhle přiložit ruku k dílu?

Téměř u všech generací v protektorátu se očekávalo, že se nějak, jakkoliv zapojí do válečného úsilí. Ti nejmladší sbírali od roku 1940 pod záštitou školy papír, železo, kosti nebo léčivých bylin.⁵¹⁶ Na sbírání starého papíru si nakonec lidé vymysleli následující říkanku: „*Jestliže jsi dobrým Čechem, vytíráš si cosi mechem! A každý kus papírku dáš Moravcovi na sbírku!*“⁵¹⁷ Práce mladších žáků byla hojně využívána i v zemědělství, např. při sklizení úrody brambor nebo chmelu.⁵¹⁸ K třítydennímu česání žateckého chmelu se prováděly náborové akce cílené zejména na ženy a mladistvé, přičemž nejnižší věková hranice byla stanovena na 12 let věku. Lákadlem se staly především slíbené vyšší přídělky potravin, méně už prospěšnost čerstvého vzduchu s vůní chmelu.⁵¹⁹ Pak se mohli mladší žáci zapojovat ještě do sbírky zimního oblečení pro německé vojáky na frontě. Této sbírce, u které se očekávalo, že se do ní zapojí všechny věkové kategorie protektorátních obyvatel,⁵²⁰ se vysmívala následující dobová anekdota: „*Vypukl opět jeden sběr. Tentokrát*

⁵¹⁵ BURIANOVÁ, s. 188–189.

⁵¹⁶ DOLEŽAL, s. 57.

⁵¹⁷ TŮMA, s. 61.

⁵¹⁸ MICHLOVÁ, s. 58.

⁵¹⁹ TAUCHEN, s. 109.

⁵²⁰ HORÁKOVÁ, Monika, SALÁK, Pavel, SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír, *Protektorát Čechy a Morava. Jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin. Vybrané problémy*, Ostrava 2010, s. 78.

zimních věcí na ruskou frontu, kde klesl teploměr, německé akcie a nálada vojska. Sbíralo se všechno od starých bačkor až do kožichů. Do jedné sběrný přišla chudá, prostá žena a odevzdala dětskou peřinku. Úředník na dar pohlédne, vidí, že peřinka je mokrá a zamračí se. ‚Víte, matko, je to od vás hezké, jistě ohromná obětavost, ale my to nemůžeme vzít. Vždyť je ta peřinka celá počuraná...‘ Žena se podívá na úředníka a odsekne: ‚Hele jak jste vybíraví! Najednou! Když to máte v Rusku protento – tak vám to nevadí a tahle trochu mokrá peřinka se vám nelíbí!‘⁵²¹

Na mládež středoškolského a vysokoškolského věku se však začala vztahovat již oficiální pracovní povinnost, kterou říšská propaganda vyzdvihovala následovně: *„Žádá-li dnes válka od vás také větší pracovní výkon, nesmíte v tom spatřovati pouhé nepohodlí všedního dne, nýbrž pouze a jedině přípravu k utváření krásnějšího života ve vítězné Evropě, která povstane z této války.“*⁵²² Přesto se jí snažili vyhnout, a to buď útekem na venkov, což ale bylo trestné,⁵²³ sňatkem, sebepoškozováním nebo dívky těhotenstvím.⁵²⁴ Již v roce 1939 byla zavedena *všeobecná pracovní povinnost*, která se vztahovala na všechny práceschopné muže s protektorátním občanstvím ve věku 17 až 25 let s tím, že práci směli vykonávat až po dokončení studia a pouze na území protektorátu. Jejich služba, u které se nedodržení přesného termínu nástupu trestalo vysokou peněžní pokutou, měla trvat nejvýše dva roky. Rokem 1939 mohl být zároveň kdokoliv mezi 16. a 60. rokem povolán až na půlroční výpomoc v zemědělství, pakliže se nepřihlásil dostatek dobrovolníků.⁵²⁵

Některým protektorátním obyvatelům německé národnosti byla paralelně od roku 1939 udělena povinnost pracovat pro *Říšskou pracovní službu*.⁵²⁶ Tato půl roku trvající pracovní povinnost se vztahovala na německou mládež mezi 18 a 25 lety a podle dobové propagandy byla prestižní záležitostí, neboť mládež vychovávala v duchu nacistické ideologie.⁵²⁷ Mnohem více než přiřazení k *Říšské pracovní službě* však mladé německé

⁵²¹ TŮMA, s. 78.

⁵²² PFITZNER, s. 34.

⁵²³ MICHLOVÁ, s. 65.

⁵²⁴ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 368.

⁵²⁵ TAUCHEN, s. 85.

⁵²⁶ Tamtéž, s. 70–75.

⁵²⁷ HORÁKOVÁ, s. 75.

muže trápila armádní branná povinnost, která započínala 18. rokem jejich života a končila až tehdy, kdy oslavili 46. narozeniny.⁵²⁸

Zavedení *všeobecné pracovní povinnosti a povinnosti zemědělské služby* nahradilo roku 1941 *příkazování pracovních sil*. Povinnost práce, která měla trvat minimálně rok, se rozšiřovala na všechny protektorátní, ideálně svobodné, obyvatele od 18 do 50 let. Náklady spojené s cestou, stravou a ubytováním měl na starosti zaměstnavatel a náplní práce mělo být obstarávání potravin, odstranění následků přírodních katastrof nebo zajišťovat obranu země.⁵²⁹

Rokem 1942 se zrušily všechny typy dosavadního pracovního nasazení a nahradilo je *nucené pracovní nasazení v Říši*. V tomto případě se nehledělo ani na věk, ani na pohlaví a nasazení mohlo mít neomezeně dlouhé trvání. V roce 1942 při *nuceném pracovním nasazení* se prvně využilo nasazení celých ročníků, a to konkrétně 1918, 1919, 1920, 1921 a 1922. Nasazení se netýkalo jedině horníků, zemědělců nebo osob s podlomeným zdravím. Vzhledem k roku konání a k nasazeným ročníkům se služba týkala i studentů z posledních ročníků odborných a středních škol, např. obchodních. Jejich maturitní zkouška, stejně jako zkouška dospělosti ročníků nasazených po nich, tak probíhala takovým způsobem, jakým je o nich psáno v podkapitole 4.2 *A kam dál...* Ačkoliv Češi v Říši nasazení neměli tak dobré postavení jako Němci, stále na tom nebyli tak špatně, jako Ukrajinci nebo Poláci, tzv. *ostarbeiteři*. I tak se ale stále zhoršovaly stravovací a ubytovací podmínky, kvůli čemuž nasazení Češi často utíkali zpátky domů nebo raději ani nenastupovali do služby a to i přesto, že jim za to hrozil dvou až třítydenní pobyt v pracovních-výchovných táborech.⁵³⁰

Rok 1943 s sebou přinesl nasazení ročníku 1924, který byl celý vyblokován pro práci v leteckém průmyslu.⁵³¹ Jelikož o tomto nasazení kolovaly všelijaké pomluvy, třeba i ty, že dívky z ročníku 1924 se budou muset stát prostitutkami pro vojáky wehrmachtu, raději i tyto devatenáctileté dívky otěhotněly, než aby musely jít pracovat do Říše. Vyhnout se nasazení pomáhali tomuto ročníku i lékaři, kteří na dotyčném nebo dotyčné provedli za

⁵²⁸ VESELÁ, Jarmila, *Trestní právo německé všeobecně platné na území Protektorátu Čechy–Morava*, Praha 1939, s. 25.

⁵²⁹ TAUCHEN, s. 87–90.

⁵³⁰ Tamtéž, s. 111–120.

⁵³¹ KOKOŠKA, Stanislav, *Rok 1943 v Protektorátu Čechy a Morava*. In: ZEMAN, Pavel (ed.), *Válečný rok 1943 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2014, s. 64.

jeho souhlasu nějakou z jednoduchých operací nebo u jejich jmen uváděli nevyhovující zdravotní stav znemožňující nasazení. Nutno podotknout, že nasazování celých ročníků probíhalo hromadně, tedy vždy se pro předem určenou skupinu vypravovala celá vlaková souprava, přičemž odvádění při té příležitosti obdrželi pracovní šaty, dostali svačinu na cestu a při jejich odjezdu dokonce na nádraží vyhrávala kapela.⁵³² Ve stejném roce vypomáhali plzeňští žáci z ročníků 1926, 1927 a 1928 u protiletické obrany.⁵³³

Poté, co byla vyhlášena totální válka, bylo roku 1944 zavedeno *totální nasazení pracovních sil*, kdy se k nevíli široké veřejnosti nasazovaly i čtrnáctileté děti, které sotva dokončily povinnou osmiletou docházku. Jejich práce se uplatňovala především v zemědělství a zbrojním průmyslu. Chlapci ve věku 17 a 18 let pomáhali u organizace *Todt* a u *Technické nouzové pomoci*,⁵³⁴ sice vznikla v Německu po první světové válce, ale na území protektorátu se počala výrazněji projevat až roku 1942.⁵³⁵ Zde se do ní zapojovali všichni, a to Němci i Češi, ve věku od 15 do 70 let. Výjimku tvořily matky, těhotné ženy a lidé práce neschopní. Organizace měla za úkol odstraňovat následky přírodních katastrof a jiných mimořádných stavů, což v praxi znamenalo stavět protiletické kryty nebo odklízet trosky v bombardovaných městech.⁵³⁶ V Plzni se k *Technické nouzové pomoci* museli připojit studenti vyšších ročníků obchodní akademie, vyšší průmyslové školy strojnické a vyšší průmyslové školy stavební.⁵³⁷

Soustavnému ohrožování nálety a s nimi spojeným bombardováním se nevyhnuly západní Čechy a především Plzeň, neboť ta byla za protektorátu jedním z nejdůležitějších center protektorátního průmyslu. Jak nálety probíhaly, sdělila pamětnice pocházející z ulice přiléhající k plzeňským Škodovým závodům: „*Prostě jsme měli furt připravený ty hromádky prádla, tedy věci na sebe, a jak zahoukali, tak jsme se oblíkli a šli do sklepa... My jsme bydleli přímo naproti Škodovce, tam to bombardovali celý...*“⁵³⁸ Pamětnice ještě

⁵³² TAUCHEN, s. 122–126.

⁵³³ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 83.

⁵³⁴ TAUCHEN, s. 127–130.

⁵³⁵ EISENHAMMER, Miroslav, *Nasazení studentů středních škol v rámci organizace Technische Nothilfe*. In: KOKOŠKA, Stanislav, KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, PAŽOUT, Jaroslav (eds.), *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, Praha 2004, s. 66.

⁵³⁶ TAUCHEN, s. 150–154.

⁵³⁷ EISENHAMMER, s. 66.

⁵³⁸ Rozhovor s Jaroslavou Ž. (nar. 1934) vedla Štěpánka Skálová, 5. března 2018.

dodala, že ve zmiňovaných hromádkách s prádlem měli „*tepláky, svetry, prostě teplý věci...* *Ve sklepech jsme seděli, každý u svého sklepa. Tam byly lavice a na těch jsme seděli*“⁵³⁹ podle jejích slov dvě až tři hodiny.

U samého závěru války si nechávala Říše od totálně nasazených mladíků, jejichž spodní věková hranice dosahovala 17 let, hloubit obranné protitankové zákopy proti Rudé armádě, a to na přelomu let 1944/45 v Dolním Rakousku u Neziderského jezera a v roce 1945 na moravskoslezských hranicích. K nasazení na Moravě se vázal tento dobový fór: „*Na Moravě je zakázáno chovat slepice! ??? Aby nerozhrabaly ty zákopy a opevnění proti sovětskému vojsku!*“⁵⁴⁰ Dohromady na obou dvou místech bylo nasazeno asi 100 000 Čechů⁵⁴¹ a v obou dvou případech si vzalo na starosti organizaci především kvůli propagandě *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*.⁵⁴² Mnohem horší podmínky snášeli nasazení v Rakousku, kde se museli potýkat nejenom s tristním ubytováním a stravou, ale také s nedůstojným zacházením z řad vedoucích, epidemiemi nemocí, tuhou zimou a všudypřítomnou dělostřeleckou palbou.⁵⁴³

4.7 Má mě rád, nemá mě rád, ...

Spolu s dospíváním u chlapců i dívek se mimo jiné pojí prožívání prvních lásek, na které vzápětí navazovaly vztahy vážnější, u nichž se ze strany tehdejší společnosti očekávalo je završit svatbou a založením rodiny čítající několik dětí. První pocity zamilovanosti, byť čistě platonické, zažil za války německý mladík, když zhlédl v kině film s Lídou Baarovou: „*Do té doby jsem rozhodně neměl žádný zájem o děvčata, ale u této pěkné ženy jsem poprvé pocítil chvění v hrudi*“⁵⁴⁴ Jedna z pamětnic zažila svoji první zamilovanost, tentokrát již opravdovou, coby čtrnáctiletá: „*Takovou první lásku jsem měla ve škole a já na to vzpomínám dodnes. My jsme spolu chodili, jezdili jsme na kolách... My jsme ty kola vedli a šli jsme vedle sebe. A jenom člověk byl šťastnej, že jsi šla vedle toho chlapce. Na*

⁵³⁹ Rozhovor s Jaroslavou Ž. (nar. 1934) vedla Štěpánka Skálová, 5. března 2018.

⁵⁴⁰ TUMA, s. 101.

⁵⁴¹ Jiný zdroj tvrdí, že jich bylo „jen“ 60 000; BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 373.

⁵⁴² TAUCHEN, s. 138–147.

⁵⁴³ STÁTNIK, Dalibor, *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě na zákopových pracích u Neziderského jezera na přelomu let 1944–1945*. In: KOKOŠKA, Stanislav, KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, PAŽOUT, Jaroslav (eds.), *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, Praha 2004, s. 87–93.

⁵⁴⁴ NATHER, s. 27.

*křížovatce jsme se rozešli... On se učil dobře, já taky, no jestli jsme si povídali, to ti nepovím, a pak byl konec (školy, pozn. autorky) a my jsme ty kola vedli naposled. A víckrát jsem ho neviděla... Já byla rok doma a von chodil, myslím, do průmyslovky, jezdil do Plzně... Ale to je jenom taková školní láska.*⁵⁴⁵

Když pominuly doby první dětské zamilovanosti, začala mládež řešit vážnější vztahy a s nimi mnohdy spojenou sexualitu. Prvopočátky opravdových, milostných vztahů vznikaly v době protektorátu většinou z invence chlapců, kteří se k tomuto činu leckdy odhodlávali formou dopisů, přičemž jasný záměr byl v tomto dopisu uveden přesně v jeho půli tímto způsobem: „*Boženko, velmi se mi líbíte a rád bych s Vámi chodil.*“⁵⁴⁶ U děvčat se zas předpokládalo, že se budou alespoň nějaký čas zdráhat, než podlehnou chvalozpěvům ze strany do ní zamilovaného mladíka na její adresu.

Jedna z pamětnic se na téma vztahů a sexuality ze strany dívek vyjádřila: „*Ale potom jsem jich měla, já měla chlapců dost. Ale se žádným jsem jako dlouho [...] no, to víš. Dneska je to jiný, jako to bylo tenkrát. Dneska je volnej život. Tenkrát jsme měly strach, abysme k něčemu nepřišly. Dostala jsi nařizeno od maminky... My jsme byly tři kamarádky a ta jedna vždycky říkala: ‚Holky, ať přijdete, jako půjdete z domova!‘ A my jsme s nikým nic. Ale když ty chlapci byli hezký, že jo.*“⁵⁴⁷ K tehdejší otevřenosti ohledně sexuality pak dodávala: „*Ale že jsme byli takoví [...] hloupí, bych řekla. Třeba co se týče i tý hygieny a vůbec toho pohlavního života... Nevěděli jsme [...] byli jsme na filmu Babička. A tam je, jak ten černej voják tu Viktorku, jak jí tam na tom jetelině zneuctí. Ale nic tam není, prostě tam ukážou, jak se tam nad ní sklání a teď byly jako vlny přes to, a nic. A my jsme si mysleli, úplně jsme si po tom povídali, říkali jsme si: ‚Ježíš, viděli jste to, co to tam bylo todle?‘“⁵⁴⁸*

O intimitě se v četné korespondenci své vyvolené tu a tam zmiňoval tou dobou šestadvacetiletý mladík: „*Každopádně však, milá Bibí, přijedte, musím opět zlíbat Vaše ústa, na jejichž polibky jste tak skoupá.*“⁵⁴⁹ V jiném se zas obával, zda si jeho vyvolená

⁵⁴⁵ Rozhovor s Annou A. (nar. 1924) vedla Štěpánka Skálová, 2. března 2018.

⁵⁴⁶ Soukromá milostná korespondence mladého páru, 10. ledna 1944. (ze sbírky Evy Lukešové)

⁵⁴⁷ Rozhovor s Annou A. (nar. 1924) vedla Štěpánka Skálová, 2. března 2018.

⁵⁴⁸ Rozhovor s Annou A. (nar. 1924) vedla Štěpánka Skálová, 2. března 2018.

⁵⁴⁹ Soukromá milostná korespondence mladého páru, 5. října 1943. (ze sbírky Evy Lukešové)

zatím nenašla někoho jiného: „*No a copak dělají Vaše lásky? Měla jste s sebou nějakou, či máte v Kdyni? V tom případě si ale zapovídám, abyste s ní chodila na ‚laškování‘ na moji paseku. Tu mám vyhrazenou jen já a jen mně tam mohou tančit nahé lesní i nelesní víly a také vy, Bibí.*“⁵⁵⁰ V první polovině roku 1945 jeho dopisy byly již značně přímé: „*Pomalu se blíží jaro a i když je válečné, přece jen jeho příchod na člověka působí. Zafouká jarní větříček do dívčích sukének a člověka to maně přinutí, aby se poohlédl. A v jarním sluníčku v dívčině oku zahlédne jiskru a touhu a výzvu položit smělou ruku tam, kde před chvílí se dotýkal čtverák-větříček. To příroda se probouzí se všemi svými silami a probouzí přírodní síly i ve svých děckách-lidech. A děti musí přece poslouchat svých rodičů.*“⁵⁵¹

Sňatek, jak z dostupných pramenů vyplývá, byl za války jakýmsi všelékem. Díky němu odložili mladí lidé odvod k nucenému nasazení, sňatkem s osobou německé národnosti mohl ten druhý a následně jejich společné děti požívat nejrůznějších výhod, a pakliže se Židé sezdali téměř s jakýmkoliv člověkem nežidovského původu, minimálně ve vlastním případě oddálili perzekuce na Židech páchané. Nebylo tedy divu, že během trvání Protektorátu Čechy a Morava značně stoupla sňatečnost, přičemž průměrný věk nevěst v roce 1944 poklesl na 24 let.⁵⁵² V cestě jakkoliv smíšenému manželství ale stálo nemálo překážek.

U případu česko-německého a německo-českého⁵⁵³ manželství, kdy si většinou Čech bral za ženu Němku,⁵⁵⁴ šlo vyhovět požadavkům k jeho uskutečnění relativně dobře, ačkoliv pohled na něj byl ze strany státního aparátu i ze strany široké veřejnosti dvojaký. Z jedné strany se sice vítal přínos čerstvé, vlivem partnera snáze poněmčitelné, krve s dobrými genetickými předpoklady,⁵⁵⁵ avšak převažoval názor potenciální smíšené manželství odradit.⁵⁵⁶ S nelibostí se o takovém typu manželství ve svých pamětech zmiňoval protektorátní současník německé národnosti: „*Po maturitním večírku jsme si já a můj kamarád ..., se kterým jsem přes tři roky seděl v lavici, ... nechali udělat u fotografa*

⁵⁵⁰ Soukromá milostná korespondence mladého páru, 7. července 1944. (ze sbírky Evy Lukešové)

⁵⁵¹ Soukromá milostná korespondence mladého páru, 1. Polovina roku 1945. (ze sbírky Evy Lukešové)

⁵⁵² HORSKÁ, Pavla, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 52.

⁵⁵³ Národnost muže je vždy na prvním místě.

⁵⁵⁴ RÁKOSNÍK, s. 35.

⁵⁵⁵ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 39.

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 71.

*památeční snímek. Byli jsme překvapeni, že jsme u fotografa potkali bývalou spolužačku, která byla vyloučena asi ve čtvrtém ročníku státního reálného gymnázia. Právě se vdala za českého muže, s nímž si nechala udělat svatební fotografie, které zde měla připraveny. Gratulovali jsme jí, ale tento česko-německý svazek v tak těžkém čase nutil k zamyšlení.*⁵⁵⁷

Jestliže mladý pár skutečně trval na tom, že se svatba uskuteční, musel splnit hned několik podmínek. Oba snoubenci museli mít dobrý rasový původ, správnou politickou orientaci, příkladné charakterové vlastnosti, obstojnou znalost němčiny a měli být ochotni posílat své potomky do německé školy.⁵⁵⁸ Po tomto zjištění Gestapo vyplnilo *Dotazník o sňatku*, kde se zapisovalo členství ve spolcích, stranách apod., a připojilo k němu *Doložku o rasovém nálezu*, v němž se mimo podrobnému popsání barvy očí, kůže, vlasů, tvaru lebky, připojovaly fotografie nahých snoubenců.⁵⁵⁹ Pouze německo-český sňatek se navíc musel od roku 1941 konat před německým úředníkem.⁵⁶⁰ Jestli to bylo jen trochu možné, preferovalo se přemístění nově vzniklé rodiny do Říše, aby se tak zajistil plnohodnotný vliv německého ducha.⁵⁶¹ Čemu se ale ideologie snažila zamezit nekompromisně, tak nahodilému, nekontrolovatelnému mísení. Nejčastěji šlo o Němky, ať už mladé dívky nebo vdané ženy, které udržovaly milostný poměr s Čechy, když jejich chlapani či manželé bojovali na válečné frontě.⁵⁶²

Veliké problémy nastaly až ohledně vztahů s Židy. Primárním úkolem nacismu bylo zamezit pohlavnímu styku a sňatku mezi Židy, potažmo některými židovskými míšenci, a árijci. Pakliže byli Židé s árijci manželi již před válkou, vztahovala se na árijského partnera nejrůznější opatření, která ho měla donutit se se svým židovským partnerem rozvést.⁵⁶³ Na smíšené manželství, kde Židem byl manžel, pamětník ve své knize vzpomínal: „*V polovině roku 1941 jsem s matkou stál v našem obývacím pokoji u okna. Venku paní Bayerová, se kterou se rodiče znali, procházela kolem se svými dvěma dcerami.*

⁵⁵⁷ NATHER, s. 46.

⁵⁵⁸ RÁKOSNÍK, s. 39.

⁵⁵⁹ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 74.

⁵⁶⁰ RÁKOSNÍK, s. 36.

⁵⁶¹ BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 72.

⁵⁶² Tamtéž, s. 71–75.

⁵⁶³ PETRŮV, s. 177–190.

*Byla vdaná za Žida a jedna z jejích dcer byla postižená. Matka řekla velmi vážně: „Chudák děvčata.“*⁵⁶⁴

Ať už měl svatbu kdokoliv s kýmkoliv, většina českých děvčat v protektorátu toužila po velké svatbě v kostele, s družičkami, se spoustou hostů a množstvím jídla. Typická svatební róba pro moderní nevěstu 40. let se skládala z bílých, až na zem dlouhých šatů, které měly dlouhý rukáv a byly upnuté až ke krku. Na hlavu se za pomoci květinové čelenky nebo myrtového věnečku připínal závoj, v rukou nevěsta držela květinu, pro níž se nejvíce hodily kaly, lilie, pomerančové květy nebo konvalinky. Na nohy se pak obouvaly střevíčky z atlasu. Muži se u příležitosti církevní svatby oblékali do žaketu a šedého cylindru.⁵⁶⁵

V touze po krásné svatbě v bílém však musela mnohá dívka obzvláště z finančního důvodu ustoupit. Nezbyvalo jí tak nakonec nic jiného, než zvolit civilní svatbu. Pro tuto variantu obřadu se dlouhé bílé šaty nehodily, pročež nevěsty pro volily nejraději kostýmek nebo společenské šaty, které mohly doplnit kožesinou, kloboučkem a květinou. Muži se na vlastní svatbu oblékali do tmavého společenského obleku, ale ani oblek světlý nebyl za protektorátem krokem vedle. Jelikož automobilová doprava byla za protektorátu značně omezena, velkým trendem bylo pro novomanžele i hosty se dopravit před radnici i na svatební hostinu pro tento účel speciálně ozdobenou a vypravenou tramvají.⁵⁶⁶

4.8 Svobodu!

Koncem války byl protektorátní člověk tělesně i duševně zbídačen. Děti se musely vystěhovat z rozbombardovaných a německými utečenci z východu zabraných škol do hospod nebo biografů, kde v posledních měsících protektorátu probíhala výuka.⁵⁶⁷ Navíc kvůli nelehké válečné situaci děti navštěvovaly školu značně unaveny a vyčerpány.⁵⁶⁸ Studenti, kteří utíkali z nasazení v Říši i protektorátu⁵⁶⁹ a formovali se tak do

⁵⁶⁴ NATHER, s. 35.

⁵⁶⁵ BURIANOVÁ, s. 205–207.

⁵⁶⁶ Tamtéž, s. 205–206.

⁵⁶⁷ Tamtéž, s. 117.

⁵⁶⁸ DOLEŽAL, s. 58.

⁵⁶⁹ KROPÁČ, s. 14.

organizovaných jednotek, ve kterých pak zasáhli v květnovém povstání roku 1945.⁵⁷⁰ O něm se zmiňuje bezprostředně vydaný pramen: „*Konečně měli pušky v rukou i naši studenti a mohli střílet Němce na potkání. V noci ze soboty na neděli dne 5./6. května stavěli nejnadšeněji pražské barikády oni a tak vysoké, jaké znal málokdy svět. Stáli na nich a v ulicích a mostech jimi uzavřených jako bedliví strážci, aby Němci nemohli již vstoupit do města, i kdyby nahromadili sebevíce vojska k středu země. Zabránili i oni, že se Praha nestala zamýšleným posledním hnízdem německého odporu proti Rusům. Drželi své pozice pevně a i jim patří sláva, že donutili Němce k odchodu od nás.*“⁵⁷¹ Brzy na to se protektorátu díky jednotkám americké i sovětské armády dostalo vysvobození od šestileté nadvlády Velkoněmecké říše.

Dotazovaní si pak na osvobození spojeneckými armádami vzpomínali až na nějaké drobnosti vesměs vcelku pozitivně, což bylo povětšinou spojováno s euforií z ukončení světové války. U amerických vojáků se vyskytovaly nejčastěji vzpomínky na to, jak rozdávali „živigum“⁵⁷² či burákové máslo, jak pamětníci coby děti prvně viděly černochoy nebo jak vojákům maminky dotazovaných praly prádlo.⁵⁷³ K negativům vážících se k Američanům jiná pamětnice považovala jejich zjevnou namyšlenost.⁵⁷⁴ O členech Rudé armády mluvila žena, která se nacházela v pásmu jimi osvobozovaném, vcelku pěkně. Jediné, co jim vytýkala, ale zároveň částečně omlouvala, byly jejich během války neukojené sexuální touhy plně se projevující v osvobozovaném Československu. Stejnou pamětnici dále zaujala jejich fascinace jízdním kolem.⁵⁷⁵

Protektorát Čechy a Morava své obyvatele nevyčerpával jen fyzicky, vzhledem k intenzitě pracovní doby nebo nedostatku jídla,⁵⁷⁶ ale především psychicky. Všudypřítomný teror a strach z udání, které mohlo přijít odkudkoli, klidně i ze strany přátel, se staly denním chlebem drtivé většiny lidí v protektorátu žijících. Útěchu tak lidé hledali v rodinném životě nebo v církvi.⁵⁷⁷ Jelikož se děti dívaly na válku z jiného úhlu

⁵⁷⁰ EISENHAMMER, s. 72.

⁵⁷¹ KROPÁČ, s. 14.

⁵⁷² Žvýkačka; Rozhovor s Jaroslavou Ž. (nar. 1934) vedla Štěpánka Skálová, 5. března 2018.

⁵⁷³ Rozhovor s Jaroslavou Ž. (nar. 1934) vedla Štěpánka Skálová, 5. března 2018.

⁵⁷⁴ Rozhovor s Marií V. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 10. března 2018.

⁵⁷⁵ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁵⁷⁶ GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení*, s. 96.

⁵⁷⁷ MICHLOVÁ, s. 85.

pohledu, začala pro ně až ve chvíli, kdy se jich začala bezprostředně týkat.⁵⁷⁸ Konkrétně pamětnice Anna H. si ji uvědomovala až od té doby, kdy všude visely plakáty se seznamy popravených lidí.⁵⁷⁹

A jak to bylo s dětmi po válce? Především započala všeobecná snaha odstranit vše, co by mohlo působit diskriminačně v oblasti rasové, třídní i genderové. Ohledně školství, mimo hanobení všeho německého nastala snad největší změna v oblasti vysokého školství, kdy byly univerzity opět otevřeny. Mělo být umožněno studovat mládeži, které to doba nacistické okupace nepovolila. Ohromný zájem o studium, které bylo navíc dočasně zproštěno poplatků,⁵⁸⁰ se projevilo dle dobových pramenů následovně: „*Do znovuotevřených vysokých škol nahrnuli se již v květnu (1945, pozn. autorky) všichni studenti a studentky, kterým to bylo po dlouhých šest let odpiráno. Ale v lavicích seděla to již jiná mládež, dorostlá, vyzkoušená, prošlá ohněm utrpení, vítězná, duchovně lačná, jedinečně pilná.*“⁵⁸¹ Zásahy omezující jisté vrstvy ve školství proběhly až v roce 1948.⁵⁸²

⁵⁷⁸ ŠUSTROVÁ, *Děti a válka*, s. 67–69.

⁵⁷⁹ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

⁵⁸⁰ BISKUP, s. 336–337.

⁵⁸¹ KROPÁČ, s. 14.

⁵⁸² BISKUP, s. 337.

5 Závěr

Jak bylo avizováno již v úvodu, práce věnující se výchově a každodennosti dětí a mládeže za protektorátu se snažila obsáhnout hlavní body dětského všedního života. Konkrétně se jednalo o oblast rodiny a vztahů, sociální a zdravotní péči, význam národnosti dítěte, návštěvy školních zařízení, první zkušenosti s pracovním poměrem či trávení volného času. Tyto jednotlivé aspekty se v českých zemích dočkaly markantních změn v průběhu 20. století hned několikrát. Prvním zlomem bylo ukončení Velké války a s ním spojený vznik Československa v roce 1918, druhým vznik Protektorátu Čechy a Morava roku 1939, třetím v roce 1948, v době, kdy komunisté převzali moc a čtvrtým v roce 1989, kdy ji komunisté pro změnu ztratili.

Během Protektorátu Čechy a Morava, na kteréžto období se předkládaná diplomová práce zaměřuje, měla na většinu českých dětí a mládeže největší vliv snaha je germanizovat. Soustavné poněmčování, které nemuselo být pro děti vždy úplně znatelné, se ukrývalo jednak ve všeobecné segregaci jednotlivých národností, jednak v ovládnutí snad všech legálních organizovaných zájmových skupin, jednak změnou struktury a osnov ve školství. Zde se nacisté snažili „napravit“ dětské smýšlení zvýšenou dotací hodin německého jazyka, odstraňováním jakýchkoliv zmínek na bývalou Československou republiku nebo celkovou změnou učebního plánu, zejména co se týká výkladu humanitních oborů, např. dějepisu, zeměpisu, literatury či filosofie. Děti byly navíc dokonce nabádány, aby samy dále šířily odkaz Velkoněmecké říše a Vůdce. Pomine-li se strana ideologie, celá válečná doba byla nejenom pro děti a mládež značně náročná. Po duševní stránce se museli i mladí lidé vyrovnávat se všudypřítomným strachem, který se vlivem nervozity u rodičů přeléval v domácnostech právě i na děti. Kvůli omezeným přidělům se u protektorátních obyvatel stala běžným jevem podvýživa, která měla za následek nejenom větší náchylnost k nemocem, ale také únavu a podrážděnost.

Vzhledem k technickému pokroku a vzhledem k období sužovanému válkou se protektorátní mladí lidé od těch současných diametrálně odlišovali. Jelikož elektronické komunikační technologie byly pro širokou veřejnost dostupné jen minimálně, trávily děti a mládež oproti té současné nepoměrně více času na čerstvém vzduchu, kde komunikovali se

svými vrstevníky napřímo. Interakce mezi přáteli bydlících od sebe ve větších vzdálenostech probíhala na základě rukou nebo strojem psaných dopisů. Na druhé straně obtížnost získávat za protektorátu nové informace, potažmo ověřovat ty stávající, činila protektorátní mládež oproti té dnešní více názorově závislou, a to nejčastěji na rodičích. Z toho také vyplývá omezená informovanost protektorátních dětí a mládeže o intimitě a s ní spojené sexualitě, neboť rodiče, kteří byli vychováni mnohdy ještě za Rakouska-Uherska, považovali toto téma za tabu.

Jelikož má člověk obzvláště v těžkých dobách tendence se sdružovat, milovat a být milován, bylo to právě během druhé světové války, kdy se navazovaly nové partnerské vztahy, nové přátelské vztahy a kdy se rodina spíše semkla k sobě. To jest ostatně nejspíš jeden z důvodů, proč mnohá, za protektorátu uzavřená manželství přečkávala desetiletí. Společné přečkání války totiž bylo patrně dostatečnou zatěžkávací zkouškou pro zachování manželského svazku. Po duševní stránce měla doba okupace na děti a mládež ještě jeden neblahý vliv, který si s sebou tito mladí lidé nesli i v poválečné éře. Vlivem vážnosti tehdejší situace, ať před tím své potomky chtěli rodičové ochránit sebevíc, děti i mládež předčasně zestárly. Byla to právě válka, která je donutila především mládež jednat. Ta v konečném důsledku neměla moc na výběr, než se řídit nacistickým heslem, „*Celek má přednost před jedincem.*“, byť se jednalo o preferenci vlastní rodiny před sebou samotným. Čerstvý absolvent obecné nebo měšťanské školy se tak raději nechal zaměstnat, aby vypomohl rodině, než aby pokračoval ve studiu. Část mladých lidí tak raději při nuceném pracovním nasazení zůstala tam, kde má, než aby za jejich útěk pykala rodina. Minimálně jednu společnou vlastnost dnešní i tehdejší mladí lidé mají, vnitřní i vnější touhu po svobodě.

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Archivy:

- Branná výchova, 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11c86.
- České školy, shromáždování na ulicích, 24. listopadu 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.
- Dětská besídka v Domácnosti, 2. června 1939, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.
- Chování české školní mládeže vůči německým úřadům a německým občanům v Protektorátu Čechy a Morava, 12. června 1939, AMP, fond IV/15: II. státní čsl. reálka v Plzni (1845) 1906 – 1942 (1957), karton 1567.
- Hanlivé písničky na Hitlera, 1. září 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11f50.
- Historické dny, 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11c86.
- Letáky ohrožující klidný vývoj poměrů v naší vlasti, 20. května 1939, AMP, fond IV/15: II. státní čsl. reálka v Plzni (1845) 1906–1942 (1957), karton 1567.
- Náhradní vyučování, 1938, AMP, fond IV/28–32: Školy v Podmostní ul. a Otakarových sadech, kniha 11e111.
- Návrh pro vánoční nadílku, 25. října 1939, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.
- Neomluvené zameškávání školy České školy, shromáždování na ulicích, 16. října 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.
- Nošení nepřipustných (protiněmeckých) odznaků, 5. června 1939, AMP, fond IV/15: II. státní čsl. reálka v Plzni (1845) 1906–1942 (1957), karton 1567.

- Obdarování šaty, 12. února 1945, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.
- Opatření pro den 28. října 1939, 25. října 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.
- Pomoc uprchlíkům, 6.–19. prosince 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11f50.
- Povolení předčasné maturity, 25. ledna 1939, AMP, fond IV/18: Německé státní reálné gymnasium v Plzni 1921–1943 (1943), karton 1565.
- Pozvání na přátelský večer, 6. prosince 1940, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.
- Přednáška sestry Jankovské, 23. května 1938, AMP, fond IV/28–32: Školy v Podmostní ul. a Otakarových sadech, kniha 11e111.
- Sbírká na obranu státu, 1938, AMP, fond IV/28–32: Školy v Podmostní ul. a Otakarových sadech, kniha 11e111.
- Správa obecní kuchyně, 5. listopadu 1945, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.
- Školy střední a odborné – vstup žactva od 15 let do Mladého národního souručenství, 8. listopadu 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.
- Věnování mléka, 16. listopadu 1938, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.
- Zahájení náboru do Mladého Národního souručenství, 31. května 1939, AMP, fond IV/10: 2. Střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.
- Zamezení nepřístojnostem ze strany české školní mládeže ve styku s mládeží německou, 22. listopadu 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.

- Zápis, 1938, AMP, fond IV/9: 14. Národní škola v Plzni, náměstí Odborářů dříve II. obecná chlapecká škola v Plzni – východní obvod 1895–1953, kniha 11c86.
- Závadné obrazy ve školách, 4. prosince 1939, AMP, fond IV/10: 2. střední škola v Plzni, Houškova ulice dříve II. měšťanská škola chlapecká v Plzni – východní obvod 1875–1955, karton 1523.
- Ztráta území, 1938, AMP, fond IV/28–32: Školy v Podmostní ul. a Otakarových sadech, kniha 11e111.
- Žádost o darování sladkostí, 31. května 1939, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.
- Žádost o povolení loutkového představení, 2. února 1940, AMP, fond X/18a: Česká jednota paní a dívek v Plzni 1885–1948, karton 4455.

Nevydané prameny:

- BARÉNYIOVÁ, Olga, *Píseň lásky*, Praha 1942, ze sbírky autorky.
- BRAUNWEILER, Emil, *Fysika jako věda a nástroj*, Praha 1943, ze sbírky autorky.
- HERCÍK, Ferdinand, JUŘENA, Jan, *Předpisy o potravinách. Pro výrobce potravin, pro obchodníky s potravinami a pro kontrolní orgány potravinářské*, Brno 1940, z fondů Univerzitní knihovny ZČU v Plzni.
- JURÁŠEK, Stanislav, *Předpisy o židovském majetku a další předpisy židů se týkající. Dodatek*, Praha 1940, z fondů Univerzitní knihovny ZČU v Plzni.
- KROPÁČ, František, LOUDA, Vlastimil, *Persekuce českého studentstva za okupace*, Praha 1945, z fondů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje.
- MYERS, Garry Cleveland, *Šťastná rodina*, Praha 1940, ze sbírky autorky.
- PAGNOL, Marcel, *Poznámky o smíchu*, Praha 1948, z fondů Univerzitní knihovny ZČU v Plzni.
- PFITZNER, Josef, TEUNER, František, *Česká mládež a říšská myšlenka. Druhé udělení čestného daru nadace „Reinhard Heydrich Gedächtnisstiftung der Hauptstadt Prag“*, Praha 1944, z fondů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje.

- *Protektorát se směje. Doklad českého optimismu a protiněmeckého odboje v druhé světové válce*, 1944, ze sbírky Petra Tolara.
- SCHÄFEROVÁ, Marie, *Dáma a společnost*, Praha 1940, ze sbírky autorky.
- Schriftenreihe des Amtes für Volksaufklärung, *Drei Jahre im Reich. Protektorat Böhmen und Mähren*, Prag 1942, z fondů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje.
- SOLAR, Jiří, *Host a my*, Praha 1940, ze sbírky autorky.
- Soukromá milostná korespondence mladého páru, 5. října 1943. (ze sbírky Evy Lukešové)
- Soukromá milostná korespondence mladého páru, 10. ledna 1944. (ze sbírky Evy Lukešové)
- Soukromá milostná korespondence mladého páru, 7. července 1944. (ze sbírky Evy Lukešové)
- Soukromá milostná korespondence mladého páru, 1. polovina roku 1945. (ze sbírky Evy Lukešové)
- SPRANG, Herbert, *Zánik pomocného křižníku „Rawalpindi“*, Praha 1944, ze sbírky autorky.
- TŮMA, Vladimír, *Protentokrát. V zrcadle lidového humoru*, Praha 1945, ze sbírky Petra Tolara.
- VESELÁ, Jarmila, *Trestní právo německé všeobecně platné na území Protektorátu Čechy–Morava*, Praha 1939, z fondů Univerzitní knihovny ZČU v Plzni.

Periodika:

- *Eva*, 1. 1. 1942, XIV/1. (ze sbírky Petra Tolara)
- *Hvězda*, 5. 1. 1940, XV/1. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda*, 19. 1. 1940, XV/3. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda*, 5. 4. 1940, XV/14. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda*, 12. 4. 1940, XV/15. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda*, 19. 4. 1940, XV/16. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda*, 3. 5. 1940, XV/18. (ze sbírky autorky)

- *Hvězda*, 14. 6. 1940, XV/24. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda českých paní a dívek*, 19. 7. 1940, XV/29. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda českých paní a dívek*, 9. 8. 1940, XV/32. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda českých paní a dívek*, 16. 8. 1940, XV/33. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda českých paní a dívek*, 15. 9. 1940, XV/37. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda českých paní a dívek*, 20. 9. 1940, XV/38. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda českých paní a dívek*, 18. 10. 1940, XV/42. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda českých paní a dívek*, 15. 11. 1940, XV/46. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda českých paní a dívek*, 13. 12. 1940, XV/50. (ze sbírky autorky)
- *Hvězda českých paní a dívek*, 20. 12. 1940, XV/51. (ze sbírky autorky)
- *Letem světem. Rozkvět*, 20. 2. 1940, XIV/8. (ze sbírky autorky)
- *Letem světem. Rozkvět*, 10. 12. 1940, XIV/50. (ze sbírky autorky)
- *Letem světem. Rozkvět*, 11. 3. 1941, XV/11. (ze sbírky autorky)
- *Letem světem. Rozkvět*, 7. 10. 1941, XV/41. (ze sbírky autorky)
- *Letem světem. Rozkvět*, 18. 11. 1941, XV/47. (ze sbírky autorky)
- *Letem světem. Rozkvět*, 3. 11. 1942, XVI/45. (ze sbírky autorky)
- *Rozkvět*, 8. 6. 1943, XVII/24. (ze sbírky autorky)
- *Rozkvět*, 2. 5. 1944, XVIII/18. (ze sbírky autorky)
- *Rozkvět*, 18. 7. 1944, XVIII/29. (ze sbírky autorky)
- *Rozkvět. Obrázkový týdeník*, 14. 9. 1939, XXVII/37. (ze sbírky autorky)

Rozhovory:

- Rozhovor s Annou A. (nar. 1924) vedla Štěpánka Skálová, 2. března 2018.
- Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.
- Rozhovor s Jaroslavou Ž. (nar. 1934) vedla Štěpánka Skálová, 5. března 2018.
- Rozhovor s Josefem H. (nar. 1929) vedla Štěpánka Skálová, 2. srpna 2017.
- Rozhovor s Marií V. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 10. března 2018.

Literatura:

- BISKUP, Jiří, KOLDINSKÁ, Kristina, RÁKOSNÍK, Jakub, TOMEŠ, Igor, TKÁČ, Vojtěch, NOVÁK, Daniel, *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*, Praha 2012.
- BRANDES, Detlef, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 2000.
- BRANDES, Detlef, *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*, Praha 2015.
- BRYANT, Chad, *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*, London 2007.
- BURIANOVÁ, Miroslava, *Móda v ulicích protektorátu*, Praha 2013.
- ČVANČARA, Jaroslav, *Děti nepřátel Říše*, Praha 2013.
- DOLEŽAL, Jiří, *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996.
- EISENHAMMER, Miroslav, *Nasazení studentů středních škol v rámci organizace Technische Nothilfe*. In: KOKOŠKA, Stanislav, KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, PAŽOUT, Jaroslav (eds.), *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, Praha 2004, s. 63–72.
- EMMERT, František, *Německá okupace českých zemí*, Praha 2016.
- FIALOVÁ, Ludmila, RYCHTECKÝ, Antonín, *Didaktika školní tělesné výchovy*, Praha 2002.
- FRAJDL, Jiří, *Protektorát Čechy a Morava 1939–1945*, Moravská Třebová 1993.
- FRANC, Martin, *Moderní české kuchařky*. In: *Historický obzor* 8, 1997, 5–6, s. 131–132.
- GEBHART, Jan, *Dopady totálního válečného nasazení na život protektorátního obyvatelstva ve druhé polovině roku 1944*. In: ZEMAN, Pavel (ed.), *Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2015, s. 83–96.
- GEBHART, Jan, KUKLÍK, Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha 1996.
- GISSINGOVÁ, Věra, *Perličky dětství*, Praha 2009. (bez poznámek ve Wordu, budu čerpat přímo z knížky)

- HORÁKOVÁ, Monika, SALÁK, Pavel, SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír, *Protektorát Čechy a Morava. Jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin. Vybrané problémy*, Ostrava 2010.
- HORSKÁ, Pavla, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.
- IGGERSOVÁ, Wilma, *Emigrace německých a rakouských židů do Československa*. In: BIMAN, Stanislav, HOENSCH, Jörg K., LIPTÁK, Lubomír (eds.), *Emancipácia Židov. Antisemitizmus. Prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*, Bratislava 1999, s. 121–130.
- KASPEROVÁ, Dana, *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, Praha 2010.
- KOKOŠKA, Stanislav, *Rok 1943 v Protektorátu Čechy a Morava*. In: ZEMAN, Pavel (ed.), *Válečný rok 1943 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2014, s. 58–65.
- KOURA, Petr, *Swingaři a potápky v protektorátní noci. Česká swingová mládež a její hořkej svět*, Praha 2016.
- KREJČOVÁ, Helena, *Specifické předpoklady antisemitizmu a protižidovské aktivity Protektorátu Čechy a Morava*. In: BIMAN, Stanislav, HOENSCH, Jörg K., LIPTÁK, Lubomír (eds.), *Emancipácia Židov. Antisemitizmus. Prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*, Bratislava 1999, s. 147–161.
- LEIKERT, Jozef, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, Praha 2000.
- MARŠÁLEK, Pavel, *Pod ochranou hákového kříže. Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945*, Praha 2012.
- MARŠÁLEK, Pavel, *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*, Praha 2002.
- MAZUREK, Jan, *Stručné dějiny české hudby*, Ostrava 1997.
- MICHLOVÁ, Marie, *Protentokrát. Aneb česká každodennost 1939–1945*, Řitka 2012.
- MÍŠKOVÁ, Alena, *Postavení Židů v první Československé republice. Příklad Německé university*. In: BIMAN, Stanislav, HOENSCH, Jörg K., LIPTÁK,

- Ľubomír (eds.), *Emencipácia Židov. Antisemitizmus. Prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*, Bratislava 1999, s. 99–109.
- NATHER, Friedrich, *Als Deutscher in der Tschechoslowakei und im Protektorat Böhmen und Mähren*, Olomouc 2008.
 - NEUMANN, Stanislav K., *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*, Praha 1999.
 - OTČENÁŠEK, Jan, *Romeo, Julie a tma*, Praha 1961. (bez poznámek ve Wordu, budu čerpat přímo z knížky)
 - PASÁK, Tomáš, *Pod ochranou říše*, Praha 1998.
 - PETRŮV, Helena, *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2011.
 - RÁKOSNÍK, Jakub, ŠUSTROVÁ, Radka, *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*, Praha 2016.
 - SUK, Pavel, *Mladý hlasatel jako nástroj nacistické propagandy pro děti a mládež*. In: ČEŇKOVÁ, Jana (ed.), *Válečné dětství a mládí (1939–1945) v literatuře a publicistice*, Praha 2016, s. 27–45.
 - STÁTNIK, Dalibor, *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě na zákopových pracích u Neziderského jezera na přelomu let 1944–1945*. In: KOKOŠKA, Stanislav, KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, PAŽOUT, Jaroslav (eds.), *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, Praha 2004, s. 82–99.
 - ŠTEMBERK, Jan, *Česká turistika jako možnost úniku od protektorátní reality*. In: SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír (eds.), *Období nesvobody*, Ostrava 2014, s. 236–248.
 - ŠUBRTOVÁ, Milena, *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě a jeho ovlivňování dětské četby*. In: ČEŇKOVÁ, Jana (ed.), *Válečné dětství a mládí (1939–1945) v literatuře a publicistice*, Praha 2016, s. 9–26.
 - ŠUSTROVÁ, Radka, *Děti a válka. České a německé děti v Protektorátu Čechy a Morava*. In: HAZDRA, Zdeněk (ed.), *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945)*, Praha 2009, s. 67–78.

- ŠUSTROVÁ, Radka, *Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě. Politika, každodennost a paměť 1940–1945*, Praha 2012.
- TAUCHEN, Jaromír, *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1945)*, Praha 2016.
- UTRIO, Kaari, *Dcery Eviny. Historie evropské ženy*, Havlíčkův Brod 1994.
- VELČOVSKÝ, Václav, *Čeština pod hákovým křížem*, Praha 2016.

7 RESUMÉ

This master thesis is devoted to everyday life and raising children and youth in The Protectorate of Bohemia and Moravia during the period of 1939 to 1945. The researched group involves children in prenatal age up to youth in their early adulthood. With the use of currently available literature, historical sources and memoirs, this thesis is trying to show the comprehensive picture of how the particular age group lived, ate, what clothes they wore, how they played around or how was their typical school day. Particularly the field of education and memoirs are from the West Bohemia or Pilsen region. Everything is continuously put into the extensive political and economical context of the period. Very important element of the whole work is the constant comparison of lives of Czech, German and Jewish children. Territorially is this comparison applied to The Protectorate of Bohemia and Moravia, rarely to Sudetenland and German Reich.

Thesis is divided into three chapters and each of them contains couples of subchapters. The first chapter is devoted to showing the everyday life of children in democratic era of Czechoslovakia - First Czechoslovak Republic – the establishment of The Protectorate and its functioning until the beginning of the World War II. The second chapter examines starting of families, caring of babies and raising preschoolers. In the third chapter there is a discussion over the education system in elementary and higher education schools. Tied up with that there are many different after-school activities and primarily the establishment of the Curatorium for youth education in Bohemia and Moravia. In the same chapter there is a description of a mandatory work deployment of youth in Reich, first love affairs, question of marriages and notional closing of a circle in form of starting a family. The end of the master thesis is devoted to the actual end of war especially from the children's point of view, and also to the early post-war period. The childhood and youthhood during the World War II had two totally different views. On one side this uneasy time brought fear, hunger, poverty, diseases, terror and administrative orders. On second side there were really strong bonds forming between people and memoirs from this period are actually positive. The reason for that is mainly because the childhood memories are mostly positive so some negative feelings about the war time are pushed aside.

8 PŘÍLOHY

Seznam:

1. **Dítě v zavinovačce, 40. léta.** (ze sbírky autorky)
2. **Malý chlapec s hračkou a s maminkou, 40. léta.** (ze sbírky autorky)
3. **Děvčátko v typickém oděvu, 40. léta.** (ze sbírky autorky)
4. **Hrající si děti, 40. léta.** (ze sbírky Davida Maňhala)
5. **Školní fotografie, 1941.** (ze sbírky autorky)
6. **Vánoce, 40. léta.** (ze sbírky autorky)
7. **Šaty do běžných hodin tanečních kurzů, 1940.** (ze sbírky Davida Maňhala); **Šaty na závěrečnou hodinu tanečních kurzů, 1940.** (ze sbírky Davida Maňhala)
8. **Skupinka mladíků v denním obleku, 40. léta.** (ze sbírky autorky)
9. **Devatenáctiletá dívka v národním kroji, 1940.** (ze sbírky autorky)
10. **Léto u vody, 1940.** (ze sbírky autorky)
11. **Pracovní nasazení, 1943.** (ze sbírky autorky)
12. **Pohlednice mladého muže z pracovního nasazení v Říši, 1943.** (ze sbírky autorky)
13. **Církevní svatební fotografie ženicha, nevěsty a družiček, 1942.** (ze sbírky autorky)
14. **Civilní sňatek, 40. léta.** (ze sbírky autorky)
15. **Sportovně oděná dívka na nejoblíbenějším protektorátním dopravním prostředku vedle dvojjazyčné cedule, 1944.** (ze sbírky autorky)

1. Dítě v zavinovače, 40. léta.

2. Malý chlapec s hračkou a s maminkou, 40. léta.

3. Děvčátko v typickém oděvu, 40. léta.

4. Hrající si děti, 40. léta.

5. Školní fotografie, 1941.

6. Vánoce, 40. léta.

7. Vlevo: Šaty do běžných hodin tanečních kurzů, 1940; Vpravo: Šaty na závěrečnou hodinu tanečních kurzů; 1940.

8. Skupinka mladíků v denním obleku, 40. léta.

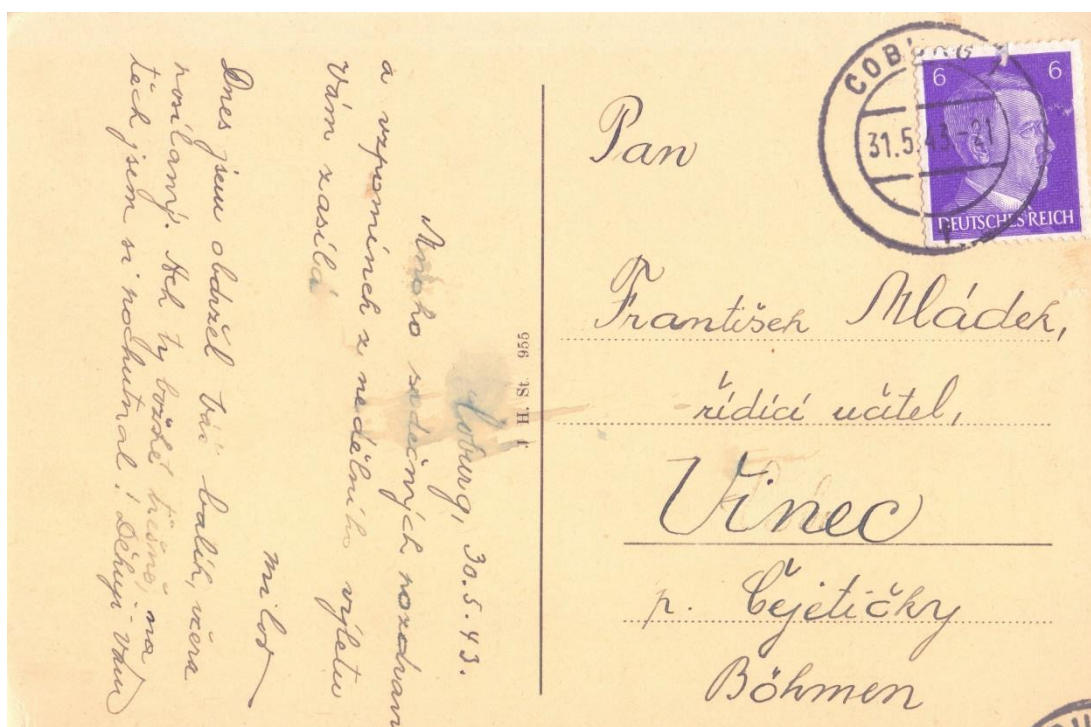
9. Devatenáctiletá dívka v národním kroji, 1940.

10. Léto u vody, 1940.

11. Pracovní nasazení, 1943.

12. Pohlednice mladého muže z pracovního nasazení v Říši, 1943.

13. Církevní svatební fotografie ženicha, nevěsty a družiček, 1942.

14. Civilní sňatek, 40. léta.

15. Sportovně oděná dívka na nejoblíbenějším protektorátním dopravním prostředku vedle dvojjazyčné cedule, 1944.